

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Бр. 3

XVIII

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

Одликовања

Указом Његовог Величанства Краља од 6. децембра пр. год. одликован је

Орденом Белог Орла V реда *Јован Жујовић*, ректор В. Школе.

Указом од 5. марта о. год. постављен је у Главном Просветном Савету: за редовног члана на две године *Лука Лазаревић*, проф. I б. гимн.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Постављења

Претписом министровим постављени су:

у Великој Школи: за асистента Минералогije *Светозар Стевановић*, проф. III б. г., за асистента Геологије *Др. Дим. Антула*, суспенат III б. г., за асистента Ботанике и кустоса ботаничког кабинета *Живојин Јуришић*, проф. II б. гимн., за асистента Палеонтологије и кустоса палеонтолошког музеја *Пет. Павловић*, проф. II б. г., за асистента у Опсерваторији *Јеленко Михаиловић*, проф. I б. г., за асистента Математике *Др. П. Вукићевић*, проф. II б. гимн. — 25. фебруара.

у Државној Штампарији: за коректора *Јован Канрга*, сврш. филозоф, 19. фебр.

у ужичкој реалци: за привр. уч. IV класе *Коста Јовановић*, сврш. фил. прир. мат. одсека, 7. марта.

Разрешења

Претписом министровим од 7. марта разрешен је *Радомир Верговић*, привр. уч. цртања у ужичкој реалци.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Постављења

Претписом министровим постављени су:

у ваљевском округу: за сталног уч. у Гор. То-

плици *Петар О. Миловановић*, уч. у пензији, 1. марта;

у крагујевачком округу: за приврем. уч. I и II р. у Наталицима *Даница Симићева*, уч. заступ. у Наталицима, 1. марта;

у крајинском округу: за уч. сва 4. р. у Вратини *Василије Матејић*, уч. у пензији, 1. марта;

у нишком округу: за уч. 2. од. III р. у Нишу на Стамбол-Калији, *Димитрије Костић*, уч. у пензији, 1. марта;

у пиротском округу: за стал. уч. 1. од. II р. у Пироту, на Пазару *Персида Продановићка*, пређ. уч., 21 фебр.; — за привр. уч. сва 4. р. у Вел. Лукањи *Петар Ђ. Срејић*, пређ. привр. уч., 20. фебр.; — за стал. уч. III и IV р. у Степојевцу *Кузман Јовановић*, уч. у пензији, 21. фебр.;

у тимочком округу: за привр. уч. сва 4. р. у Оснићу *Цветко Крстић*, сврш. богослов, 26. фебр.;

у топличком округу: за привр. уч. сва 4. р. у Драгуши *Илија Јовановић*, пређ. привр. уч. 1. марта.

Премештаји

Претписом министровим премештени су:

у крагујевачком округу: за уч. 1. одељ. IV р. у Крагујевцу *Босилка П. Јовановићева*, уч. I и II р. у Ропчеву, 1. марта, по молби;

у крајинском округу: за уч. у Лукама *Никола Петковић*, уч. II, III и IV р. у Јошаници, окр. нишког, 19. фебр. по молби;

у моравском округу: за уч. 1. од. IV р. у Параћину *Миливоје Никићевић*, уч. 2. од. III р. у Пироту, на Пазару, 21. фебр. по молби;

у нишком округу: за уч. II, III и IV р. у Јошаници *Драгомир Ивковић*, уч. у Лукама, окр. крајинског, 19. фебр. по молби;

у подринском округу: за уч. I и II р. у Шапцу — Мајуру *Грујица Протић* уч. у Рибарима истог окр. 6 ов. м.;

у подунавском округу: за уч. I и II р. у Ропчеву *Софија Јовановићка*, уч. I и II р. у Трнави,

окр. краг., 1. марта, по изјављеној жељи општине трнавске; — за уч. сва 4. р. осн. шк. у Рабровцу *Јован Петронијевић*, уч. IV р. у Селевцу, истог окр., 1. марта по молби; — за уч. IV р. у Селевцу *Божидар Гавриловић*, уч. сва 4. р. у Рабровцу, истог округа, 1. марта, по молби; за заступ. уч. сва 4. р. у Радинцу *Димитрије Ј. Поповић*, уч. сва 4. р. у Оснићу, окр. тимоч., 26. фебр. по молби.

Пензионисани

Драгутин Арнаутовић, уч. у Наталинцима, окр. крагујев., 1. марта.

УМРЛИ

Ђурђе О. Ђорђевић, учит. у Бивољу, окр. крушевачког, 21. фебр.; — *Божидар Мигровић*, учит. у Пепељевцу, окр. крушев., 5. марта; — и *Стојан Јаковљевић*, уч. у Обреновцу окр. ваљев., 6. марта.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

ЗАПИСНИЦИ РЕДОВНИХ И ВАНРЕДНИХ САСТАНАКА ГЛАВНОГА ПРОСВ. САВЕТА.

САСТАНАК 680-ти

5. фебруара 1896. год. у Београду.

Били су: *потпредседник*, *Стеван Ловчевић*, редовни чланови: *Стеван Т. Јакшић*, *Андра Ј. Стевановић*, *Божидар Прокић*, *Јеврем А. Илић*, *Милов. Р. Маринковић*, и *Љуб. Миљковић*.
Пословођ *Ранко Петровић*.

I

Прочитан је и примљен записник 679. састанка.

II

Прочитано је писмо госп. Министра просвете и цркв. послова од 31. прошлог месеца ПБр. 1598., којим је спроведена Савету на оцену молба госп. Богдана Поповића, професора Велике Школе, који је молио, да му се хонорар за прераду „Француско-Српског речника“ *Настаса Петровића*, повиси од 50 на 90 динара од штампана табака.

Како се из извештаја г. Б. Поповића види, да поверени му посао није просто прештампавање речника *Н. Петровића*, као што се мислило при првој одлуци саветској о овоме предмету, него је много тежи и већи са многих допуна, измена, поправака и т. д., то је Савет мишљења: да г. Богдану Поповићу, по молби његовој, за овај посао треба повисити награду на деведест (90) дин. од штампана табака.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 5. овога мес. ПБр. 1453., којим се понова пита Савет за мишљење о томе: да ли је досадашња израда „Немачко-Српског речника“ од

г. Мите Живковића таква, да се ово дело може према понуди примити и да може послужити широј литерарној потреби нашој, која би обухватила и школску потребу, и да ли овака израда каква је у овом израђеном делу речника даје гаранције да ће и све остало — уз потребну контролу — бити израђено тако, да би се цео тај посао могао поверити г. Мити Живковићу.

Савет је одлучио: да се умоли г. г. Пера П. Ђорђевић, државни саветник у пенсији, и Богдан Поповић, професор Велике Школе, да изволе прегледати овај израђени део речника на по том да изводе Савету реферовати у смислу горњег питања г. Министра.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и цркв. послова од 4. ов. мес. ПБр. 1755., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Димитрија С Јовановића, учитеља, који је молио да му се уваже неке године учитељске службе.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јеврем А. Илић, редовни члан Савета, да изволи ову молбу проучити и о њој Савету реферовати.

V

Прочитан је реферат г. д-ра Ђоке П. Јовановића, санитарског мајора, о „упуту за препаровање животиња“ од г. д-ра Живојина Ђорђевића, предавача београдске реалке и наставника Зоологије на Великој Школи, који је молио да се овај његов рукопис одштапа о државном трошку. Реферат г. д-ра Јовановића гласи:

Господине,

Главни Просветни Савет актом својим од 30. јануара тек. год. СБр. 16. упутио ми је на оцену

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

рукопис г. д-ра Живојина Борђевића, предавача Београдске Реалке.

Исти сам рукопис прегледао и налазим да би га држава могла отштампати. Таква књижица добро би дошла: наставницима средњих школа; учитељима основних школа, и свима онима, које занима зоолошки свет. Ово у толико пре, у колико наша скромна литература оскудева у томе. Ну пре, него што се отштамна, држим, да ће писац примити неке моје напомене.

Пре свега у предговору ваља рећи, која су то дела најбоље врсте, по којима је писац овај упут радио. То писац мора да учини и ради себе, и ради оних, који би желели, да више сазнаду о послу, којим се баве. У исто време, добро би писац учинио, кад би и назначио све главније куће, у којима се налази потребан материјал за испитивање и збирање животиња. Том приликом не треба изгубити из вида, да се много што шта може и код нас да набави.

Дело почиње с тврдокрилцима. То је добро. Почетници се највише њима занимају. Треба напоменути, како и на који начин може сваки сам мрежу или ڇацић да направи. За водене тврдокрилце може место жице — оквир код ковача да поручи.

Кутице за набадање инсеката, нису само „од чврстог картона с дном постављеним плутом“. Може се по потреби восак или мека а дебела хартија да употреби.

„Све инсекте треба набадати у једној висини.“ Треба рећи на којој. Ако су сувише ниско, кваре се ноге и пипци, а ако су високо, кваре се прстоља.

Када се инсекат меће у збирку треба рећи; колико мора раздалеко бити један инсекат од другог и како ваља што видније истаћи пипке и ноге, који су тако карактеристични за разликовање инсеката.

Пошто је писац узео тврдокрилце као тип инсеката, то је морао одмах дати упутства: како треба одмах забележити где смо и када смо код инсекта нашли. Шта смо интересног приметили. Велика је забуна, када се све баца у флашу. Када се кући дође, често пути се човек не сећа где је шта нашао.

Треба напоменути, да је у почетку боље мање скупљати а све то лепо средити. На тај начин много се више и већом вољом уради.

За тврдокрилце, који живе у рупи и испод коре дрвећа, није довољно само штопогоца.

Неразумљиво ми је; „двокрилце можемо и непосредно набести, није потребно умртвити?! Овај ми је метод већ више од пет година давао увек добре резултате!“ Ако то вреди за тврдокрилце, не знам зашто да не вреди за двокрилце. Ја

мислим на против, да сваки инсекат пре нег га набодено, да га најпре треба убити. Треба децу из ране младости учити да човечно поступају и са животињама. Исто тако не знам шта је писац хтео да каже; „двокрилци се набадају по средини груди и ставе у кутију, без икакве даље брига о њима“. Како то? Исто тако незгодно је казано и ово: „Hydrophidae и *ушите сви водени колеонтери* могу се преко целе године ловити. Места с електричним осветљењем су подесна за хватање ових инсеката. Београд је у овоме на првом месту.“ Пре свега Hydrophidae су проучене пре и нег се знало за електрично осветљење а Београд је и на првом и на последњем месту. Сви водени колеонтери не могу се преко целе године поред електричног осветљења видети. Зна се кад их има. Највише при сељењу из једне баре у другу.

Треба избећи сличне изразе: „пањ растрописити“; „набујала вода“; „флаша за убијање“; „инсталација збирке“; мува спушта јаја“; „љети око материја у распадању“.

Сумњиво је, да „зрикавци живе по стенама и песковитим пољима“ — бар код нас.

Нигде нисам видео збирке мекушаца, „покривене су дебелим зеленим завесама.“

О првима треба рећи коју више. Многи живе као паразити у телу других животиња. Сумњам да се сви могу у флашама држати. Исто тако сумњам да се протозоима „могу занимати само наставници средњих школа.“

Што се кичмењака тиче, они су доста добро израђени — поглавито птице. Треба само напоменути шта ваља радити љети с оваком убијеном животињама. За птице змије и водоземце довољно је кроз уста алкол убризгати а затим гушу запустити. Ово нарочито вреди за барске птице, које се брзо кваре. А ако алкохола нема, може се со или песак употребити.

У шта треба носити удовљене жабе змије, рибе и т. д.

Шта треба урадити кад кога змија уједе?

Које су отровне змије и где живе?

Шта треба урадити, пре нег се драђе већих животиња отпочне. Треба ли намазати руке чиме. Треба ли имати што при руци ако се посечемо.

То исто вреди и за препаровање костура. Где се препарује костур већих животиња?

Мора ли да се костур бели?

Ми мислимо да је у већини случајева небезбедни костур бољи за наставу — јер је природнији.

На послетку, слике су све рађене плајвазом. Ово је издешан труд. Оне нису оригиналне, то су позајмљене из неколико књига. Слике, које писац

мисли из ког дела да употреби није потребно да их прецртава. — Боље је брже и јефтиније ако се оригинал поднесе.

На прецртаним сликама може црпом потписати и своје име, али мора рећи од кога је узео оригинал.

Ако писац усвоји ове моје примедбе и ако обрати мало већу пажњу на језик, ово дело може корисно послужити нашим јестаственичарима.

Захваљујући Просветном Савету на почасти, примите господине уверење мог одличног штовања
3 фебруара 1897 г.

Београд.

Д-р Ђока П. Јовановић.
Санит. мајор.

Према реферату г. референта Савет је мишљења: да се ово дело може штампати о државном трошку и употребити за намењену сврху, пошто се учине предложене исправке.

Г. д-ру Ђ. П. Јовановићу, у име хонорара за реферовање, одређено је тридесет (30) динара.

С овим је свршен овај састанак.

САСТАНАК 681-ти

12. фебруара 1897. године у Београду.

Били су: *председник*: Мих. Валтровић; *редовни чланови*: Стеван Ловчевић, Стеван Т. Јакшић, А. Ј. Стевановић, Јеврем А. Илић, Милован Р. Маринковић, Љубомир Миљковић и Момчило Иванић.

Пословођ Ранко Петровић.

I

Прочитан је и примљен записник 680. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 10. овога месеца, ПБр. 2166., којим је спроведена Савету на оцену молба г. д-ра Максима Арера, свршеног ђака философског факултета на универзитету у Липисци, који је молно за место предавача у нашим средњим школама.

Савет је нашао: да је д-р Арер уредно свршио философски факултет и да, према томе, има прописне квалификације за предавача у средњим школама из група наука; природних, математичких и философских.

III

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 8 овога месеца, ПБр. 2033., којим је спроведен Савету на оцену предлог г.г. Милоша Краснојевића и Јов. Ј. Ђорђевића, старалаца фонда пок. владике Вићентија Краснојевића,

који предлажу да се за рачун фонда откупи од г. Јов. Ј. Ђорђевића, пређашњег бакалина, нека ново подигнута кућа на имању истог фонда.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јевр. А. Илић, редовни члан Савета, да изводи овај предлог проучити и о њему Савету реферовати.

IV

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 12 овога месеца, ПБр. 2032, којим је спроведена Савету на оцену молба г.г. Јов. Ј. Ђорђевића и Милоша Краснојевића, старалаца фонда пок. владике Вићентија Краснојевића, који су молили да се правила за давање благодјељања из овога фонда измену у толико, да рођаци завештаочевих, при добивању благодјељачких места, не морају имати резултат успеха у наукама 4¹/₂, већ да им је довољан и *добар* (3) успех.

Главни Просветни Савет проучивши молбу г.г. старалаца нашао је: да је немогућно у смислу ове молбе мењати Правила, пошто су она написана на основу завештачева тестамена.

У исто време Савет је одлучио: да се умоли г. Министар просвете и црквених послова да изводи наредити, да се ова правила и тестаменат по којникова одштапају у засебним књижицама на рачун фонда.

V

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 12. овога месеца, ПБр. 26534., којим је спроведен Савету на оцену предлог г.г. Јов. Ј. Ђорђевића и Милоша Краснојевића, старалаца фонда пок. владике Вићентија Краснојевића, који предлажу да се завештаоцу подигне споменик о трошку фонда.

Савет је одлучио: да се умоли г. Јевр. А. Илић, редовни члан Савета, да изводи овај предлог проучити и о њему Савету реферовати.

VI

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 12. овога месеца, ПБр. 2030., којим је спроведена Савету на оцену молба г. Милоша Краснојевића, економа из Скопља, који је молио да се његову сину Ђорђу Краснојевићу, ђаку врањске гимнасије, да благодјељање из фонда пок. владике Вићентија Краснојевића, према мишљењу Главног Просветног Савета које је пословођа саветски погрешно прибележио и тако погрешно унео у 648. записник саветски од 13. децембра 1895. године.

Пошто је та омашка пословође Главног Просветног Савета исправљена, што је одштампано и

у „Просветном Гласнику и пошто је и молиоцу та исправка позната — то је Савет одлучио: да остаје при својој ранијој одлуци.

VII

Прочитано је писмо г. Министра просвете и прџвених послова од 12. овога месеца, ПБр. 2383., којим се понова шаљу Савету на оцену сви акти по кривизи г. Јосифа Анђелића, пређашњег учитеља.

Савет је одлучио: да се умоле г.г. Димитрије Довијанић и Милован Р. Маринковић, редовни чланови Савета, да изводе све акте по овом предмету проучити и о томе Савету реферовати.

VIII

Прочитан је реферат г. Богдана Поповића, професора Велике Школе, о „Бранковим Песмама“ за које је „Професорско Друштво“ молило да се откупе за поклањање одличним ученицима средњих школа о годишњим испитима.

Реферат г. Б. Поповића гласа:

Господине Пословођо!

Имам част саопштити вам да сам размотрио „Бранкове Песме“, које је за ђачку књижицу приредно г. Свет. Симић, и које ми је Главни Просветни Савет изводео послати на оцену.

Нашао сам да се та књижица може без уступања препоручити за намењени циљ. Избор је добро учињен; примедбе којима је текст пропраћен јасне су и добро пробране; увод је лепо написан, и, уопште, цела књижица, и по облику и по садржини, добро изгледа. Она два три несташнија стиха који су у књизи задржани неће се ником учинити саблажњиви. Према томе, књижица се може давати ђацима као награда. —

Молим вас, господине пословођо, да изјавите у моје име да не тражим никакву награду за ово разматрање „Бранкових Песма.“

Примите уверење о мојем најодличнијем уважавању.

7. фебруара 1897. г.

Београд.

Богдан Поповић
проф. Велике Школе

Према реферату г. референта Савет је мишљења: да се ово дело може употребити за намењену сврху.

IX

Прочитан је реферат д-ра Стевана Марковића професора Велике Школе, о преводу „Експерименталне физике“ од Е. Јохмана и О. Хермеса, у пре-

воду од г.г. Бор. Б. Тодоровића и Вл. Зделара, професора, која је понуђена за уџбеник у вишим разредима средњих школа.

Реферат г. д-ра Марковића гласи:

Главном Просветном Савету.

Прегледао сам, колико ми допустио мој посао, послати ми рукопис, под насловом: „Експериментална физика за средње школе, по Јохману и Хермесу израдили Бор. Б. Тодоровић и Вл. Зделар професори“, и част ми је поднети Савету следећи реферат.

Оригинал, који има наслов „Основа Експерименталне Физике“, неупутно намењен вишим школама, препоручиван је у Немачкој за средње школе. То су предавања из Физике остала у рукопису гимназиског учитеља Јохмана († 1871), која је издао његов следбеник О. Хермес, додавши им „Елементе из Астрономије и Математичке Физике“.

Г. г. преводиоци, који себи присвајају реч „израдили“, избадили су ове елементе као и „Основне појмове из Хемије и Кристалографије“, на ни ја нисам улазио у оцену ових елемената“.

Ну, оригинал је временом постао несувремен; а промене, које су извршили г. г. преводиоци — ја их морам тако звати — нису учињене у смислу осавремењавања дела; него су просто избацивање или скраћивање ситног текста, или — у првим главама — позајиме из других уџбеника (Валентин), и то вероватно у намери боље јасности. Преводиоци ово нису постигли, него су само оштећили хомогеност дела и отежали разумевање.

Нека се мисли о распореду материјала, који се има унети у елементске уџбенике Физике и Механике, како се хоће, моје је уверење, да је одсек, који говори о „општим особинама тела“: *просторност, непробојност, мерљивост, дељивост*, не само бескорисан, пошто се ове називи „особине тела“ не само дознају из ближег познавања појава, него је и немогуће упознати оне прве без, и пре ових постојих. Доиста узалудне су све дефиниције појмова, као што су *простор, време, природно тело*, у уводима елемената из Физике и Механике. Оне су све због нужне краткоће нејасне, недовољне, нетачне. Пример.

У Јохману: „Ein Naturkörper ist ein mit Stoff erfüllter Raum“, нетачно је. Природно тело није простор; оно привидно испуњава простор, за наша груба чула; у истини има у телима, као агрегатима атома и молекула, и међупростора. Тако звана „непробојност“ тела, мора се разумети тако, да су само атоми непробојни. Њихови су агрегати пробојни.

Истина је, да ово све не могу разумети почетници; али им онда не треба ни говорити у време, још у уводу, о мучним стварима.

У стереотипне махне старијих оригинала спада и ова, да је (и по Јохману) јединица дужине *метар*. Сада је у Физици јединица дужине *центиметар*. Још је крупнија погрешка, кад се тврди, као у Јохману: „Da jede Grösse nur durch eine gleichartige gemessen werden kann, so ist für die Messung der räumlichen Ausdehnung des Körpers der Wahl einer bestimmten Längeneinheit erforderlich“. Прво, није истина, да се свака величина може да мери само равнородном величином; него се физичке величине, а с њима и механичке, могу мерити, и мере се на два начина: 1., равнородним величинама, свака својом; и то се мерење зове *релативно*; 2., све се физичке и механичке величине могу мерити и *апсолутно*, то јест све физичке величине помоћу разнородних, тако званих *примордијалних* величина. Друго, кад би вредило тврђење: Da jede Grösse nur durch eine gleichartige gemessen werden kann... онда бисмо при мерењу простора морали употребити као јединицу опет неки простор, а не дужину, како то тврди друга реченица у горе наведеном ставу. Кубни је центиметар релативна јединица за мерење простора, а дужина једног центиметра јесте једна примордијална јединица за апсолутно мерење свију физичких, механичких и геометријских величина, и то у једном усвојеном систему, у коме има још две примордијалне јединице: *маса једног грама и секунда*.

Дабогме, много је све ово рећи ученицима почетницима; али има начина, да се искаже оно што најпотребније и да се не огреши о тачност, а првенствено се ваља чувати, да се ученицима не улије у памет погрешно појимање, на које упућује тврђење: Da jede Grösse nur durch eine gleichartige gemessen werden kann.“

Оваквих махна има доста у Јохману. Оне су и у преводу. Брижљивом стручњаку не би их било тешко исправити. Али, преводиоци су унели у превод и случајне омашке из оригинала. Пример:

У оригиналу: „1. Die Stärke oder Intensität des Tons, welche von der Schwingungsdauer“ (треба Schwingungsweite) „oder Amplitude abhängt“; у преводу:

„1., Јачина или интензитет тона, што стоји до *трајања*“ (треба велике елонгације) „треперења или до амплитуде.“

Г. г. преводиоци хтели су да не упадну у омашку Јохманову под 1., па су избацили речи „die Schwingungsdauer oder durch“ из следећег

става: „2. Die Höhe des Tons, welche durh die Anzahl der Sckwingungen bedingt wird, die in einer Secunde vollendet werden“, у коме су оне речи на свом месту, па превод е ово просто:

2. висина тона, што долази од броја треперења у једној секунди.“

Немогуће се упуштати у излагању свију махна у преводу, нека ради илустрације послужи следеће:

Кудонов закон у електрици није тачно исказан, у магнетизму је боље. Амперово правило са свим је нетачно: „Замислите да човек плива у правцу струје потрбушке или полеђашке гледајући увек у иглу, струја ће увек скретати иглу, на леву страну.“ За резултат, који ће се добити по овоме правилу, није све једно: где ће бити „човек“. Оригинал изриком каже: „Man denke sich selbst in den Strom versetzt“... Оно „потрбушке или полеђашке“, чега нема у оригиналу, јесте скучење; јер има и других положаја у које може доспети Амперов лутак... „гледећи увек у иглу струја ће увек скретати иглу на лево“ (Биће да је реч о северном полу, а не о читавој игли; јужни пол добива супротни импулс, а услед двоструког дејства струје на полове, игла ће тежити да се *обрће*. Говор о скретању игле на лево или на десно посве је неодређен.

Подела електричних истраживања није извршена ни у оригиналу ни у преводу по неком оправданом начелу, како то захтевају модерни назови, него онако, по спољњем облику појава.

Како овде тако и на много других места.

Превод кипти од нових речи, којима су преводиоци хтели посрбити физичке термине. Задаћа је мучна, то је истина; али и ако је преводиоцима синуда по нека лепа мисао, да се послуже сличношћу делова при опису справа, не може се рећи, да су ја они извели доследно. Примери: Електрину добивену трењем тела називљу преводиоци „електрина трвеница“. Електрика је квалитативно иста па била она добивена којим му драго путем. Па где је онда разлог овоме називу? Електричку машину пореде преводиоци прећутно са трлицом, справом за обијање конопље и лана. Али они недоследно називљу час *трвеник* час *треница*, онај део, који је покретан, и који се таре — обично колут од стакла или смоле. На поменутој справи у народу дотични део зове се *трлац*, а *трлице* су добро названи они делови, о које се трлац таре; на електричној машини то су јастучићи. Упитајмо Вука: „трвѣник, трвеника m. vide утрѣник — утрѣника, трѣника m. die Keerstrasse — трѣница f. 1.) das Reibeisen; 2.) даска тестером начињена;“ јер има дасакá цѣпанѣца и дасакá трѣница.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Тела која добро проводе електрику зову пре-
водиоци *провођачи*, супротно томе непровођачи. До
сада тела звата *сироводници* и неспроводници. Још
боље би им доликовала имена *проводници* и непро-
водници. Доиста, провођачи би морали имати *ак-*
тивну улогу, као „произвођачи“; међутим тела про-
воде или непроводе електрику *пасивним* начином,
управо, скраћено се вели, да кроз њих тече елек-
трика.

„Електрина и магнетина“. Место немачких
Electricität и Magnetismus, француских électricité и
magnétisme, употребљаване су код нас највише речи
електрицитет и магнетизам; прва по немачком, друга
по већини. Неки су нашли да је згодније рећи елек-
трина, али нико још није писао као преводиоци
„магнетина“. Реч „електрицитет“ одвећ је дуга и
са германским наставком сувише је несписка; реч
електрина има ту велику махну, што се при њој
прећутно усваја, као да је електрично стање тела
квалитативна *особина* и то само неких тела, баш
као љутина. Ваљало би узети реч *електрика*, и то
из ових разлога;

1., Она нема поменуте махне; 2., Њоме се
служи наш највећи терминолог покојни Панчић,
а у народу је она почела лакше да се шири него
оне прве две.

Усвојити реч „магнетина“ слично „електри-
ни“, нема ти толико разлога колико усвојити ову
последњу.

Интервал полутона хтели су преводиоци та-
кође посрбити, па га зову „полутак“, „половак“,
„половник“, а не решавају се ни за један. Отуд
забуна за ученике. По Вуку:

„полутак, лутака м. (у Сријему) зец млад (око
Маја), Märzhaase, Iepus vernum“.

полџвник, половника м. (у Боци), 1.) vide наполи-
чар. 2.) кад се од винове комине не пече
ракија, него се на њу успе вода, па се по-
слије неког времена оточи те се у кући
пије.“

Цео интервал зову преводиоци „целац“, и овде
преводе велики цео интервал (major) са *вџличко*,
а мали цео интервал (minor) са *мџлиш*. Ово ме
потсећа на превод имена Alberto Magnus, именом
Вџко! По Вуку:

„цџлац, лца м. (ист.) 1.) vide циџлац 2.) (у Сри-
јему) жир неначет.“

„циџлац, лца (јуж.) т. ј. свијег, bahnloser Schnee,
nives infegrae (non trite pedibus).“

„вџличко м. Mannsname, nomen viri.“
„мџлиш, малина м. (вос. мџлишу) Kleiner, parvulus.“

Нека Савет цени у колико преводиоци овде
имају право. Добро би било, да су г. г. преводи-
оци поменули, да су ампер, волат, ом, *практичке*
јединице за дотичне електричке величине.

Преводиоци натежу без невоље кад преводе
овако *електроказ* место *електроскопи*, а не преводе
јасне и лаке изразе, као *кугла*, *дистанција*. Они
зову уњкав тон, место потму тон. Уњкав каже се
за понеког човека, а не за тонове. На много места
употребљују провинцијализме, као очалин место
дурбин; учин учинак. Ову су другу реч сковали
преводиоци, а она прва, *учин*, значи по Вуку: die
That, factum, дакле резултат неког чињења. У фи-
зици се мора имати и једна реч за означавање
саме радње чињења, и за то је најзгоднија реч
дејство.

Слика нема у преводу, само на неким местима
упућује се на њих; вероватно је, и не може друк-
чије бити, да би оне морале ући у књигу.

Да се зауставимо.

Из свега претходног можемо закључити, да сав
превод г. г. преводиоца има исте карактере. А кад
још једном све разумирамо у мислима, онда се мо-
рамо придружити мишљењу: да ни једна од до
сад писаних и превођених српских физика није
нашла довољно одобравање, с тога, што на томе
не радише стручни физичари. И „Елементе“ да
пишу стручни физичари? Да, да их пишу или пре-
воде стручни физичари! Нарочито бих ово последње
смео препоручити за књиге, чија садржина нема
карактер места или народности. Стручни ће нај-
боље учинити избор из богате туђе научне књи-
жевности; они ће познавајући појаве и справе моћи
боље преводити, и исправљати евентуелне омашке
и погрешке, него што ће то учинити људи, који
би хтели да пишу по неколико разноврстних уџ-
беника.

Да закључимо.

Превод г. г. Тодоровића и Зделара, овакав
какав је, не препоручујем за уџбеник из физике у
средњим школама. Није јасна ни сама њихна на-
мена. Ако би се баш хтело остати при истоме
оригиналу, Јохману; онда би га ваљало потпуније
превести — мислим на ситан текст — исправити
грешке, осавременити га, па у многоме поправити,
у преводу, терминологију и стилизацију. Рукопис
прилажем овом реферату.

Благодарећи Главном Просветном Савету на
поверењу, част ми је назвати се његов услужни.

10. фебруара 1897. год.
у Београду.

Д-р Стеван Марковић.

Поводом овога реферата Савет је одлучио: да се умоди г. др. Ст. Марковић, професор Велике Школе, да изволи ово дело упоредити са Физиком од Хандла, која се данас употребљава као уџбеник у вишим разредима средњих школа, па по том да изволи Савету казати своје мишљење о томе: које би од ова два дела с обзиром на што мање поправке било боље употребити за школски уџбеник.

Х

Прочитани су реферати г.г. Стевана Давидовића и Петра А. Типе, професора, о преводу „Мочникове Аритметике“ за ниже разреде средњих школа од г. Милана Вељковића, професора, који је превод овога дела понудио за уџбеник.

Реферат г. Давидовића гласи:

Главном Просветном Савету

По одлуци Главног Просветног Савета на његову 675-ом састанку послата ми је на преглед и оцену Мочникова Аритметика у српском преводу од г. Милана Вељковића, професора ужичке реалке, који је молио, да се његов превод прими за школски уџбеник у нижим разредима средњих школа. Пошто сам упоредио послати ми рукопис с оригиналом, као и са старијим српским издањем Мочникове Рачунице од год. 1874 и 1875., част ми је саопштити своје мишљење Главном Просветном Савету о молби г. М. Вељковића.

Расписом Господина Министра Просвете и црквених послова од 17. октобра 1895. ПБр. 19195, а на основу одлуке Главног Просветног Савета од 11. октобра исте године, прописан је програм математичке наставе за све разреде гимназија и реалака, с којим се не подудара распоред наставног градива у Мочникову уџбенику. Тако се на пр. рачунање с непотпуним бројевима учи у нас у другом разреду, а тај је одељак — и ако чисто аритметичке природе — код Мочника уметнут у сред Алгебре која је ушла у другу књигу његова уџбеника, намењену трећем и четвртом разреду. То је код Мочника учињено може бити једино из разлога, што је у одељку о рачунању с непотпуним бројевима обухваћено и скраћено кореновање, па је с тога тај одељак унесен у уџбеник за III а IV разред. Ну тај разлог не вреди за нас, јер се по нашем програму скраћено рачунање тиче само сабирања, одузимања, множења и дељења, а не и кореновања; а са гледишта методичности оправдано је, што је у нашем програму скраћеном рачунању, као чисто аритметичкој радњи, одређено место испред Алгебре.

Исто се тако и „сложено правило тројно“, и „дељење по даној размери“ учи по нашем програму пре Алгебре, у почетку трећег разреда, а с тим се одељцима по Мочнику завршују предавања у четвртом разреду.

Даље је поменутих расписом Господина Министра Просвете и цркв. послова прописан такав распоред математичког градива на поједине разреде, да је целокупна математичка настава подељена на два концентрична течаја; први обухвата четири нижа, а други четири виша разреда. Та се два течаја не разликују толико стварно, колико формално, јер је наставио градиво скоро исто, само су различни методи и гледишта. Оне истине, које се на нижем ступњу наставе сазнају емпиричним путем, генерализују се у вишем течају философском апстракцијом, и тако се на научној основи изводи веза између алгебарских операција, и проширује појам о броју. Ну и ако су методи различни, научна факта морају бити тачна. Па и с те стране Мочников уџбеник није без махна. Тако се у њему свуда, где је реч о геометриском представљању бројева, тврди, да се бројеви могу представити тачкама, а то је из основа погрешно, јер тачка, ма где она била у равни, не може бити геометриски представник ни којег другог броја сем апсолутне нуле. Разни бројеви могу се графички представити само дужинама разне величине, тако да је на пр. број 3 геометриски представљен једном дужи, која је усвојена као геометриски представник броја. Кад би се тачка сматрала као слика каквог броја, онда би два пута већи број морао бити представљен два пута већом тачком, а збир два броја морао би бити представљен тачком, већом од оних тачака које представљају поједине сабирке, а то је очевидна бесмислица.

У другој књизи, у §-у 44-ом, где се дају упутства за решавање једначина првога степена, стоји и ово: „Ако има у једначини сложених, заградама спојених израза, заграде ће нестати кад извршимо операције заградама означене“. То упутство није добро и не вреди увек, јер се на пр. једначина

$$x(a + b) = c$$

очевидно простије и брже решава, кад се не разграђује, јер се на први поглед

$$x = \frac{c}{a + b},$$

док би се разграђивањем добила једначина

$$ax + bx = c$$

што је очевидан корак у назад.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Што се тиче српског превода њему се има много што-шта замерити. Г. Вељковић служио се очевидно првим српским издањем Мочникове Рачунице од год. 1874. и 1875., па је, не пазећи на немачки текст, преписао из српског издања неке погрешке. Тако одмах у § 1-ом каже ово: „Ако имамо више *једнаких* ствари“ итд.; и у првом српском издању стоји: „кад се узме више *једнаких* ствари итд. док међутим то место у оригиналу гласи: „*Am von mehreren Dingen der selben Art anzugeben*“ итд. Реч је овде о бројењу, а бројити можемо само предмете *истога* рода на пр. дрвета у каквом врту; главно је, да су бројени предмети *истога* рода, а не морају бити једнаки, јер се не броје идентитети, него индивидуалитети.

У §-у 6-ом гласи немачки наслов: „*Wörtliche Zahlzeichen*“, што значи „римске цифре“ а не „римски бројеви“, као што пише и у старом издању, и у рукопису г. Вељковићеву. — Римљани нису могли имати *друге* бројеве, него друкчије цифре.

У §-у првом налази се и ова реченица, које нема у немачком, али је има у српском старом издању: „Свака промена једног броја састоји се у томе, што се исти на прописан начин увећава или умањава“, само је она у старом издању лепше стилизована.

Има и непотпуно или погрешно преведених места. Тако у §-у другом нису преведене речи: „*zehn Tausender einen Zehntausender, zehn Zehntausender einen Hunderttausender, zehn Hunderttausender eine Million*“, те према томе није казано, шта је милион? — У истом §-у, а на оном месту где се говори о томе, како је „вредност сваке цифре десет пута толика на сваком следећем месту у лево, колика јој је била на претходном месту“, изостављена је реч „*naßst*“ која овде много значи. Одмах за тим долази ова, погрешно преведена реченица: „према томе свака цифра, која се налази на другом месту *с десна* (?), значи толико десетица, на трећем толико стотина, на четвртм толико хиљада итд. **док је** на првом месту означавала јединице“. Да је г. Вељковић којом срећом ту реченицу преписао из старог српског издања, за цело не би погрешно, јер ево како она тамо тачно гласи: „и тако свака цифра на другоме месту, *рачунајући од десна*, значи онолико десетица, на трећем месту онолико стотина, на четвртм месту онолико хиљада, итд. *колико је* на првоме месту јединица означавала. Место, које је г. Вељковић погрешно превео, гласи у немачком тексту: „*von der Rechten an gezählt*“.

У одељку о дељивости бројева, и то под 3) погрешно је преведено правило за дељивост бројем 4, јер није доста казати само: „број је дељив

са 4, ако су два најнижа места дељива са 4“; то место у немачком тексту гласи: „*wenn die von den zwei niedrigsten Ziffern gebildete Zahl durch 4 theilbar ist*“. Нека се за пример узме број 376; његове се две најниже цифре 7 и 6, па ни једна од њих није дељива бројем 4, али је опет за то број 376 дељив бројем 4.

„*Höhere und niedrigere Rangzahlen*“ значи „декадне и децималне јединице“, а не „бројеви вишега и нижега реда“.

Речи *anhängen* и „*hinzuhängen*“ погрешно су преведене речју „додати“. За то је и погрешно правило: „да се број множи са 10, 100, 1000... кад му додамо једну, две, три,... нуле“, јер се на другом месту тврди, да је

$$a + 0 = a.$$

На стр. 25. налази се таблица, у којој су производи декадних јединица, па се у објашњењу те таблице казује, да се производ буди које декадне јединице из највише хоризонталне врсте са којом било декадном јединицом из левог вертикалног реда налази у пресеку вертикалног реда, у коме је први чинитељ, са хориз. врстом у којој је други чинитељ. То, тако просто правило превео је г. Вељковић нетачно овако: „У овој табlici, коју треба ученик да упамти, налазимо производ буди ког броја горњег хоризонталног реда у пресеку оба реда“. Према таквом упутству изгледа, да се производ налази у пресеку горњег хоризонталног реда с првим вертикал. редом, а ту се налазе јединице, из чега опет излази да две, које било декадне јединице — кад се помноже — дају увек *један*, а то не стоји. — Па и она напомена, да ученик треба да упамти таблицу, излишна је, јер није тако лака ствар запамтити таблицу од 36 бројева. Зар није лакше научити правило, да се при множењу декадних јединица њихове казаљке сабирају. Кад ученик то зна, онда ће одмах погодити да на пр. друга декадна јединица, помножена с трећом, даје пету декадну јединицу, да је дакле

$$100 \times 1000 = 100\ 000$$

т. ј. производ двеју декадних јединица опет је декадна јединица, написана оноликим бројем нула, колико их има у оба чинитеља укупно. Како то правило вреди и за производ двеју децималних јединица, то се не мора памтити ни таблица на стр. 30.

У § 40-ом, где је реч о изналажењу најмањег заједничког садржатеља растављањем на просте чинитеље, погрешно се вели, да се тај садржатељ налази: „кад највећем заданом броју *додамо* од осталих бројева оне чинитеље, којих он нема“. Ти се

чинитељи не додају, него *множе* с највећим заданим бројем.

У §-у 22-ом. књига II. није добро речено „да се једночлани изрази деле међу собом, кад се количник сачинитеља *стави* са одговарајућим знаком *пред* количник општих бројева“, јер се одатле не види, да се количник сачинитеља *множи* с количником општих бројева. Тако се у наших ученика одомаћило ово погрешно читање: на пр. „а пред квадратним кореном из 2“, место „а пута квадратни корен из 2“.

И у §-у 47 под 3.) књига II. непажљиво је преведено ово место: „па нове једначине саберемо или одуземо према томе, да ли коефицијенти имају једнаке или неједнаке знаке“, а треба казати „да ли коефицијенти имају неједнаке или једнаке знаке“.

У погледу термина морам замерити г. Вељковићу, што у место речи „сразмера“ није усвојио реч „пропорција“, јер између речи „размера“ и „сразмера“ нема никакве разлике, као год и између речи „веза“ и „свеза“. Реч „пропорција“ могла се усвојити у толико пре, што је она унесена у све наше математичке уџбенике, који су сада прописани за гимназије, и не би била тако необична као друге стране речи, којима се служи г. Вељковић, као што су: супституирати, квадрирање, кубирање, базис, курир.

Изрази, као што су 2а, 5а, 9а зову се у немачком „gleichnamig“, што ће рећи „једнога“ или „истога имена“; г. Вељковић назива такве количине обично „једнолике“, а кад-кад „истоимене“. Требао је да остане при једном називу, а ја бих рекао да не ваља назив „једнолике“ количине, јер би се пре могло рећи, да су једнолики изрази на пр. оваквог облика:

$$x + y, \quad m + n, \quad a + b,$$

а за њих неће Немац казати, да су „gleichnamig“.

Разломци, који су већи од јединице, зову се обично *правни* разломци; њих г. Вељковић зове још и *чисте*, а оне друге *нечисте*. Мислим да се не могу препоручити ни ти називи.

Место речи „једнак“ г. Вељковић узима реч „раван“, а то није добро, јер је равно оно, што није брдовито.

У одељку о „мерама, тежинама и новцима“ каже се, да се имена за делове метарских мера граде, кад се пред име основне јединице ставе *латинске* бројнице са свршетком на *i*, то *деси* за 10-ти, *санџи* за 100-ти део“ и т. д. И ово је погрешно, јер се латинске речи „desi“ и „centi“ не читају „деси“ и „санџи“. Кад се не каже „десималан“ број, него

„десималан“, онда треба изговарати и „десиметар“, а не „десиметар“.

Грамматичких и правописних погрешака нема много. Запазио сам ово: да г. Вељковић пише „делење“ и „дељење“, „бројити“ и „бројење“ место „бројење“, „метод“ и „методама“ м. „методама“, „следећи“ м. „следећи“, „дали“ м. „да ли“ „доћићемо“ м. „доћи ћемо“, „неисцрпе“ м. „неисцрпу“ (3. л. множ.).

Међу задацима, којих има у овој књизи врло много и веома инструктивних, запазио сам у српском преводу неколико примера који се не подударују с онима у немачком издању. То су задаци: 6. на стр. 3., 17., на стр. 14., 16. на стр. 21., 20. на стр. 33, који су по свој прилици узети из којег ранијег издања.

Нећу помињати ситније омашке у српском преводу, јер мислим да је и ово доста што сам до сада казао, па да се види, да овај уџбеник не могу препоручити за школску потребу.

28. Јануара 1897.

у Београду.

Стеван Давидовић.

Реферат г. Типе гласи:

Главном Просветном Савету

Писмом својим од 14. децембра пр. год. СБр. 171. Савет ми је поверио на преглед и оцену превод „Мочникове Аритметике“ од г. Милана Вељковића, професора.

Журећи се, да по препоруци Саветској: „дело што пре прегледам и Савету реферујем“, нећу понављати напомене првог референта, г. Ст. Давидовића, о одступањима и погрешкама, које сам нашао подвучене плавом писаљком у оригиналу и преводу. Изјављујем да и ја од своје стране велику већину исподвлачених места сматрам за непотребна одступања, омашке, па и погрешке.

Поменућу овде само она одступања од оригинала и погрешке, које г. Давидовић није био подвучао, а које сам ја подвлачио и то — за разлику — црвеном писаљком:

1. Изостављане су речи: је (I. 18.), *besteht er* (I. 11.), *einzeln* (I. 11.), *alle* (I. 11.), *noch* (I. 13.), *K.* (дин. *Kronen*, I. 21.), *dadegen* (I. 22.), 7 *Wuch* (I. 30.), *übertragen* (II. 44.) ит.

2. Изостављани су задаци (I. 26., II. 64. итд.)
3. Мењани су задаци без невоље (I. 9., 14., 18., 19., 24., II. 64. итд.).

4. После задатака изостављен је знак једнакости и питања у великој већини задатака.

5. Грешено је у преписивању задатака (I. 9., 19., 21., 24. II. 5., 7., 46. итд.).

6. Претваране су К (круне) и динаре као да су форинте (I. 26. Задаци 7., 22. и 31.), а форинте превођене истим бројем динара (I. 26. зад. 14 итд.)

7. Има недоследности: такви, такви и таки; бројење и бројање; бројити и бројати; следећи, а, е и следећи, а, е; вреди и важи; вредео и вредно; различан и различит; делење и дељење; нужно и потребно; метод и метода; упражњавање и вежбање; елиминovati и елиминисано (у истом ставу II. 47.); свођење значи претварати... (II. 31.); употребљавају и употребљује (I. 29); коефицијент и сачинитељ (у истој реченици II. 5); базис и основа (корен степ. количине итд.)

8. Има правописних погрешака: једанајест, дванајест и дванајест, тринајест (I. 3), хришћани (I. 11), чоје (II. 63) итд.

9. Има језичних погрешака: променљиви прилог времена садашњег (могући, а, е; следећи, а, е; одговарајући, а, е; вредећи а, е); њеног (у место свог II. 44.); хоризонталан (у место хоризоватан); периодичан (у место периодан); жељезница (II. 53); фамилија (I. 11); еспаи (I. 16. II 53 итд.); штоф (I. 21); башта, сат (I. 32.); дозвољавају (I. 50) итд.

10. Има терминских грешака; додати (дописивати); сабрати *неком броју* (!); Задаци на памет (усмени задаци); извлачити корен (коренован); дзати на степен (степеновати); интерес на интерес (сложени интерес) итд.

11. Нанабирчио сам после г. Давидовића још и ове погрешке у преводу: Getreide = храна (I. 21.); als = од (II. 62. „у једном друштву беше два пут више људи од жена“); Vermögen = готовина (II.

13. Цео је задатак погрешно преведен), Anwenden = употреба (II. 64.) итд.

12. Ред и избор речи у реченицама је необичан, тако да речи губе значење а реченице сми-сао. Треба прочитати подвучена места у I. 25 („делење децималним бројем“), I. 27., II. 1., II. 12.; II. 13., II. 49., која су мучна, заплетена и нејасна.

Према свему овоме мишљења сам да се превод г. Милана Вељковића, професора, не може употребити за школски уџбеник.

11. фебруара 1897. год.
у Београду.

Петар А. Типа

професор II беогр. гимназије.

Према рефератима г.г. референата Савет је мишљења: да се овај превод овакав какав је не може примити и штампати за уџбеник у нижим разредима средњих школа.

Г. г. референтима, у име хонорара за реферовање, одређено је свакоме по педесет (50) динара.

XI

Саслушан је реферат г. Јевр. А. Илића, редовног члана Савета, о молби, г. Димитрија Јовановића, учитеља, који је молио да му се уваже неке године привремене учитељске службе.

Пошто молилац није поднео сведоџбу, из које би се могло видети, да је имао квалификацију за сталног учитеља у добу за које моли да му се уважи — то Савет није могао ништа радити по овом предмету.

С овим је свршен овај састанак.

ШКОЛСКИ ЛЕТОПИС

Статистика испита зрелости за 1894.—1895. школску годину. — Statistique de l'examen de maturité pour l'année 1894.—1895.

(Свршетак)

Просечна година живота једног приправника износила је у гимназијама:

	1890. год.	1895. год.
I београдској	18·62	19·35
II " "	19·93	19·67
зајечарској	20·00	20·42
крагујевачкој	19·75	19·70
крушевачкој	—	20·92

нишкој	20·23	19·75
пиротској	—	20·80
пожаревачкој	—	19·29
шабачкој	18·80	20·00
у опште	19·42	19·82

Разлика између процента просечне године у 1890. и 1895. години износи 0·40.

По месту рођења било је приправника рођених:

Од сто приправника било је рођених:

У гимназијама	у Србији		ван Србије	
	1890. г.	1895. г.	1890. г.	1895. г.
I београдској	38	30	5	1
II београдској	23	29	4	4
зајечарској	14	7	1	—
крагујевачкој	48	9	4	1
крушевачкој	—	12	—	1
нишкој	11	8	2	—
пиротској	—	8	—	2
пожаревачкој	—	17	—	—
шабачкој	30	9	—	3
свега	164	129	16	12

У гимназијама	у Србији		ван Србије	
	1890. г.	1895. г.	1890. г.	1895. г.
I београдској	88·37	96·78	11·62	3·22
II београдској	85·18	87·88	14·82	12·12
зајечарској	93·33	100·00	6·67	—
крагујевачкој	92·31	90·00	7·69	10·00
крушевачкој	—	92·31	—	7·69
нишкој	84·62	100·00	15·38	—
пиротској	—	80·00	—	20·00
пожаревачкој	—	100·00	—	—
шабачкој	100·00	75·00	—	25·00
у опште	91·11	91·49	8·89	8·51

У 1890. и 1895. години био је готово подједнаки проценат приправника рођених ван Краљевине Србије.

Највише је оваквих приправника било у шабачкој гимназији (25%) у 1895. години.

У овом прегледу износимо колико је ученика рођених у Србији било из појединих округа у 1890 и 1895. години.

Број приправника у гимназијама из округа

У години	Ваљевског	Врањског	Крагујевачког	Крајинског	Крушевачког	Моравског	Пиротског	Подринског	Полуднавског	Пожаревачког	Рудничког	Тимочког	Топличког	Ужичког	Приоретског	Београда	Ниша
1890	13	4	26	7	8	16	1	23	10	5	14	—	—	4	5	25	3
1895	5	3	7	6	3	12	4	5	12	15	3	4	—	6	3	34	5

У проценту је било приправника из округа

У години	Ваљевског	Врањског	Крагујевачког	Крајинског	Крушевачког	Моравског	Пиротског	Подринског	Полуднавског	Пожаревачког	Рудничког	Тимочког	Топличког	Ужичког	Приоретског	Београда	Ниша
1890 год.	7·93	2·44	15·88	4·27	4·88	9·76	0·61	14·02	6·09	3·04	8·53	—	—	2·44	3·04	15·24	1·83
1895	3·87	2·33	5·42	4·65	2·33	9·30	3·11	3·87	9·30	11·63	2·33	·11	—	4·65	3·87	26·36	3·87

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Из ових се процената види, да је у 1890. год. највише приправника било из крагујевачког округа, а најмање из пиротског; тимочки и топлички округ нису дали ни једног приправника.

У 1895. највише је било из Београда, а најмање из округа: врањског, крушевачког и рудничког. Из топличког округа није било ни једног ученика.

Приправника рођених у Србији било је.

у години	из ГРАДОВА	из СЕЛА
1890.	129	35
1895.	103	26

Од 100 приправника рођених у Србији било је у гимназијама:

у години	из ГРАДОВА	из СЕЛА
1890.	78·66	21·34
1895.	79·84	20·16

У 1890. години било је више сељана, него у 1895. год. 1·18%.

Приправника странаца било је у гимназијама:

у години	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
1890.	7	9
1895.	7	5

У проценту било је приправника из других држава:

у години	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
1890.	43·75	56·25
1895.	58·33	41·67

У 1890. г. било је више сељана, а у 1895. грађана,

У опште било је у гимназијама:

у години	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
1890.	136	44
1895.	110	31

Од сто приправника било је у гимназијама:

у години	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
1890.	75·56	24·44
1895.	78·01	21·99

Односна размера између 1890. и 1895. год. била је код ученика:

грађана	као	100 : 103
сељана	"	100 : 89.

У 1890. години било ученика од родитеља:

У гимназијама	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања
I београдској	1	10	—	14	7	7	2	2
II београдској	3	4	1	6	2	5	1	5
зајечарској	—	2	1	5	—	4	—	3
крагујевачкој	1	11	4	9	9	8	2	8
нишкој	1	3	1	3	4	1	—	—
шабачкој	2	4	1	15	1	1	2	4
свега	8	34	8	52	23	26	7	22

Од сто приправника било је у 1890. год. од родитеља:

У гимназијама	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања
I београдској	2·33	23·26	—	32·55	16·28	16·28	4·65	4·65
II београдској	11·11	14·82	3·70	22·22	7·41	18·52	3·70	18·52
зајечарској	—	13·33	6·67	33·33	—	26·67	—	20·00
крагујевачкој	1·93	21·15	7·69	17·31	17·31	15·38	3·85	15·38
нишкој	7·14	21·43	7·14	28·57	28·57	7·14	—	—
шабачкој	6·67	13·34	3·33	50·00	3·33	3·33	6·67	13·33
свега	4·44	18·89	4·44	28·89	12·78	14·44	3·89	12·23

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

У 1895. години било је приправника од родитеља :

У гимназијама	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања	Свега
I београдској	1	12	3	9	3	2	—	1	31
II београдској	1	8	3	5	4	1	1	10	33
зајечарској	—	1	1	3	—	—	1	1	7
крагујевачкој	—	2	—	2	—	4	2	—	10
крушевачкој	—	6	—	4	1	—	—	2	13
нишкој	—	2	—	1	1	1	1	2	8
пиротској	1	4	—	—	2	3	—	—	10
пожаревачкој	2	2	—	6	1	2	1	3	17
шабачкој	—	1	2	4	—	1	—	4	12
у свима	5	38	9	34	12	14	6	23	141

Од сто приправника било је ученика од родитеља :

У гимназијама	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања	Свега
I београдској	3·23	38·70	9·68	29·03	9·68	6·45	—	3·23	100·00
II београдској	3·03	24·24	9·09	15·16	12·12	3·03	3·03	30·30	100·00
зајечарској	—	14·29	14·29	42·85	—	—	14·29	14·28	100·00
крагујевачкој	—	20·00	—	20·00	—	40·00	20·00	—	100·00
крушевачкој	—	46·16	—	30·77	7·69	—	—	15·38	100·00
нишкој	—	25·00	—	12·50	12·50	12·50	12·50	25·00	100·00
пиротској	10·00	40·00	—	—	20·00	30·00	—	—	100·00
пожаревачкој	11·77	11·77	—	35·29	5·88	11·77	5·88	17·64	100·00
шабачкој	—	8·33	16·68	33·33	—	8·33	—	33·33	100·00
у опште	3·54	26·95	6·39	24·11	8·51	9·93	4·26	16·31	100·00

У 1890. год. било је највише ученика у шабачкој гимназији од родитеља трговаца, а најмање у крагујевачкој гимназији од родитеља свештеника.

У 1895. години било је највише чиновничких синова, и то у крушевачкој гимназији.

У опште 1890. год. било је у гимназијама највише трговачких синова, а у 1895. чиновничких.

II РЕАЛКЕ.

На испиту зрелости било је у реалкама :

	1890. год.	1895. год.
београдској	29	17
ужичкој	11	14
у опште	40	31

У 1890. години пријавило се више ученика у београдској реалци, а у ужичкој у 1895. години.

На сто пријављених кандидата у 1890. години долазило је у 1895. години у реалкама :

београдској	59
ужичкој	127
у опште	77

Од ових приправника положило је испит на чисто у реалкама :

	1890. год.	1895. год.
београдској	19	11
ужичкој	11	10
свега	30	21

Од сто приправника положило је испит на чисто у реалкама :

	1890. год.	1895. год.
београдској	65·52	64·71
ужичкој	100·00	71·43
у опште	75·00	67·74

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

На сто приправника, који су положили испит зрелости на чисто у 1890. години, долазило је таквих у 1895. години у реалкама :

београдској	99
ужичкој	71
у опште	90

У 1890. години у ужичкој реалци сви су приправници положили испит на чисто.

У опште у 1890. години проценат приправника који су на чисто положили испит био је већи, него у 1895. години.

Одбијених на три месеца било је у реалкама:

	1890. год.	1895. год.
београдској	5	2
ужичкој	—	1
свега	5	3

У проценту било је одбијених на три месеца:

	1890. год.	1895. год.
у беогр. реалци	17·24	11·76
„ ужич. „	—	7·14
у опште	12·50	9·68

Одбијених на годину дана било је у реалкама :

	1890. год.	1895. год.
београдској	4	4
ужичкој	—	3
свега	4	7

Процент одбијених на годину дана био је овакав :

	1890. год.	1895. год.
у беогр. реалци	13·79	23·53
„ ужичкој „	—	21·43
у опште	10·00	22·58

У 1890. години било је за 2·82% више одбијених на три месеца, него у 1895.; а у 1895. години било је 12·58% више одбијених на годину дана, него у 1890. год.

На сто приправника одбијених на годину дана у 1890. години долазило је таквих у 1895. години у реалци :

београдској	171
у опште	225

По успеху било је ученика :

У реалкама	1890. год.				1895. год.			
	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих
београдској	2	12	5	10	3	5	5	4
ужичкој	3	2	6	—	—	7	4	3
свега	5	14	11	10	3	12	9	7

У проценту :

У реалкама	1890. год.				1895. год.			
	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих
београдској	6·90	41·38	17·24	34·48	17·48	29·41	29·41	23·53
ужичкој	27·27	18·18	54·55	—	—	50·00	28·57	21·43
у опште	12·50	35·00	27·50	25·00	9·68	38·71	29·03	22·58

У 1890. години највише је било добрих ученика, и то у ужичкој реалци, а најмање одличних у београдској реалци.

У 1895. години опет је било највише добрих у ужичкој реалци.

У опште и 1890. и 1895. године било је највише добрих ученика.

Општа оцена успеха из свију предмета износила је у реалкама :

	1890. год.	1895. год.
београдској	3·2	3·4
ужичкој	3·7	3·3
у опште	3·4	3·4

У ужичкој реалци био је бољи успех у 1890., а у београдској у 1895. години.

По годинама живота било је приправника од година:

у години	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
1890.	7	5	8	7	4	6	—	1	1	1
1895.	6	2	11	5	4	2	1	—	—	—

У проценту:

у години	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
1890.	17.50	12.50	20.00	17.50	10.00	15.00	—	2.50	2.50	2.50
1895.	19.36	6.45	35.48	16.13	12.90	6.45	3.23	—	—	—

У 1890. години било је у реалкама ученика од 17.—26. године, а у 1895. од 17.—23.

И у 1890. и у 1895. години било је највише ученика у 19. години.

Средња година живота једног ученика износа је у реалкама:

	1890. год.	1895. год.
београдској	19.69	19.65
ужичкој	19.27	18.86
у опште	19.68	19.29

По месту рођења било је приправника:

У реалкама	у 1890. години		у 1895. год.	
	из Србије	ван Србије	из Србије	ван Србије
београдској	26	3	14	3
ужичкој	10	1	11	3
свега	36	4	25	6

Од сто приправника било је:

У реалкама	у 1890. год.		у 1895. год.	
	из Србије	ван Србије	из Србије	ван Србије
београдској	89.66	10.34	82.35	17.65
ужичкој	90.90	9.10	78.57	21.43
свега	90.00	10.00	80.64	19.36

У обе реалке било је у 1895. години више приправника из других држава, него у 1890. год.

Из овог ћемо прегледа видети колико је било у реалкама ученика из појединих округа у 1890. и 1895. год.

из округа

У години	у 1890. години																Свега	
	ваљевског	врањског	крагујевачког	крајинског	крушевачког	моравског	пиротског	подрињског	подунавског	пожаревачког	руањичког	тимочког	топличког	ужичког	приоречког	Београда		Ниша
1890.	—	1	1	1	3	6	—	—	2	7	1	—	—	7	1	6	—	36
1895.	1	1	—	—	—	—	—	3	2	1	—	—	—	10	—	7	—	25

у проценту

У години	у 1890. години																Свега	
	ваљевског	врањског	крагујевачког	крајинског	крушевачког	моравског	пиротског	подрињског	подунавског	пожаревачког	руањичког	тимочког	топличког	ужичког	приоречког	Београда		Ниша
1890.	—	2.78	2.78	2.78	8.33	16.67	—	—	5.55	19.44	2.78	—	—	19.44	2.78	16.67	—	100.00
1895.	4.00	4.00	—	—	—	—	—	12.00	8.00	4.00	—	—	—	40.00	—	28.00	—	100.00

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Из ових процената видимо, да је у 1890. години највише приправника дао пожаревачки и ужички округ, и то оба су округа дала подједнак проценат ученика.

У 1895. највише је дао ужички округ.

Кад приправнике рођене у Србији поделимо на грађане и сељане, онда видимо, да је било у реалкама:

У години	грађана	сељана
1890.	29	7
1895.	22	3

У проценту било је приправника:

У години	грађана	сељана
1890.	80·56	19·44
1895.	88·00	12·00

У 1890. години било је више сељана у реалкама, него у 1895.

Од приправника рођених ван Краљевине Србије било је:

	ИЗ ГРАДОВА	ИЗ СЕЛА
у 1890. години	2	2
„ 1895. „	1	5

Од сто приправника било је из других држава

	ИЗ ГРАДОВА	ИЗ СЕЛА
у 1890. год.	50·00	50·00
„ 1895. „	16·67	83·33

У 1890. год. била је половина приправника из градова, а половина из седа.

У 1895. години било је преко пет пута више сељана, него грађана.

У опште било је у реалкама у години:

	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
1890.	31	9
1895.	23	8

У проценту било је у години:

	ГРАЂАНА	СЕЉАНА
1890.	77·50	22·50
1895.	74·19	25·81

Односна размера између грађана и сељана била је:

у години 1890.	као 100 : 29
„ „ 1895.	„ 100 : 35.

Ученика је било у реалкама:

О д р о д и т е љ а

У години	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања
1890.	2	8	4	12	8	1	—	5
1895.	1	10	—	6	3	4	2	5

У п р о ц е н т у

У години	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорадника	Слугу	Другог занимања
1890.	5·00	20·00	10·00	30·00	20·00	2·50	—	12·50
1895.	3·23	32·26	—	19·35	9·68	12·90	6·45	16·13

У 1890. години било је највише трговачких, а најмање земљорадничких синова; у 1895. највише чиновничких, а најмање свештеничких синова.

Да завршимо поређењем укупнога броја матураната гимназиста и реалаца у 1890. и 1895. школ. години.

Тако, на испиту зрелости пријавило се:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	180	141
у реалкама	40	31
свега	220	172

У гимназијама и у реалкама број приправника је опао за последњих пет година.

Ако узмемо, да се од извеснога броја кандидата пријавила једна стотина за испит зрелости у 1890. години, налазимо, да се од истога броја пријавило у 1895. години:

у гимназијама	78
у реалкама	77
у опште	78

Од ових приправника положило је испит *на чисто*:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	116	100
у реалкама	30	21
свега	146	121

Од сто приправника положило је испит *на чисто*:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	64·44	70·92
у реалкама	75·00	67·74
у опште	66·34	70·35

У 1890. години у реалкама положило је испит *на чисто* више приправника, него у гимназијама; а у 1895. у гимназијама више, него у реалкама.

Односна размера између приправника који су *на чисто* положили испит у 1890. и 1885. година била је:

у гимназијама	као	100 : 110
у реалкама	"	100 : 99
у опште	"	100 : 106

Одбијених на три месеца било је:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	27	27
у реалкама	5	3
свега	32	30

Процент одбијених на три месеца износио је:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	15·55	19·15
у реалкама	12·50	9·68
у опште	14·55	17·44

Одбијених на годину дана било је:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	23	13
у реалкама	4	7
свега	27	20

Процент одбијених на годину дана био је овакав:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	12·77	9·22
у реалкама	10·00	22·58
у опште	12·27	11·62

Из горњих прегледа видимо, да је у 1890. години у реалкама више одбијених на три месеца, него у гимназијама, а у 1895. години обратно.

На годину било је одбијених у 1890. год. више у гимназијама, а у реалкама више у 1895. години.

У опште више је било одбијених на три месеца и у 1890. и 1895. год., него на годину дана.

По општем успеху било је ученика:

У школама	18.0. год.				1895. год.			
	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих
у гимназијама	5	14	11	10	3	12	9	7
у реалкама	24	48	67	34	8	57	66	10
свега	29	62	78	44	11	69	75	17

Од сто процената било је:

У школама	1890. год.				1895. год.			
	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих	Одличних	Вр. добрих	Добрих	Слабих
у гимназијама	12·50	35·00	27·00	25·00	9·69	38·71	29·03	22·58
у реалкама	13·33	26·66	37·22	18·88	5·67	40·43	46·81	7·09
свега	13·18	28·18	35·45	20·00	6·40	40·11	43·61	9·88

У реалкама највише је било добрих ученика у 1890. и 1895. год. Најмање је било одличних у гимназијама у 1890. год., а у реалкама у 1895.

Општа оцена успеха износила:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	3·3	3·5
у реалкама	3·4	3·4

Према томе успех је бољи у гимназијама у 1895. години, него у 1890.

У реалкама успех је био подједнак у 1890. и 1895. год.

Просечна година живота једног ученика износила је:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	19·42	19·82
у реалкама	19·68	19·29

Просечна година живота једног ученика била је већа у гимназијама у 1895. год., а у реалкама у 1890. год.

По месту рођења било је приправника:

У школама	1890. год.		1895. год.	
	из Србије	из других држава	из Србије	из других држава
у гимназијама	164	16	129	12
у реалкама	36	4	25	6
свега	200	20	154	18

Од сто приправника било је:

У школама	1890. год.		1895. год.	
	из Србије	из других држава	из Србије	из других држава
у гимназијама	91·11	8·89	91·49	8·51
у реалкама	90·00	10·00	80·64	19·36
У опште	90·91	9·19	89·54	10·46

У реалкама било је више приправника рођених ван Краљевине Србије и у 1890. и 1895. години, него у гимназијама.

Односна размера између приправника рођених у Краљевини Србији и ван била је:

	1890. год.	1895. год.
у гимназијама	као 100 : 10	као : 100 : 9
у реалкама	" 100 : 11	" 100 : 24
у опште	као 100 : 11	" 100 : 12

Ако приправнике по месту рођења поделимо на грађане и сељане, онда видимо, да је било:

	1890. год.		1895. год.	
	грађана	сељана	грађана	сељана
у гимназијама	136	44	110	31
у реалкама	31	9	23	8

Од сто приправника било је у години:

	1890. год.		1895. год.	
	грађана	сељана	грађана	сељана
у гимназијама	75·56	24·44	78·01	21·99
у реалкама	77·50	22·50	74·19	25·81

У 1890. години било је више сељана у гимназијама, а у 1895. у реалкама.

У 1890. години било је ученика

од родитеља:

У школама	Свештеника	Чинovníка	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорад.	Слугу	Другог занимања
у гимназијама	8	34	8	52	23	26	7	22
у реалкама	2	8	4	12	8	1	—	5

У проценту:

У школама	Свештеника	Чинovníка	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорад.	Слугу	Другог занимања
у гимназијама	4·44	18·89	4·44	28·89	12·78	14·44	3·89	12·23
у реалкама	5·00	20·00	10·00	30·00	20·00	2·50	—	12·50

У 1895. години било је ученика од родитеља :

У школама	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорад.	Слугу	Другог занимања
у гимназијама	5	38	9	34	12	14	6	23
у реалкама	1	10	—	6	3	4	2	5

У проценту :

У школама	Свештеника	Чиновника	Наставника	Трговаца	Занатлија	Земљорад.	Слугу	Другог занимања
у гимназијама	3·54	26·95	6·39	24·11	8·51	9·93	4·26	16·31
у реалкама	3·23	32·26	—	19·35	9·68	12·90	6·45	16·13

У 1890. год. било је и у гимназијама и у реалкама највише трговачких синова, и то у реалкама више 1·11% него у гимназијама.

У 1895. години било је у обе школе највише чиновничких синова.

У гимназијама, 1890. год., било је најмање служитељских синова, а у реалкама земљорадничких; у 1895. год. било је најмање свештеничких синова и у гимназијама и у реалкама.

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА

БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА ШКОЛА У ПРИЗРЕНУ.

ЗА ПОМЕН ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊЕГА РАДА

ПРИРЕДИО
МИЛАН Ј. ГАЈИЋ,
наставник.

(СВРШЕТАК)

Што се тиче претходне ђачке спреме, она није била довољна за слушање предмета у Богословији. И оно основних школа, што је било, готово је било ограничено само на читање и писање. За то поред многих ђачких имена стоји: „учио читати и писати“ у том и том манастиру или тој и тој основној школи. Поред других незгода, то је јако кочило напредовање у Богословији. То се хтело отклонити, те је 1883/4 школске године установљен припремни разред, али и то није много помогло. Та незгода није ни до данас потпуно отклоњена. И данас дођу многи ученици на пријемни испит, који нису довољно јаки у читању, писању

и рачунању. Али данас је тога све мање, јер је Богословија подигнута на VI разреда, те има времена да се пречисти, што није поде спремно, да добије стручно, богословско-учитељско образовање. —

Често је пута била така потреба у појединим местима за свештенике и учитеље, да су примани у Богословију тако звани ванредни ученици, који су слушали само најпотребније предмете у старијим разредима и то највише једну годину, па су одлазили у своја места и постајали народни свештеници и учитељи. Таквих је ученика било у свима годинама, што се може уочити у приложеној табели, али је та потреба престала и таквих је ученика све мање.

Одмах, чим је Богословија установљена, ученици су живели у заводу о свом трошку или о трошку масе пок. добротвора. То је врло добро учињено, јер се дала већа могућност, да се ученици колико толико спреме за свој позив. — Заједничко живљење у заводу врло је подесно за оваке заводе, како у научном тако и у моралном погледу, само, по себи се разуме, ако се води озбиљан надзор над ученицима.

Ја сам, за ове две године мога наставничкога рада у овој Богословији, савњивао успех ученика, који живе у заводу и оних, који живе ван завода, па сам нашао, да је куд и камо бољи успех код оних, који живе у заводу, него код оних, који живе ван завода, како у научном тако и у моралном погледу. Такав је случај и код оних, који су материјално потпуно осигурани, а о сиромашним, да и не говорим. Томе су два главна узрока што се у родитељској или старатељској кући над ученицима, у томе погледу, не води никакав надзор и

и што код куће немају места и средстава, па баш кад би ученици и имали врло јаку вољу. Такви се ученици већином спремају само између часова. Родитељи и старатељи нису томе криви, јер то чине због немаштине или прости наивности: „Кад га учитељ не може да научи, шта ћу му ја?!...“

Заједничко живљење ученика у заводу није непрекидно трајало. Оно је од отварања Богословије до 1879 године. До те године сиромашни, а ваљани ученици, имали су издржавање из масе пок. добротвора и стално су живели у заводу. Од 1879 године, сиромашни, а ваљани ученици, имали су у заводу: стан, огрев, осветљење, лекарску помоћ и малу новчану помоћ за храну, одео и школске потребе. То је трајало до 1889 године. Кад се увидело, да није згодно овако издржавање ученика, онда се повратило пређашње: да добри, а сиромашни ученици, имају у заводу: стан, огрев, осветљење, храну, одео, школске потребе, лекарску помоћ и послугу. И у колико се капитал пок. добротвора увећавао, у толико је растао број ученика, који су живели о трошку масе у заводу. Ради бољег надзора над ученицима, постави се ректор, који стално живи у заводу, васпитач, економ и економски одбор, који састављају 3 наставника. Ученици, који нису благодетанци, плаћају управи Богословије 10 турских лира и имају све у заводу. За то је вазда преко $\frac{2}{3}$ ученика у заводу.

Управа Богословије није имала нарочитих правила за владање ученика, него се користила с правилима сличних завода на страни. Прва штампана наредба штампана је 1893 године, кад је штампана и ђачка карта.

Богословија је до сад имала 5 сталних управитеља, три духовна лица и два световњака, и неколико замењеника. Од 1871 до 1872 био је управитељ Архимандрит Сава Дечанац; од 1872 до 1879 био је Илија Ставрић; од 1879 до 1882 није било сталног управитеља; од 1882 до 1884 био је управитељ Петар Костић; од 1889 до 1891 био је управитељ Јеромонах Мелентије Вујић, а од 1891 до 1896 управљао је архимандрит Иларион Весић. По богословском правилнику управитељ бива духовно лице, а световњак у недостатку овога. Ректор је у исто време и благјаник завода.

Управа Богословије штампала годишње извештаје, од 1891 године, о раду у Богословији, што се пре није практиковало. То је врло корисна установа, нарочито за јавно мњење, које је пре тога врло мало знало о Богословији. Уз извештаје се штампају и беседе, које се говоре о прослави Св. Саве у Богословији. До сад су штампане 4

беседе: 3 ректора Илариона Весића и 1 Милана Ј. Гајића, наставника.

Администрација завода била је до последње 3—4 године веома примитивна и неуређена, а за ове последње 3—4 године знатно је коракнула напред. — У последње време устављена је уписница, у коју се записују све важније промене у заводу и имена посетника и приложника.¹⁾

У средњим и вишим заводима образованог света оснивају се ђачке дружине. То је једна врло значајна и корисна установа за образовање и усавршавање ученика. Ако се тој установи поклони довољна пажња, она потпомаже најважнију чињеницу у васпитању, а то је: саморађа ученика. Ни Призренска Богословија није изостала у томе погледу. Њени су ученици 1888 године основали дружину „Браство“. Надам се, да неће бити без интереса, ако наведем извештај, који ми је поднео њен потпредседник, ученик V разреда. Извештај гласи:

„Оснивање и развитак „Браства“, удружења ђака Призренске Богословско-учитељске школе

Ђаци ове Богословско-учитељске Школе одлучише године 1888, да оснују удружење, како би се на тај начин што боље спремили за службу народу. Одмах се образова привремени одбор, који прописује правила за друштво. Та заједница ђака названа је од својих оснивача „Браство“, а за циљ јој поставише: морално-религијско и умно усавршавање својих чланова и материјално потпомагање сиромашних ученика ове школе.

Да би друштво могло напредовати, основана је каса друштвена, у коју од тада сваки редовни члан улаже по један грош месечно (пре само за осам, а сад за дванаест месеци).

Године 1889, 28 фебруара, Савет богословски потврди прописана правила друштвена и друштво те године отпоче свој рад, држећи седницу сваке суботе. На тим седницама задавана су до почетка 1894[5] школске године усмена питања, која тада бише замењена писменим рад овима, који се после критикују.

Пошто су због сиромаштва већине ученика ове школе одређени врло мали улози, а придога са стране готово никако и нема, друштвено се имање врло споро множило, те с тога друштво није могло потпомагати сиромашне ученике у оној мери, у којој би требало да то чини. Ипак је оно у више случајева потпомагало сиромашне чланове

¹⁾ У уписници је било доста грађе за овај рад.

своје, не одбивши ни једне молбе, која му је за помоћ управљена.

Године 1893 показа се да су стара правила неудесна за тадашње стање друштвено, те друштво прописа нова, а Савет Богословије потврди их 17 априла 1893 год.

Да би својој првој цели што боље одговорило, друштво на седници својој, 17 децембра 1894 год. реши, да оснује књижицу. Пожртвовањем и добровољним прилозима својих чланова друштво за неколико дана доби преко 40 свезака књиге. Исте године, о Божићу, набави одбор о друштвеном трошку 30, а књиџар приштински, г. Стеван Марковић, поклони 20 свезака. 1895 набављено је још 32 комада нових књига. Од 1894 год. друштво добија бесплатно: „Учитеља“, „Женски Свет“ (премда последњи врло нередовно). Прошле године добило је и неколико свезака „Весника Српске Цркве“. На тај начин књижица друштвена има сада у 100 свезака 111 комада разних књига, које приложених, које за сопствени новац набављених.

Пошто у правилима друштвеним од 17 априла 1893 год. није било никакве одредбе о књижици друштвеној, а осетила се потреба и у још некојим одредбама, друштво прописа, а Савет богословијски потврди нова правила 5 фебруара 1896 године.

Друштво има чланова: *почасних* (сваки онај наставник Богословије, свештеник, учитељ и свршени богослов, који плаћа неки годишњи добровољни улог), *помагача* (сваки Србин који плаћа 12 гроша годишње) и *редовних* (само ђаци ове Богословије, који плаћају по један грош месечно). За редовне чланове одређени су мали улози за то, да би и сиромашнији ученици могли бити чланови друштва, а најсиромашније друштво прима бесплатно.

Друштвена је каса још сиромашна. Крајем 1896 рачунске године друштво је имало, које у признацима, које у готову новцу 2830 гроша и 11 пара.

Да би друштво напредовало потребна му је материјална помоћ и с друге стране, тим пре, што је већина чланова сиромашна, те једва и одређене улоге исплаћује.“

V

Наставна средства

1. *Школски уџбеници*. Богословија је од почетка до данас рамала у томе важном средству за извођење свога наставног плана. Јако је кочило напредак у Богословији писање готово свих уџбеника, што ни до данас није отклоњено. Набављање уџбеника скопчано је с великим тешко-

ћама; они се морају набављати са стране, те су скопчани с великим трошковима, а они, који се могу лакше набавити, нису подесни, те и данас ученици морају писати готово све предмете, те та околност јако успорава и кочи наставу. — Надам се, да ће у томе погледу у царево здравље бити боље, јер Богословија није више једини средњи завод за Србе у пространој Отоманској Империји, па се надати, да ће се наставници потрудити и удесити уџбенике за средње заводе 2. — *Физички кабинет, хемијски лабораторијум и збирка минерала*. Не може се ни замислити успех из природних наука без научног кабинета. Богословија има у свом научном кабинету 103 физичка и хемијска апарата. То је према приликама доста знатан број и надати се, да ће се тај број увећавати упоредо с развијем природних наука. Збирка минерала је незнатна, али се надати, да ће се и она постепено принављати. Што се тиче слика и мапа, то је тек у своме зачетку. — 3. — *Библиотека Богословије*. С библиотеком Богословија понајбоље стоји. Књиге су већином на српском и руском језику. Оно што има на осталим језицима незнатно је и без систематског реда. Скроман школски посленик може у знатној мери обогатити своје знање делима, која се налазе у библиотеци Призренске Богословије. Тако је исто у могућности да прати сувремену развитаку науке и друштва, јер Богословија прима доста часописа на српском и руском језику, а највише их је из области богословских наука и Педагогије.

Деца библиотеке већином су поклони добрих људи. Надам се, да ће и у будуће тога бити, на чему ће им народна просвета овога краја вечито захвална бити.

Учионице су здраве и видне, али рђавог распореда, те ометају рад у школи, али се та незгода намерава скоро отклонити. — Школски је намештај доста добар.

VI

Имаовина Богословије

Богословија располаже доста знатним непокретним и покретним имањем. Од непокретног имања има: 4 двокатне куће, 3 од тврдог материјала и 1 од слабог. У највећем, старом, здању су учионице, а у остала су 3 смештени ученици и управа. Ван завода има виноград и кестенар. Собе за спавање ученика су добре и здраве, а то најбоље сведочи статистика разболевања ученика. Богословија има намештаја за спавање за 150 ученика; трпезарију и кухинско посуђе, такође за 150 ученика; професорску канцеларију, ректорат, салу за при-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

мање, одељење за ректоров стан, собу за васпитача, собу за економа — све с врло добрим намештајем. Нема нарочитих одељења за: библиотеку и кабинете за природне науке, али се надати, да ће и то скоро бити, јер се завод последњих неколико година нагло почео ширити и напредовати. Као год што је завод напредовао у осталим погледима, тако је исто напредовао у својој имаовини. У почетку је било само једно велико здање с једном слабом ниском кућицом и то је трајало све до 1889 године, од кад су подигнута још три велика здања.

VIИ

Неколико напомена

Пре него што завршимо ову, у доста скраћеном облику, историју Богословије и њеног напредовања, учинићу неколико напомена.

Дуго је владало мишљење, да је Богословија само по форми постојала; према томе се није ни тражило, да она потпуно одговара својој задаћи. То је била велика грешка. Истина та се грешка постепено поправљала и сва је прилика, да ће се са свим изгладити. Па и поред тих грешака Богословија је учинила ипак велику услугу просвети српскога православнога народа у Отоманској царевини. За то се ваља поклонити замисли покојнога добротвора и одати заслужну хвалу свима радницима, који су радили у овом просветном заводу, а онима који данас раде бити на руци, да истрају у своје тешкоме послу. За последњих 5—6 година Богословија је знатно коракнула и ступила у ред модерних просветних завода. Њен је благотворни утицај ухватио дубоког корена у свима слојевима народа — она је осигурала своје биће —, али ипак ту не треба стати, него је усавршавати, како би могла одговорати духу времена и своје задатку. Моје је мишљење, да би ускоро ваљало повећати Богословију још са једним — седмим — разредом и по свршетку школе установити учитељски испит зрелости. Кад би се то учинило, могао би се згодније распоредити наставни материјал и боље заокружити свештено — учитељско — образовање. — За народне свештенике и учитеље неопходно је потребно темељно знање: разумног обрађивања земље, гајење сточарства и у опште народне економије. Мислим, да би Призренска Богословија могла напредовати и с те стране велике услуге учинити народу: Кад би спојила своју економију са економијом кога манастира. Нећу ближе улазити у питање: на који би се начин то вршило, него само за сад остајем тврдо убеђен, да би то могло бити. —

Напомињем још једну новину, која се не би тицала само Богословије и њеног напретка, него народне просвете у опште, и то је оснивање школске матице по примеру осталих образованих народа. Тако важну установу ваља да руководи Призренска Богословија, као највиши просветни завод за српски народ православне вере, разуме се, под окриљем Његовог Високопреосвештенства г. Митрополита. Ни овде нећу улазити у ближа одређења те установе, него опет само напомињем, да сам тврдо убеђен, да то може бити и да би то било од неочењиве важности за будућност народне просвете. — Бачке ескурзије су такође важно научно васпитно средство. Призренска Богословија била је у томе веома ограничена, али се надати да ће бити у царско здравље боље. У последње време било је покушаја, али се ипак није могло извести, како тај посао захтева.

Природно је, да Призренска Богословија даје тон и правац српској народној просвети у своје крају. 1894 године је званично решено и царском ирадом освештано, да се шаљу ревизори по основним школама! Ради важности те тако важне установе за народно образовање, проговорићу мало више о њој.

У целом образованом свету је освештано, да је ревизија основних школа неопходно потребна. Ревизија може бити двојака: стална, кад се одреди једно стручно лице и стави му се у дужност, да преко целе године надгледа школе и стара се о њихову напретку у једном месту, и нестална, кад се на крају школске године одреди стручно лице, да прегледа стање школа и њихов резултат. — Нема сумње, да ће сваки у напред погодити, да је стална ревизија боља, али се и несталној не може одрећи велики значај за напредак основне наставе.

По царском ферману врховни је поглавар српских православних основних школа митрополит, као и свих просветних завода српскога православнога народа. До последњих неколико година основне су школе биле у врло незнатном броју за православни српски народ и није практикована ревизија ни једне ни друге врсте. У последње време, кад су се школе намножиле и почела се обраћати најозбиљнија пажња народном образовању, издата је 1894 године, царска ирада, у којој се наређује: да се врши ревизија основних школа по свима крајевима и да царске власти буду на руци ревизору, да што савесније одговори своје задатку. То је велика добит за напредак основне народне наставе. —

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Не може се замислити, да може бити несавестан учитељ, али се и тога налази, разуме се, као и у свима другим позивима људи. Задатак је ревизора, да несавесност учитеља, ако је буде сузбија и упути учитеља на прави пут, а, ако то не може, да таквога учитеља уклони, како не би народну просвету штетио и каљао свети учитељски позив. Друго је кад учитељ греша по своје незнању и невештини. Може учитељ имати најлешње жеље, да своје позиву, што боље одговори, али је све то залудно, кад он не уме или не зна!... Често пута дође за учитеља млад и неискусан човек, али пун воље за рад; ако буде остављен сам себи, само по изузетку може бити, да нема врло великих грешака у своје раду, а врло често бива, да постаје све гори учитељ; — ревизору је задатак, да такве учитеље упућује и изводи на прави пут. — Учитељ је у исто време и ученик; он се мора престано учити и усавршавати. Ни један најобичнији занатлија који ради с мртвим градивом, не сме рећи, да је свој посао усавршио и да му се више не треба усавршавати, а камо ли један учитељ, који прави од мале и неразумне деце све људске позиве: занатлије, трговце, свештенике, учитеље, професоре, генерале, научнике, владаре и т. д.!...

Деца нису ни анђели ни ђаволи; али су жива створења, која имају склоности, да буду добри и корисни људи и себи и другоме, или да буду штетни и себи и другоме. Ако нам неки занатлија направи рђаво одело, ми можемо враћати, док нам добро не направи, али ако нам дете буде незналица и рђаво упућено, то се не може поправити, то остаје вечито!... Незнање рађа сва зла код људи, али је и рђаво знање велико зло. Према томе је задатак и ревизору и учитељу: да се из народа треби незнање и утврђује знање. „Знање је богатство. Ко више зна више вреди“, вели народна изрека. — Даље има учитеља, да су преживели своје. Они су у своје време важили и корисно послужили народној просвети, али садашњи дух времена тражи, да се они постепено замене новим и бољим снагама, или да се упуте, како би могли одговорити своје узвишеном позиву према приликама садашњег времена. И то је једна врло озбиљна брига за надзорнике основних школа.

Напоменух, да је бољи сталан надзор. Највећа је сметња, да се тај систем одмах уведе, што нема довољно спремних људи за тај позив. Надзорник мора бити и по спреми и по положају над учитељима основних школа. Нећу да кажем, да то не би могао бити и по неки од учитеља основних

школа, али је то велика реткост и то је звање за сада ограничено само на Призренску Богословију и наставнике српских гимназија у Царевини. За то можда неће бити могућно одмах увести сталан надзор, али томе ваља тежити и за сада пажљиво вршити стални надзор. — Надзорников је огроман и врло тежак посао. — Поред горњих напомена: какав може бити учитељ, надзорник ваља да обрати озбиљну пажњу и на најмању ситницу унутрашњег и спољашњег живота школског. — Нећу моћи све побројати: каквим се дужностима може надзорник сусрести, јер је о томе ваљало и дуго и широко писати, него ћу написати неколико напомена из свога искуства..

1895 године био сам ревизор. Имао сам, да прегледам доста и варошких и сеоских школа. Нашао сам врло много недостатака и у варошким и у сеоским школама, како у унутрашњем раду тако и у спољашњем. Тако сам у првој школи нашао, да је општина наредила, да свакога дана непрекидно држе два прва часа из једног споредног предмета. Дознао сам у једној школи, да је учитељ више пута затварао све ђаке у један простор и ту их држао по пола дана, кад би имао каквих послова ван школе. У једној школи је враћао учитељ ђака из школе, ако не би донео улог, који му је општина одредила!... и т. д. Даље сам увидео, да је страшна забуна владала између општина и учитеља. Грађани су мислили, да сваки има право, да води контролу над учитељем и у његову раду, те је долазило до сукоба и јако штетило наставу. На испитима је владао страхан неред. Сваки је грађанин имао право да пита ученика, шта он хоће и како уме, а, ако би се учитељ томе противио, дошло би до сукоба и нереди. Надзорникова је, дакле, дужност, да све то отклања и наставу упућује правим током. — Ја сам поменути године био први ревизор у томе крају, и пошто је то новина, мислио сам, да ћу имати великих тешкоћа и неприлика. Али тога није било. На против, то је примљено и од народа и од учитеља врло добро. На испитима није било више нереди. Народ је с највећим задовољством пратио ток испита, учитељи су с великом пажњом слушали напомене и примедбе. У кратко: ревизија је примљена и од стране народа и од стране учитеља као врло корисно средство за напредак основне наставе. Многи су ми говорили, да нису могли ни замислити, да може икад бити такав ред на испитима. — Ја сам се старао, да изравнам многе несугласице између учитеља и општина, што сам на многим местима и постигао. — Дакле, као што се види, ревизије основ-

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

них школа је од великог значаја и дубоко засеца у напредак народне просвете.

Само још нешто. Ваља пазити да један надзорник буде сталан бар за три године, док се сталан надзор не уведе, јер је тешко за једну годину увидети и најглавније грешке у настави. — С ревизијом

Призренска Богословија продужава свој рад, јер је то једини завод у овом крају који даје народне учитеље. Готово су сви учитељи у овом крају њени васпитници, па је природно, да она има првенствено право на надзор основних школа, и за то сам мало више врста и посветио тој важној установи.

НАУКА И НАСТАВА

ЈЕДНО НЕОБРАЂЕНО ВАСПИТНО ПОЉЕ

од

Ј. Миодраговића

Да је васпитање од највећег утицаја на живот и судбину народну, на напредак или назад народни, то је ван сваке сумње. Да смо ми изостали иза образованих народа у свему, па и у васпитноме погледу у опште, и то је свима добро познато. Но, ако се васпитање народно схвати у најширем смислу, онда назад и не значи ништа друго до необразовање, несавршенство, неспрема за живот, друштвени и индивидуални; а васпитање значи напредак, значи подобност или способност за живот, за рад, за израду животних намирница, за заједнички живот. Који је појединац боље, више и правилније, васпитан, тај ће боље и живети. Који је народ састављен из оваквих јединица, он ће бити напреднији и виђенији.

За то васпитање и срећа народна не стоје далеко једно од другог. Прво је узрок другоме. Како васпитање, така и срећа народна.

За то се опет данас људи ни мало не сумњају о важности васпитања, него само гледају, како ће што боље да га унапреде. Ова брига лежи и на нама.

*

Васпитање је *целина* једна, и, као свака целина, дели се на делове. Оно се обично дели на: *домаће* и *друштвено*. По местима, где се врши, оно би још више могло да се подели на васпитање у родитељској *кући*, у *основној* школи, у *средњим* и *вишим* школама и *друштву* у ширем смислу. Другојаче би ово могло да се каже овако: васпитање до седме године или до основне школе, васпитање до 10—12 године или у основној школи, васпитање одавде до 18—20 године или у средњим школама, и, на послетку, после овога, доба више или шире друштвено васпитање.

Свако ово поље потребује нарочите бриге. На свакоме има не само да се развија интелекат, него да се гаје и племенита осећања, да се срце упитомљава, да се душа облагорођава, воља јача и тело и руке оспособљавају за разне напоре и послове у животу. Ако само *једно* од овога није на свом месту, није добро, није потпуно и како ваља, онда се то опажа и на целокуном васпитању човековом па и народном.

За то сви чиниоци, позвани да воде бригу о васпитању народном у најширем смислу, морају водити бриге и о деловима и о делићима његовим. Јер до делова стоји кака ће бити и целина, а преко ове и срећа народна.

*

Као што се биљке јаче развијају док су млађе, исто је тако и код животиња и — човека. „Дрво се савија док је младо“. Што је човек млађи, то му је и развитак бујнији. Народ вели: „Што колелка заљуља, то мотика закопа“. Овде неће само да се каже моћ урођених особина или природних наклоности, него извесно и то, да како се тада „дрво савије, тако и остаје“ целог века. Доцније га је све теже савијати. Што кућа и породица начини, то често никака сила више не рашчиња. А из овога се види, да је ово прво, домаће, породично, кућовно или родитељско васпитање од највеће важности. С тога се у образованих народа њему и поклања највећа пажња. Залуд ће после бити криво дрво исправљати. Оно ће да пукне, или ће бити „крива Дрина“... За то и ми у бризи о реформи васпитања морамо обрнути највећу пажњу овоме првоме васпитању.

*

Домаће васпитање дели се на две знатне периоде. Прва је она, док је дете у наручју или крилу материну, пред њом, поред ње и на њеним очима. Друга је она, кад се дете дохвати својих ногу, и, радосно што је то дочекало, радосно што

може отићи куд хоће и узети што хоће, оно јури у сваку опасност, не познајући је. У ономе првоме добу преовлађује знатно физичко или телесно васпитање, а у овоме другоме почиње јаче да се буди и душевна страна.

Прво је више под надзором и вољом родитељском. За то ће до њих и стајати више како ће оно да буде. Ту држава и друштво мало шта може да учини. Држава може прописивати законе, да родитељи „морају“ своју децу чувати и васпитавати у тој и тој вери и тако даље, и чинити их одговорнима за веће преступе њихове. А друштво може издавати корисне књиге и јавним говорима упућивати родитеље у овоме или ономе правцу васпитаноме, и то је све. Као да је још прилично далеко и од нас време, када ће се од свих будућих оцева, а још више мајака, тражити да знају основе из науке о чувању здравља, из науке о домаћој економији и о васпитању или о подизању порода.

Али у оној другој периоди држава и друштво могу много више да учине, и ту је баш помоћ најпотребнија. Родитељи су и заузети својим пословима, а и неумешнији су у поступању и помагању у душевном развоју. С једне стране дакле они не могу, а с друге стране они не умеју да врше овај посао како ваља.

Одавно се опајала празнина у овоме васпитању; али векови су требали да прохује, па да се почне водити брига и о томе: како да се помогне домаћем васпитању у овоме.

Нема ни пун век како је у земљи, у којој се у опште о породу своје и васпитању највише води бриге, почело да се ради на томе: да се родитељима притекне у помоћ у ово доба и да се деца, пород наш, још у првоме добу, у најнежнијем цвету, упути правилним путем у своје и телесном и душевном развоју. Чувени и заслужни немачки педагог Фребел (1782—1852) први је почео на овоме да ради, и урадио је највише. Од његовога доба с разним менама ова је ствар у Немачкој само напредовала, и данас нема у овој земљи ни једне веће вароши, која нема по неколико тако званих забавишта или школа за малу децу (Kindergarten),¹⁾ а мање барем по једно, па их имају и сама села.²⁾ Из Не-

¹⁾ По Фребелу „Kindergarten“ значило је у првом реду „башта за децу“, јер му се башта, врт, градина чинила као најзгодније место за „наставу“ ове деце. У другом реду значило му је „врт или башта дечија“ т. ј. од деце, у којој расту деца.

²⁾ У Немаца села нису као наша, већ су куће груписане и села личе на наше варошице. Отуда је могућно, да и мала деца, од 3—7 година, иду у ову малу школу што се зове забавиште.

мачке ова се идеја ширила и по осталоме образованоме свету, особито по већим градовима, и данас је ретка просвећена земља у Јевропи па и ван Јевропе, у којој нема читав низ „дечијих башта“ или забавишта. И она се с дана на дан шире све више. И кад већ једном сва деца од 3—7 година пођу у забавишта, онда ће ово бити у тим земљама већи апарат државни и од самих основних школа. Јер је позната статистичка истина, да што су деца мања, то их има више. Донекле су забавишта била приватне установе, установе појединих лица, која су осећала воље и подобности за рад у таким школама. Доцније су све више почеле о томе да воде бригу поједине корпорације и општине. Сада се све више увиђа, да и сама држава има не само „право надзора“ него и дужност, да ради на томе: да се по овим првим васпиталиштима не само ради правилно, како неће худити здрављу и напретку дечијему, него и како ће их бити што више. Јер што је мање ових малишана сад по улицама, то је мање после оних младих нерадника с којима само полиција има посла.

А како ми стојимо у овом погледу?

Ми смо и овде у самоме почетку. Сем једнога или два забавишта у Београду и једнога у Шапцу ми немамо ништа више. Огромна маса дечице наше по свима варошима и варошицама проводи ово златно и судбоносно време по улицама у беспослици и свађи, одајући се и ономе што не ваља. А, што је још главније, она су ту изложена и свакојаким штетним утицајима. Ту је прво и прво зима, ветар и назеб; ту је блато и вода, да се дете не само укаља и окваси, него и озебе; ту је прашина и с њом толике и толике болести; ту су бунари и кречане; ту су змије и гуштери, бесни пси, коњи и волови, свиње итд. Ту се деца, без надзора и упута, пењу по вратницама, плотовима и дрвећу, и падају. У опште у ово доба је највише несрећних случајева. Најпосле мала деца, остављена сама себи, и свађају се много, те једно друго удари и често осакати. Свима је познато, како деца веома често долазе на тужбу с плачем а често и разбијеном главом. Место љубави овде се развија мржња. На послетку, по варошима, има много породица, где и отац и мати иду на своје послове ван куће, а дете или децу немају код кога да оставе, него их оставе или у комшилуку или саме код куће, често и под кључем. Колико је тек овде несрећних случајева! Нису сувише ретки случајеви, да родитељи затеку обоје мртво или само згариште.

Забавишта дакле у првоме реду имају да *сачувају децу* од ових уличних опасности и да их прикупе у једно здраво и безбавно место.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Тек у другом реду сада настаје старање о томе: *шта* ће и *како* ће да се ради с децом у овоме месту, у овоме склоништу и чувалишту њиноме.

Пре свега дакле забавиште мора бити у *про-страно*ме и *здрaво*ме локалу и без поговора у вези с лепим *засађеним дворштем*. Ако ово није, онда ће здравље дечије да пати, и онда забавиште може да буде од веће штете но вајде. Желело би се, да локал за забавиште има таку вентилацију, да се у њему ваздух и не квари. Но ако то није, онда се он одвећ често мора обнављати. За то би добро било, да имају по две собе или „учионице“, па да се једна проветрава и загрева док се деца у другој баве. Лети пак и кад је год топло време чисто *дворште* је најбоље место за рад. Само кад је јако сунце ваља побећи у хлад.

Сем ваздуха ваља пазити и на *топлоту* и *чистоту* учионица. Мада деца у овоме добу одвећ ласно озебу, и за то ваља пазити да ваздух буде што топлији. Ако је ноле хладно, онда не допустити деци да скидају горње хаљине. Под или патос без поговора мора бити без прашине, опран, тако, да деца не само могу трчати а да се прашина не диже, него и да могу седети на њему. И по стварима и зидовима не сме бити прашине.

Кад се све овако уреди што је за здравље дечије добро, онда тек долази брига о томе, *шта* деца да раде, чему да се уче? Обзири хигијенски дакле понајважнији су, па тек онда долазе васпитни или педагошки.

У бригу о здрављу долази и старање о доброту воде и чистоти судова за њу, као и о умереној употреби њеној.

Тек после бриге о здрављу долази брига и о развијању дечијем, телесном и духовном. Главно је дакле у забавиштима, да прво деца буду здрава, и да правилно расту, па тек после да што науче.

Време које захватају забавишта јесте време од треће до седме године. А у то време *телесни* је развитак још много јачи од душевнога. За то се на њега и мора обрнути сва пажња. „У здравоме телу и душа је здрава“. Где се тело развија правилно, ту ће се душа и сама развијати. Поред побројаних погодаба дакле за здравље, и сам рад у забавишту има се удесити тако, да он на првом месту развија тело. За то *игре* и *ручни радови*, *забаве* *разним играчкама* заузимају прво место. У чему је год *више* и *разноврснијега кретања*, то је за забавишта боље. Ко би укочио децу, да седе непомична, он би им учинио највећу пакост и највећи грех против природе њихове. Тако би забавиште одмах требало затворити, или боље речено, такоме би забављачу или забавиљу одмах ваљало

забранили даљи рад и мучење невине дечице, а довести другу.

Игре дакле заузимају највећи део времена, *игре* у реду, у колу, у гомлицама, и то у ходу и трчању. С игром у колу или ору деца обично и *певају* по неку одвећ лаку и шаљиву песму.

Кад буде доста кретања, кад се деца заморе, онда долази одмор, али не у беспослици. Онда долазе друге *игре*: долази *забава* играчкама, седећи. И овде се деца могу оделити *по групама*, па да се једна забавља једним а друга другим играчкама. Мало доцније, па се ова занимања измењају. Разуме се, да ће за мушкарце бити и другојача занимања, а за женску децу опет другојача. Лутке нису за мушкарце, а војници и топови нису за женске.

Деца је слободно и да бирају *игре* и уже друштво, и да се и слободно и крећу, ван заједнице. Велика стега и ограничавање могло би да произведе у деце досаду и да одбива децу од забавишта, место да их привлачи.

Тек на трећем месту долази: да деца што год и *науче*.

Па шта да уче?

И овде, као и у васпитању у опште, долази прво *морална* страна. Деца имају прво да се привикавају: *реду*, *чистоти*, *уредности*, *тачности*, и да се на првом месту не задевају, да једно друго не дира, не узнемирује и не љути, него да једно другогме помаже и чини радости. На ово забавиље имају да обрну највећу пажњу. Што се год више уради у овоме погледу, то ће се деца више водети и васпитач ће имати и већа успеха и мање посла око спорова међу децом. Ако игде то овде ваља да влада бескрајна *љубав* и међ васпитачем и децом с једне стране и саме деце опет с друге стране. Васпитач ваља да ужива у томе, кад види, како му се деца воле; а деца ваља да се радују, кад виде, како их њихов чувар истински воли и чува.

За то је опет потребно што више *игре* и лепе *шале*. Све треба да иде на то, да у деце развија *срце* и *осећања* за оно што је *лепо*, а *љубав* и *пажњу* за оно што је *добро*. Ова *љубав* треба да се преноси из забавишта и на дом, и да сви у кући опазе, да дете постаје све нигомије, *љубазније* и *умиљасте* је. Ту не треба да се либимо ни спољашњих знакова за изразе *љубави* и *поштовања*, као: *љубљења* у руку или прилажења руци, поздрава, захваљивања, честитања славе, рођендана итд. Све ово развија и јача *љубав* међу родитељима и породом. А кад просте куће опазе овај благослов забавишта, оне ће их све више благосиљати, и хитаће, де свој пород дају у така места.

Тек најпосле долази старање: да деца и „науче“ што год у забавишту, да им се да како знање. Али ово ни у ком случају не сме бити ни читање, ни писање, ни рачунање, ни какво сухопарно и дуже причање. За читање деца би могла само да гледају неке слике, за писање да цртају што год могу, за рачун да се играју куглицама на рачунаљци или другим згодним предметима. А за причање је доста оно што им се прича за објашњење појединих игара, песама, декламација и за поуке у владању. Дечица овога доба нису кадра да прате и схвате никакве дуже приче, у којима нема њиховога искуства. Нама је познато, да су за ово деца слаба и онда, кад пођу у редовну основну школу, докле се год не упуте у слушању и замишљању, а толи ће ово моћи у добу још много неразвијенијему. Приче дакле морају бити одвећ кратке, у 2—3—4 реченице, и додиривати живот њихов. Исто тако и песме и декламације морају бити просте, кратке и разумљиве. Ни чим се деца не смеју мучити. Све треба да иде као од шале и у забави. Што год не одговара добу њиховога и не доликује им, није за децу. Ни у чем се више не грешу по забавиштима но што се у овоме претерује. Ништа маленој и умно одвећ нејакој дечици не може толико нашкодити колико умно преоптерећивање. То убија ове пунолке људске више но и саме лоше хигијенске погодбе. Пуноћа и румен, и природна дечија веселост не сме се ни чим убити. Здравље пре свега. За то је васпитач у забавиштима више чувар и одгајивач него наставник.

Највећи део умнога рада у деце овога доба је у чулним радњама, у гледању и слушању. За то је добро да слушају и свирање, а шетње и посматрања околине и предмета и догађаја или појава у њој и у опште очигледности да буде што више. Деца воле и да дохватају све, да пипају, да окушају, миришу и тако даље. Па и то су елементарне радње за сазнавање, и нек их буде.

*

Из свега видели смо ово:

1. Да је живот и здравље дечије најпрече. Да је главно, да се покупе деца с улице и сачувају од свих опасности тамо, а доведу овамо, где су боље погодбе за здравље, а нема опасности, које би могле у тренутку да их покосе или слома.

2. За овим да је главно: да се деца упитомљавају и навикавају на друштво и друштвени живот. Развијање осећања и срца, развијање добре нарави и љубави међу децом и људима је много важније од многога знања. Морална страна је претежнија од умне или интелектуалне.

3. Тек на треће место долази умна или интелектуална страна. Па и овде има да се учи оно што је ближе деци и животу њином, што потпомаже обадве горње стране: здравље и питомину или добру нарав. И у овоме се не сме претеривати, јер се обе горње стране, као много важније, могу развијати и без ове. Ова им само помаже.¹⁾

За чудо је, да се у забавиштима обично ово узима обрнутим редом: оно што долази на треће место у њима се узима на прво, а оно што је најглавније, долази тек на треће место.

И ово је најобичнија мана свакога забавишта данас, а она се и у нас увлачи у самоме почетку. Ово је и био узрок те су један пут у Пруској забавишта и званично *забрањена!*.. И ширењу њиховоме у нас ништа више не би нашкодило од овога. С разлогом би се онда превикало: боље и да их није, но да децу овако трују и убијају.

*

Доказано је, да су деца из добрих забавишта много отреснија у основној школи од оне која нису била у забавишту. Особито су боље навикнута реду и боље се слажу с другом децом. Она су и послушнија и схватљивија, а то су две главне погодбе за напредак њихов.

А колико је деце забавиштима сачувано, да не буду „богаљи до века“ и да за навек не пропадну, о томе нема ни броја.

За то се начелно никакво не може бити противу забавишта но само противу мана њихових.

За то нам је опет дужност свима, да радимо, ко чиме може, на томе, да се она отварају што више и да се одмах уређују правилно.

*

Па ко има највише да поради на овоме?

Нема сумње, да је на првом месту позвана држава, као највиша управа просветна, да води бригу о овоме. Држава је дужна да се стара и о спреми забавиља или васпитачица у забавиштима, и да води надзор о раду у њима, како би се радило правилно и како би и то мамило неуге и просте родитеље да дају своју децу у њих.

А како ми, у Краљевини, стојимо у овом погледу?

У нашој јединој Вишој Женској Школи у Београду, која постоји више од тридесет година и која

¹⁾ И сам Фребел дефиновао је задатак забавишта овако: „Оно има не само да узме и стави под надзор дечицу још недораслу за школу, него да им да згодна занимања, које одговара њином целога бићу, да им тело развија, чула вежба и забавља дух, који се буди, и непосредно упознаје с природом и људима, а особито да им развија срце и нарав добру и усрећава их“.

је у исто време и учитељска, скоро је и наука о васпитању уведена (а наука о домаћој економији или газдинству ни до данас!) Па и данас у њој се предаје овај предмет само у два разреда, и то: Школски рад у VI разреду са 6, а Педагогика у V са 4 часа: А пошто ученица у овом разреду има увек око 50, те много времена иде на пропитивање, и даље, пошто ученице ни пре тога ни уз то не уче ни Етику, ни Естетику, ни Психологију и Логичку, ни Физиологију, то им је одвећ тешко предавати овај предмет с пуним разумевањем, од какога имају вајде. Хоћу рећи, да за свако педагошко питање ваља читаве припреме из ових других наука, које служе као основица науци о васпитању. За то треба много више времена но што га данас има. Наставник дакле при најбољој вољи не може данас поклонити овој ствари онолико пажње колико она заслужује. Он једва да да најопштије и основне појмове из науке о васпитању у опште.

За то је држава позвана, да да могућности овоме. С првим преуређењем ове школе и отварањем засебне женске учитељске школе ваља увести, да се у или поред науке о васпитању и раду у основној школи предаје и о забавиштима до испирности. С овом школом ваља довести у везу и које угледно забавиште, у којему би ученице имале да виде очигледно како се у њима ради. Па као и у вежбаоници, тако би имале и овде да се вежбају у раду и поступању с децом.¹⁾

Данас има око 300—400 оних које су свршиле ову школу и, с учитељским дипломама у џепу, чекају учитељску „службу“. И ни једна се не лађа отварања забавишта, просто с тога, што појма нема о томе. А ми смо уверени, да велики део од њих не би седео скрштених руку, барем оне спротније, кад би имале ма и добре основице само за рад у забавиштима. Да је срећом овај предмет

¹⁾ Писац ових редова имао је прилике 1894 године да буде у бугарској гимнасији у Солуну, баш кад су раздаване сведочење матурантима и кандидатима учитељским и свечано завршавана школска година. У самој свечаности суделовало је и забавиште. Дотична васпитачица — забавиља изводила је пред најодабранијом публиком с децом поједине игре тако лепо, да сам ја запитао г. Сарафова директора, који беше сео до мене, овако: Госпођица је сигурно штудирала Kindergarten-негде у Немачкој или Швајцарској?

— Не! одговори он сасвим одлучно: — Она је учила само у Софији. Ми имамо поред учитељске школе и одељење за деције баште, доврши г. Сарафов чисто српски, јер је у своје време учио у Београду и Загребу.

Па, зар не би било крајње време, да ми барем поред женске учитељске школе заведемо курс и за забавишта?...

За чудо дивно, да ми бежимо од свега што је практично и корисно, а волимо, теорисање и празан говор!...

заведен у ову школу пре само десетак година, данас би можда свака наша варош имала бар по једно ово васпиталиште, по једну ову башту где се облагорођавају људи; и толике би сиротице нашле зараде и хлеба, а не би очекивале све од државне службе, и толики би млади нараштај наш нашао склоништа и сварљиве хране и за тело и за душу своју.

После државе долазе општине. Кад би оне имале просвећене председнике на своме челу, који не би само судили и купили порез, него водили свестрану бригу о добру своје општине, онда би и они могли много да учине. Оваквим почетницама ваљало би помоћи давањем локала или друге каке помоћи. У опште управе општинске ваљало би у свему да буду на руци отварању и одржавању забавишта. То је, као што смо видели, у интересу и њиховоме и народном. Ова невина дечица не осећају и не умеју сада да говоре; али ће она проговорити и бити захвална у своје време.

После општина било би најизозваније за ову ствар наше женскиње. И управни одбор Женског Друштва и његове вредне подружине, у договору с онима које су свршиле Вишу Женску Школу и чекају на службу или и с другима које би осећале воље и спреме за овај посао, могле би много да учине.

Ученице Више Женске Школе, које су свршиле ову школу не би требало да се плаше овога посла, и ако за њ нису спремне како ваља. Више одважности и више добре воље, па ће се све постићи и ненаучено доучити на самоме послу. Нека се знају само ови основни принципи, па је учињено више од пола. Оно друго ће се лако постићи.

Ми немамо ни литературе за овај посао. У толико је приправницама отежана самостална спрема, али ће полако све доћи. Живљи рад на овоме изазваће и књижевне радове по овоме послу. Они се нешто могу и пресадити са стране. Али понајвећи део и песама и декламација мора понићи на нашем земљишту.

На послетку и новине као јаки чинилац у животу народном могу учинити много. Оне могу препоручивати ову ствар и чинити, да се народ *уознаје* с овом установом и да је *заовми*.

Овоме могу допринети и свештеници, учитељи и други образованији људи, чинећи исто ово и предначећи у овоме примером, дајући своју децу у забавишта.

*

Ови редови нису имали за циљ, да испривно обраде ову ствар, него да само покажу *важност* њену и изнесу *главне основе*, на којима ваља по-

дизати ове установе, те да би се у самом почетку избегле грешке, које би могле да доведу у питање целу ствар, а тиме да нашкоде и јачем и дубљем ширењу просвете у народа нашега, којему је она тако потребна.

РУЧНИ РАД

У МУШКОЈ ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

од

Јов. С. Јовановића

УЧИТЕЉА И УПРАВИТЕЉА УЧИТ. КУРСА ЗА РУЧНИ РАД.

(НАСТАВАК)

Аустрија. *Е. Шваб* (1873) *тражи, да школа удеси наставу у многоме практицију, но што је до онда било и да узме ручни рад у круг својих педагошких средстава.* И у Аустрији се образује: „Друштво за оснивање и одржавање бесплатних завода за снажење мушкарца.“

1884 године „Педагошко Друштво“ даје наставни план за вишу основну школу за VI, VII и VIII р. овако:

VI р.: резање тестерицом, радови од дрвета, метала и стакла за фабрику.

VII р.: моделисање, израда рељевних карата, грађење физикалних апарата и кутија и орманчића за природњачке збирке.

VIII р.: продужава се све оно што се до сад радило и просто и практично књиговодство.

И у Аустрији, као и у Немачкој, провејавају два правца: један хоће ручни рад, као средство за домаћу производњу, а други као васпитно средство.

Данас се у Аустрији свуда заводи ручни рад као необавезан предмет и то у чисто педагошком правцу. И што и у Немачкој и у Аустрији видимо овај предмет као необавезан, узрок је у томе, што су ствар узела у руке приватна друштва, која држава обасиње својом помоћу и што је влада и сувише конзервативна, да ствар узме у своје руке.

У **Француској** је ручни рад још почетком овога столећа нашао присталица, али га тек 1882 заведе држава као обавезан предмет.

Први основалац школске радионице био је генерал *Мајер Мартен* (1823). У њу долажаху синови занатлијски и раденички, а време рада било је 5 часова. Прерађивало се дрво и метал. Ова школа и данас постоји и има око 100.000 динара, годишњег издржавања, а прима до 500 ученика од 13 — 18 година, само кад знају читати, писати и рачунати.

После *Мартена*, видимо где пониче по Француској читав низ радионица, које су биле више ради заната, него ради школе. Тек 1872 *Салисис* отвара радионицу, у коју долазе ученици са свршеним V редом и уче три часа дневно ручног рада, а у остало време друге школске предмете.

Овај покушај окуражи многе, те се у брзо у 7 париских школа засноваше радионице са по 100 деце.

Ово побуди владу, те узе ствар у своје руке и 21 децембра 1880 претвори све ове шегртске школе у основне, одреди и комисију у којој председник беше *Salicis*, те је посла у Немачку, Данску, Шведску и Норвешку, да испита ствар, а по свршетку ове мисије влада заведе овај предмет у школу ради огледа као необавезан, а после две године видимо где доноси и закон о преустројству основних школа, у које уђе *ручни рад* као обавезан предмет у свима основним школама.

Одмах по закону, у Паризу буде установљен централни завод, који је спремао учитеље за ручни рад, те да се, тако спрењени, поставе на учитељске школе у први мах, а доцније по основним.

Данас је у Француској, готово свуда, заведен ручни рад по основним школама. Свака радионица има обично по 12 столарских тезага и 4 струга. Обично почињу да раде по 24 ученика. Ради се од 8—9½ пре подне и од 4—5½ после подне, и то: дрводељство, прерада гвожђа, моделисање и картонажа. Свуда влада чисто педагошки правац, али тако педантно изведен, да овако ваљан предмет у почетку убија вољу за рад у ученику. Док у Шведској прави дете одмах стварно нешто, од чега ће имати користи, дотле овде видимо да мора: 1.) да вежба руку да буде окретна; 2.) да исеча геометријске облике од круге хартије; 3.) да прави котарице од разних гранчица; и 4.) да моделише у глини. Деци од 9 година предаје се: картонажа, мрежање од гвоздених жица, рад од дрвета и жице (кавез), моделисање архитектонских орнамената; вежба у познавању разних алатака. Ученицима од 11 — 13 година предаје се: вежба у цртању и моделисању; 2.) склапање скица по предметима и грађење предмета по истима; 3.) употреба најзнатијих алатака при преради дрвета: рендисање, тестерисање, склапање, стругање стругом; 4.) употреба алата при преради гвожђа, и, најзад 5.) прерада простих предмета од ковачког и ливеног гвожђа, поред вежбе сечења и турпијања гвожђа.

И ако видимо по самом програму огромну постојаност у раду, то се опет у ученика опажа досада.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Да бацимо један поглед и на друге државе, које су се бавиле овим предметом.¹⁾

У Русији у *Финској* још 1866 године заведен је ручни рад као обавезан предмет, где се у варошким школама уче: *технички радови*, а у селима *слојд*, столарство, браварство, ковачки радови и котаричарство; но не свуда, јер смеће финансија и оскудица у наставним снагама и локалима.

Данас имамо ручни рад као необавезан предмет и у *Холандији*, али још у повоју, а предаје се: рад с тестерицом и плетарство.

У *Белгији* је заведен ручни рад наредбом министровом; али без успеха, јер духовништво смета.

У *Швајцарској* су тек 1882 г. почеле да се отварају школске радионице озбиљно, и ако их је било и пре овога у дечијим забавиштима. И овде је ствар у друштвеним рукама, те се и овде отварају курсеви за учитеље и школске радионице. Школа у Малом Базелу примала је само оне ученике, који су у школи одлични, и они губе право на рад у радионици, ако се наставник потужи на њихов рад у школи. Предаје се: дрводељство, дрворез тестерицом, картонажа и моделсање.

И у *Шпанији* се покушавало с ручним радом још 1884 г. али је ова ствар услед распада „Друштва за основну наставу“ пропала, и о њој се више и не говори у јавности.

Ручни рад заводи и Енглеска, Италија, Јужна Америка и Савез Северо-Америчких Држава. Свуда је покушавано или је и заведен, али огледа ради, сем Савеза, где је 1893 г. у велико заведен као необавезан предмет. Но, немамо сигурних дата о тим државама.

*

Ето, оволико је доста, те да видимо колико је напора имала ова идеја, само да себи извојује право грађанства. А то нам је потребно да знамо, да би нашли краћи и бржи пут за постигнуће и остварење овога важнога посла у нас.

Још остаје, да у овом историјском делу додамо и шта је на пољу ручног рада урађено у нас.

Идеја рада у нас је још 1876 г., а већ 1881 владин посланик професор Велике Школе г. *Валтровић* поднесе предлог *Народној Скупштини*, да се ручни рад у нашој мушкој школи заведе онако, како је то било учињено у Шведској и Данској. С необавештености примљена је ова ствар веома хладно, и предлог пропаде. После предлога госп.

¹⁾ Ко би хтео опширније да проучава историју ручног рада, а не зна страног језика, нека се користи ваљаним делом *Ручни рад у мушкој школи I* од г. Срет. Ацића где је ствар много опширније изведена. Нама пак нека је доцштенено, да скренемо пажњу на онај историјски део, који је за нас у нашем предузећу најинтереснији.

Валтровића писало се мало, па се и заћутало. Тек се од 1886 поче живље претресање у нашој штампи, а цео импулс давао г. *Сретен Ацић* својом књигом „*Ручни рад у мушкој школи I* део.“ Одмах за овим изађе у Отаџбини за 1887 један низ писама где се детаљно за наше прилике претресало то питање. Скоро у исто време у „Просветном Гласнику“ излази читав низ чланака о овоме пројекту од г. *Петра Марковића* предавача. Ови чланци покренуше и учитељство, те поче озбиљније размишљати о овој идеји. 1888 пета учитељска скупштина доноси оваку резолуцију: *Учитељска скупштина мисли, да данашња основна школа не спрема децу за практички живот, сем осталог и за то, што се слабо брине о томе, да деца отвара вољу за рад и да развија њихове телесне моћи. За то учитељска скупштина мисли, да би требало радити на томе, да се што пре и у наше мушке основне школе уведе ручни рад, те да се деца још из малена привикавају раду и постепено спремају за будуће вредне, уметне и корисне раднике.“*

Одмах идуће (1889) год. ово је питање детаљно претресано на шестој учитељској скупштини. Садашњи професор Учитељске Школе г. Сретен Ацић, а ондашњи свршени студент педагошких наука, умољен од Главног Одбора Учитељског Удружења, држао је предавање о ручном раду у мушкој основ. школи. Предавању је присуствовао и миџистарски изасланик. Предавач је постигао успех и тиме створио ред присталица, који почеше агитовати за ову ствар. У штампи је писано веома мало па се најзад заћутало. Ну, ствар је нашла одзива код владе, и готово свака, ма које боје она била, вавек је пројектовала измене закона о осн. школама где је био предвиђен ручни рад. Што се није ни до данас успело, узрок су политичке трзавице, које нам коче напредак. Од године 1893, када је први пут пок. Докић пројектовао *ручни рад* у закону о основним школама видимо јачи покрет међу мисленим људима за ову ствар.

5 новембра 1895 збор зајечарских учитеља, после моје расправе *ручни рад у мушкој школи* (која је штампана у *Учитељу*), реши: да се оснује зборска радионица, курс за учитеље, на којему бих ја предавао као стручно лице. Збор је имао само 40 динара на расположењу. Сваки слушалац уложи још по 4 динара, да се набави адат. Курс бп се држао о божићњем и ускршњем распусту. И отпочесмо. У почетку не имајасмо ни један алатић. Док је мајстор правио гвоздене лењире за картонажу, дотле смо ми кривим аршинима радили и резали. За два дана имајасмо табле и лењире, а нож нам беше обичан нерорез. Но 29-ог мора-

досмо прекинути рад, јер сви бесмо отишли у попис. После овога збор одржа забаву у корист курса и ту паде чиста прихода 210 динара. А о Ускрсу имађасмо сав материјал и алат какав се виђа и у самом Бечу. И тај други део курса из *картонаже*, држан је од Великог Четвртка до Светлог Петка.

23 марта на курсу се основа Удружење за увођење ручног рада, а за непуну три месеца Удружење нађе свуда одзива, те би помогнуто и од Министарства Народне Привреде са 1000 дин.

Други курс из *Слојдовог столарства* би заказан од 2 јула до 2 августа. За тај курс пријави се њих 27. Али Удружење могаше да прими само 20. Радила се од 7—11 пре и од 2—6 после подне, а предавања су држана у вече 8—10 часова.

Ред и одушевљење беху примерни. Сваки је тачно и на време долазио и уредно слушао предавања, изузимајући једног јединог, којему овај посао у његовој 50-ој беше тежак, те напусти рад.

И I и II курс, дакле цео слојдов (из столарства) и, картонаже, свршила су ова г. г. *Коста Марковић*, *Никола Богдановић*, *Сава Циколић*, *Јован Ивановић*, *Станоје К. Ристић*, *Никола Живковић*, *Станко Гр. Станојевић*, *Илија Ђорић*, *Јован Давидовић*, *Милета Р. Мигић*, *Вељко Мугавцић*, *Владимир Миленковић* и *Милија Милошевић*. Само из столарства: *Милан Костић*, *Милан Савић*, *Трифун Илић*, *Милош Милошевић*, *Марко Матејић* и *Љубомир Симоничић*. Сви су полагали и испит пред управитељем курса и изаслаником министарства просвете г. Ђ. Ничићем директором зајечарске гимнасије.

Испит је полаган из практичног и теорног дела. Питања су вучена. Сва су господа положила на задовољство изасланика министарског.

Поред гореименованих, учили су и до краја довршили курс из картонаже још и ови. Исаак Израилевић и Димитрије Јончић, али не полагаше испит.

Г. Петар Лукић редовно је походио предавања из картонаже а из столарства нередовно, те с тога и испит није хтео полагати.

По свршетку курса Удружење *пренесе седиште своје у Београд*, као најзгодније место за напредак ове ствари.

У почетку школске 1896—7 Удружење се обрати школском одбору на Дунавском Крају, да учини ма какву помоћ да се отвори *школска радионица*. Одбор прихвати ову ствар оберучке и одреди до краја рачунске године 200 дин. Управа школска разасла ђачким родитељима овако писмо:

„Можда вам је познато, да се чине припреме, те да се у основној школи Дунавског краја отвори *ђачка радионица* за старије ученике мушке школе. У тој радионици ће се по 20 ученика из III, IV и V разреда учити радовима из картонаже (картона и шарене хартије). Потребан алат позајмиће за сада Удружење за увођење ручног рада у мушку школу, а општина ће дати 200 динара за материјал и друго, те неће бити потребе да штогод плаћате за свога ђака. Али, како ће Ваше дете због овог новог наставног предмета морати три пута недељно остајати у школи по један час после редовних школских часова пре подне, то се умољавате, да изволите на овоме листу дати на то свој пристанак.

Ручни рад ће предавати учитељ III разреда основне школе на Дунавском Крају, који се је за предавање овог предмета нарочито спремао у Бечу.

Ручни рад је мушким ђацима у данашње доба потребач исто онако, као и женским женски ручни рад. Њиме се вежба детету рука, као и мозак за сваковрсни посао, развија се у њима стваралачка моћ, гаји се предузимљивост и истрајност у раду и отвара воља за рад у опште, а одучава од нерада. Осем тога, ручним радом се знатно помаже морални дечији развитак, јер је дете мање беспослено, те има мање прилике да греши; потпомаже се умни развитак дечији тиме, што се дечији дух богати новим знањем, врло потребним у животу; потпомаже се тако исто и телесни развитак тиме, што се ручним радом знатно поправљају штете од дугог седења у школи и од јачег умног напрезања. С тога се управа школска нада, да ћете радо допустити детету, да се пријави за овај предмет.

Напомена. Пошто за сада неће бити могућно узети у ђачку радионицу све ђаке, већ само по 20 из сваког разреда, то ће се морати чинити избор међу онима, који добију родитељски пристанак, те сваки пријављени ђак неће моћи бити примљен у ђачку радионицу.

Октобра 1896 год.

у Београду.

Управитељ основне школе
на Дунавском крају
К. Андријашевић.

Сваком је ђаку дата по једна овака листа, с напоменом, да му родитељ запише пристанак на истој па даје врати.

Одмах сутра дан стигоше *све* листе. Од стотини растуриених само један није одобравао. На многим листама беше записано само „одобравам.“ На многима пак стајаше и мотивација пристанка.

Из ових одобрења види се да већина родитеља сматра ручни рад као научан предмет а многи као занат.

Ми смо примили за сад по 20 ученика из сваког разреда. Сваки ученик има своју кеџелницу да се не би прљао у раду. Одушевљење је у ученика велико. Чим виде наставника, питају кад ће имати часове рада, и ако знају распоред часова. Ако је празник, сви моле до дођу да раде. На часу је велика заузетост и утркивање, ко ће пре и боље урадити. По неки чак плаче кад не може другог да стигне. За немирне у школи велика је казна забрана доласка у радионицу и брзо се поправљају.

II

ПЕДАГОШКО-ПРАКТИЧКИ ДЕО

Да би се увећала детету рука, око и мозак за сваковрсни посао, и да би му се тиме развијала *стваралачка моћ*; да би се гајила у деце *предузимљивост и истрајност* у раду, те да се привикавају раду а одучавају од нерада; да би се потпомагао *морални* развитак у деце тиме, што су мање беспослена, те је мање прилике да греше; — једном речју, да би се постигло *хармонијско образовање душе и тела*, свуда се уводи шведски *ручни рад* т. з. **слојд**, као најподеснији за ову сврху.

Њега има од више руку, али су најглавнија два система: *Несов* и готенбуршки.

По Несовом систему тражи се, да сâм учитељ наставља у свом разреду, а по готенбуршком уводи се учитељ нарочито спремљен за тај посао за све разреде, или га предаје, у недостатку овог, какав занатлија.

Но, да би се постигао горњи циљ, не мора то бити баш *слојдов ручни рад*. Колико год је народа заводило ручни рад, сваки је дотеривао овај предмет према својим потребама.

Ми смо покушали, да заснујемо српски ручни рад, према нашим приликама; али *на основици* Несовог система, који су узели готово све напредније државе, које су законом увеле овај предмет у своје школе као обавезан.

Слојд се може посматрати с различитих гледишта: с тачке газдинства, практичне вредности, педагошке, занаства и с много других гледишта.

У свету педагошком постоји мишљење, да на ручни рад ваља гледати са чисто *педагошког гледишта*, у колико он доприноси ђачком умном, физичком, моралном, техничком и естетичком васпитању. Но, и ако ручни рад ваља да је у школи, као засебан предмет, са својим посебним својствима, и захтевима, ипак нама домаће, економске и при-

вредне прилике заповедају да се при овоме обавезујемо и на њих.

Ручни рад треба да има ове особине: 1.) да вежба руку и око, а с њима и мозак; 2.) да буди љубав и вољу за рад; 3.) да гаји социјалне врлине, као што су: самосталност, ред и тачност, пажљивост и издржљивост, дружељубље и трпљивост, благодот и помагање, и многе друге; 4.) да потпомаже негу телесног и душевног здравља.

1. *Вежба руку, ока и мозга*. Основне су школе за *основно* образовање. Сви предмети, који се у њој предају, дају само основицу. Разлика је између заната у радионици занатлијској и ручног рада у радионици школској. Овде се даје ученику само основа и уводи се у рад и телом и душом. Ко хоће да буде свештеник или грађевинар, не учи одмах с почетка предмете, који ће му важити за струку. Тако исто и ручни рад неће давати стручно образовање већ основе рада, вежбајући руку, да буде умешна, и око и мозак, да размишља и ствара. Кад дете ради ма што, онда му се рука вежба у покретима, око у премењавању, а мозак у смишљању и стварању.

Људи, који сами себе називају *практичарима*, веле, да се ручним радом неће спремити ученици за *практички живот*. Не споримо истину, да је основна школа дужна да спрема ученика за живот, али не и за занатлију. Од куда може ученик себи изабрати занат, који ће га хлебом хранити, и колико ли би учитеља занатлија требало, те да се сваки ученик спреми у оном занату, који би изабрао?!.. Школа ће се само приближити захтевима самозваних практичара, али у свему неће никад. Ниједна пак земља на свету не би била у стању да заведе у школу онолико заната, колико треба људима у животу. У варошким школама ако би се и могло ово постићи, јер има више учитеља па и занатлија; али у селима никада. Сем тога, нема се ни времена. Јер, док се постане калџица само у столарском занату, треба 3—4 целе године. А колико ли би тек требало година ученику са 3—4 часа недељног изучавања?! А колико треба за друге занате!.....

Ми смо напред напоменули, да је основној школи задатак: да даје *основно* а не стручно образовање. Увођењем заната у школу премошно би се циљ, и то не би била више основа већ занатска школа.

Ручни је рад низ методички груписаних предмета (по строгој системи), модела, из *разних* занатских струка, као: из картонаже, столарства, стругарства, дрвореза, лимарства и т. д. А из овога се види, да ручни рад *није занат*, већ збир предмета даљних за рад из разних заната, којима хоћемо да

развијамо руку. „Рукино је часно место уз језик“, рекао је Хербарт. И већ је дошло време, када треба и у школи, поред језика дати угледно место и руци те да се уз знање развија и умење ученика. Јер, као што се ум развија радом умним, исто се тако и рука развија радом ручним.

Данас је школа узела готово сву бригу око образовања подмлатка људског; па и ону најбитнију бригу — домаће васпитање или васпитање у ужем смислу. Некада је породица развијала ручну умешност, али данас већ ни то не може да чини, већ је настала потреба да је поверава школи.

Данас је доба техничке и индустријске конкуренције, и оно нам заповеднички налаже, да, хтели не хтели, заводимо ручни рад у основну школу.

Дете своју младост проведе у школи, и то баш оно доба, када се може најлакше привикнути техничким радовима. Школа га за све то време кључка често пута и непотребним знањима за живот, а не пружа му прилике, да га навикава и на оно што ће му највише требати доцније у животу. „И наши сељаци није ни пусти ни глуми, што отима своју децу од школе и што школе сматра као другу касарну. Школа му од деце гради незналице и туткуне у сваком телесном раду. А телесни је рад, за сељаков ојстанак неопходан. Оно мало знања из читања, писања и рачунања, религије и јестаственице и она имена из земљописа и историје, која школа деци за то време даје, немају за сељака никакве вредности“. (Ср. Ацић). Исто ово важи и за варошку децу, нарочито ону, која ће доцније бити све друго само не чиновник, а такве је деце огромна већина. Кад таква деца изађу из школе, неумешна, ненавикнута на телесни рад, неокретна у сваком погледу, одају се пре нераду него озбиљном раду. Таква деца обично брзо мењају газду, ако су на занату, и постају уличне штранговчине.

Навикнуто пак дете на рад, нарочито за време школског одмора имаће вавек корисног занимања, и тиме ће бити у положају да мање греша, а више буде од користи и себи и другоме.

Ручним се радом рука увежба да рукује разноврсним алатима, те се оспособљава за сваковрсни телесни рад. И које дете навикне да рукује ма с малим бројем алатака, лако ће доцније и много брже свикнути рад и с разноврсним другим алатом.

Кад вежбамо руку, вежбамо и око. Рука не би ништа могла да направи да није ока, а тако исто оба двоје, да није мозга. „Очи и руке припадају једно другом, нити се може замислити једно без другог“, рекао је лепо професор Маршал. И веома је природно, кад очи стоје у вези с руком да се

једновремено и вежбају у одмеравању, премеравању, разликовању, а мозак и у смишљању.

Ово се истина врши и у школи код неких предмета, али је ово овде са свим другчија вежба. У школи је вежба ока ради ума и срество је, а овде је ради рада и циљ је.

2. *Буђење воље и љубави за рад.* Од рада потичу две најлепше особине: здравље и задовољство. „Ко ради не боји се глади“. „Радом се тече а нерадом упропашћује“. „Ко ради, тај има“. „Раднику и Бог помаже“. Тако вели наш народ.

Рад је веома потребан за живот, и живот је за рад. Ко не ради, незадовољан је са животом и упропашћује свој организам и своју готовину.

И школа као васпитач, треба да буди у ученика љубав за рад. А та љубав за рад развија се само радом. А то нам је најлакше постићи код деце, у добу основне наставе, јер су она по самој природи тада склона раду.

Чим се дете роди рефлективни покрети његових руку и ногу доказ су нам, да дете по природи тежи раду. Кад одрасте, оно већ воли да нешто ради и уради само, нпр. да направи кућу, колиџа, змај итд. Ми имамо да употребимо на добро и упутимо ваљаним правцем ову детињу наклоност. Помозимо му само, и покажимо му, како ће што урадити. Олакшајмо му, и навикавајмо га да буде стрпљиво у раду.

Из искуства знамо, да деца воле да раде телесне радове, само кад се на то упуте као што ваља. Школа пак данас навикава на један једини рад — умни, који није толико од практичне вредности. Једна огромна већина, од оне деце што се у нашим основним школама школује, неће се доцније у животу бавити умним радом, већ више телесним. Данашња школа није практична, она развија више ум, од кога се нема практичне користи. Некад је ову празнину допуњавала кућа, али сад то већ, из разних узрока, не чини и не може да чини. Наша су деца после школе остављена без занимања, а то значи уличи и ленствовању. И онда није никакво чудо што су нам уличи пуне дечурлије, од које не може нико на миру проћи.

Кад већ деца воле да раде, за што им не би смо дали рада, и то корисна рада, који ће им задовољити органску потребу?

У школама, где је ручни рад уведен, често пута ће се десити, да дете моли, да му се допусти да ради још, и ако је прошао час. О томе сам се већ и сам уверио у школској радионици на Дунавском Крају. Међу тим, код теориског-умног рада никад нам се то не дешава, јер свако дете воли

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

да своје слободно време проведе у игри, у телесним покретима.

Кад је дете непослушно и лено при умном раду, ми га остављамо да задатак научи. Код ручног рада се то не дешава. На против, таквом непослушном и леном ученику у умном раду кад се забрани улазак у радионицу он се поправи, само да би могао долазити у радионицу. То је доказ, да *телесни рад* стоји ближе природи дечијој и више јој годи но умни.

Овим се опет достиже још један васпитни циљ, а то је *поштовање телесног рада*; а то се у данашњој школи не развија. За све време свога школовања дете се бави умним радом; и онда није никакво чудо, што после, кад порасте, мисли да је само *умни рад* *чистан* рад, а телесни не. Колико је и колико родитеља, који се хвале, како су свог сина „*дали на науке*“, и који га занета и шаљу у школе где добива теоријско знање. И они држе да су тиме учинили све. Међу тим, кад такав младић одрасте, он није ни за какав практички рад; он тек после почне да ради, тек онда постане ђак у у животу. Тада, али доцкан, увиде родитељи, да су бадава трошили на школовање свога детета, јер морају поново да га школују за практички живот.

А да би се развила *љубав и воља* за рад, мора сам *рад*, који дете ради, да буде *користан*. Јер ако му није ни од какве практичке употребе, па му се и код куће каже да му то није ни за шта, него се само бадава мучи, дете ће изгубити и *љубав и вољу*, коју је имало за исти предмет. С тога је одвећ потребно, да дете ради такве ствари, које ће му бити од практичке употребе.

А да би се у деце развило и *поштовање рада*, он не сме да буде ни играчка, јер се играњем задобија *љубав за игру* а не и за *рад*. Желимо ли да у ученика развијемо *љубав и поштовање* према телесном раду, постићи ћемо то ако ученицима дамо озбиљан телесни рад.

3. *Потпомагање телесног и душевног здравља.* Дете је у непрекидном покрету. Или скаче, или седи, или ради рукама, или се ваља, претура и т. д. — Оно никад не мирује. Дете, које од овога чини изузетак — болесно је. Забрањено ли детету сваки покрет, разболеће се. Деци је дакле одвећ нужно кретање, и ко им то одузима, одузима им живот.

Наша школа, место да потпомаже кретање дечије, те да у исто време потпомаже и развој њихов, својим уређењем она данас одмаже. Два часа гимнастике (који врло ретко и употребљавају преко године) губе се према оноликом броју часова, где

дете седи непомично, усправљено на тврде и недесне клупе, у вечито напрегнутом стању и нечистом ваздуху.

Ручним радом ће се у неколико овом злу докочити. Овде се даје прилика, да се дете разноврсно креће, али у исто време да врши и корисну продукцију. Овим ће се радом у исто време и одмарати од тешкога умнога рада.

Кад се дакле дете умори умно, одмараће се, а телесно заморити и обратно. Овим ће се постићи као нека *равнотежа* између умног и телесног развоја између душе и тела.

Кад се у детињем мозгу накупи и сувише крви, кад дете осети органску потребу за покрет, онда ће оно доћи у школску радионицу, где ће радом сувишна крв из мозга отићи у друге делове тела а мозгу ће се олакшати.

Ово је хигијенски и педагошки захтев, који ми не можемо и не смемо никад губити из вида.

4. *Гајење социјалних врлина.* Има много учених људи у свету, који никад не могу да предузму *са́ми* један посао, већ увек припитују другог и раде по саветима других. Такви су људи несамостални. Они умеју и знају, али немају снажне воље и одлучности.

Школа, као први позвани чинилац да ту особину развија код ученика, нема довољне моћи и средстава. Не да нема сасвим, већ их нема у оној мери која би јој била потребна те да би потпуно постигла свој циљ. Чиме постиже данашња основна школа развијање *саморадње* или самосталности у раду? Теориски предмети не могу да развију самосталност у раду у оноликој мери у коликој ми захтевамо и колико је потребно.

При ручном раду имамо сасвим супротне резултате. Овде ученик мора самостално да ради. Учитељ гледа и пази да сваки ученик ради сам свој посао. Све што се ради руком у радионици, ради се ту, те родитељи и рођаци не могу да помажу ученику. Ну, што је овде најглавније: ни један ученик неће да му се показује, јер воли сам да ради. Ово је потврђено многим искуством. Узмите за пример ма које дете, које је започело да прави колица, па почните да му показујете како ће што боље да направи, оно ће веома мало слушати па ће одмах рећи: А, знам сад, дајте мени, *ја ћу...*“ и неће дати вама.

Помоћу ручног рада може се најбоље постићи онај веома важан васпитни циљ: *саморадња* или *самосталност у раду*, која нам је тако потребна у потоњем животу, а са које тако много патимо у сваком правцу живота народнога.

А да би се ово постигло, ни у ком случају нећемо дати детету да ради оно, што није у стању само да уради. Учитељ не сме много помагати у раду, већ ваља пустити ученика да сам ради. Јер ако се ученик стане навикавати да му други помаже, неће се самосталност развијати толико у њему. С тога особито у почетку ваља избегавати много и често помагање ученицима.

Ручним радом ће се ученици навикавати и на ред и тачност, а овим ће се развијати и осећање лепоте — естетичка осећања.

Ручним радом навикавају се деца и на ред. То чини и кућа. Али и школа има да помогне томе. У кући се обично дете не учи довољно реду, јер се слабо на то обраћа пажња. Деца обично све разбацују по соби. Добра домаћица, уживајући у кућевном реду, сама трчи и купи дечије разбацане ствари и доводи их у ред. У већим варошким кућама то чине служавке. Ту се дакле дете строго не навикава на ред, јер оно само не ради, већ други.

„Ред је у пола рад“. Кад се дете навикне на рад, али тачан и чист рад, оно ће и доцније тако исто радити.

Обично се каже *ред* и *тачност* основе су естетичком образовању. Ко се навикне да му је све у реду и тачно у раду, тај се навикава и на лепоту.

Ма какав био рад кад није тачан, не чини никакав утисак лепоте. Нека ученик направи просту даску за хлеб, биће му веома лепа ако ју је тачно и чисто израдио. Но, ако је покушао да је украси дуборезом, који је нетачно извео, неће изазивати осећање лепоте, и даска неће бити лепа. Тако је исто и у обичном животу. Уђимо у како велику и лепо обојену собу. Ако су у њој разбацане ствари без икаква реда, онда ће она бити много ружнија од оне прости сиротињске куће, али у којој је све чисто и на свом месту, у свом *реду*.

Да кажемо сад, како ваља поступати у овом послу, ако хоћемо да се у ученика развију *ове врлине*.

Потребно је прво и прво да идемо од *лакшега к тежем*; од *простијега к сложенијем раду* и увек да гледамо да на сваком предмету дете има и по нешто ново да научи. Тиме ће му сам рад бити милји, и моћи ће лакше да савлада тешкоће, у њему. Но поред тога, нужно је да и сам учитељ ради тачно и да pazi и на ученичку тачност у раду. Али овде не треба терати дотле, да ученик изгуби сваку вољу за рад. Ако једаред поквари, добро је да и други пут уради. Не испаде ли му добро и други пут, подај му други предмет, а кад узима доцније

довољно времена, подај му га опет и упути га како да га изради како ваља.

Најглавније је, да се у почетку рада pazi добро на *тачност*, па ће се деца навикћи на њу и заволеће је.

5. *Развијање: пажљивости, вредноће и истрајности или постојанства у раду*. При умном раду, да би изазвали пажњу код ученика, ми употребљујемо очигледна средства и живу реч, а по некад богме чак и принудна средства. Са одржавањем пажње има се у опште увек мукe. Дечији ум брзо се замори па тражи промену.

С ручним радом, са свим је друкчије. Ако је сам рад методички уређен, очигледност је ту сама по себи, јер дете друкчије не може да ради већ по видљивом моделу — очигледно. Детету се покаже рад опет очигледно, па ако не уме, покаже му се и други пут. Оно с пажњом отпочне рад, с пажњом га продужи и доврнује. Ако не pazi, поквари. Учитељ онда заповеда, да се покварено понова уради. Наравно, да ће се дете само трудити да буде пажљивије, да не би морало и по трећи пут да га ради. Но кад би се то десило, онда му се даје сличан лакши предмет (да не би изгубило вољу за рад). Овако се ученик најбоље навикне на *пажњу* у раду. Овде је дете приморано да pazi самим радом који ради. Кад се на тај начин при ручном раду стече пажљивост, она ће се тако укоренити у души детињој, те ће она после и код теориских предмета бити пажљивија, па и кад одрасте човек. Ако је икојем народу потребна пажљивост, занста је нама. Са непажљивости и алкавости данас највише страдамо, и сваки нам је посао запечаћен неуспехом.

Најтеже је умним васпитањем навикћи дете на *вредноћу* и *постојанство у раду*. Ове две особине стоје у тесној вези са *самим радом*. Ако дете не ради, неће га ни волети; ако га ради и воли, у њему ће се развијати и постојанство и вредноћа.

Дете по природи воли да ради ручне послове, те често пута, кад му недостаје времена, да започето доврши, остаје својевољно и после одређеног времена да посао доврши.

Вредноћа и постојанство у раду иду заједно, рука под руку. По школама, где је ручни рад заведен, стечено је искуство, да се ове врлине јаче буде чак и код оних ученика, који нису пре били вредни у умном раду.

А шта да речемо о *помагању, дружељубљу* и другим врлинама, које се овим радом развијају? Довољно је само да се помисли, или још боље, завири у школску радионицу, па да се види оно узајамно помагање при раду, она дружевска гото-

вост да се другу олакша ма чим било: додавањем алатака и материјала или показивањем у раду. Овде су излишне речи и много доказивање. Дођите у радионицу па видите; она ће вам много више казати, него што ја могу речима.

Захтеви од наставе ручног рада деле се дакле на 10 тачака.

- 1.) Ручни рад треба да *буди интерес* код ученика.
- 2.) Ручни рад треба да *учи ученика* да буде довитљив.
- 3.) Он треба свестрано да *вежба руку и око*.
- 4.) Да навикава на *ред и тачност*.
- 5.) Да навикава на *чистоту*.
- 6.) Да развија *учениково тело*.
- 7.) Да *буди естетичка осећања*.
- 8.) Да *развија телесне моћи*.
- 9.) Да паралише штетности *рада седећи*.
- 10.) Да хармониски, свестрано развија целога човека за живот.

У нас се мало или ни мало не обраћа пажња на телесно развијање учениково. У програму има свега два часа гимнастичка недељно, која се готово *никад* не употребљавају за то.

Данашње школе развијају многе болести мирним седењем, а код ручног рада тело се креће, те се надокнади оно, што се изгубило при обичној школској настави.

Некада се уважаше дрворез са тестерицом. Али баш за то, што се ту ради седећи, он није добар. Он може доћи само као додатак, због своје лепоте, која привлачи пажњу гледалаца.

У раду се пази, да деца раде и десном и левом руком, те да им се сви органи равномерно развијају. Промена годи и занима ученике, а овим се и органи развијају.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ПРОЦЕС ОДВАЈАЊА У ИСТОРИЈИ ¹⁾

Из првобитног *општег*, из првобитне једне нераздвојене хаотичке целине, одвојили су се доцније *поједини* делови, облици, елементи, и то *одвајање* појединог од општег јесте први и главни услов свега вишег живота, свега прогреса, разума и свести; процес одвајања појединог од општег јесте један од најглавнијих момената општег процеса. У области хуманог то одвајање зове се ослобођавање.

1.) Првобитно је цео козмос био једна магло-вита хаотична целина из које су се тек доцније

одвојила поједина сунца, те је и цео данашњи сунчев систем био првобитно само сунце, од којег су се тек доцније одвојиле поједине планете. Из тог првобитног хаотичног стања, од једне једине првобитне пра-силе одвајале су се доцније поједине манифестације њене, поједине физичке снаге: топлота, светлост, електрицитет. А пошто је на првобитној интензивној топлоти могло постојати само једно опште хаотично стање, то су материје из којих се састоји сунце и планете постојале једна поред друге у слободном невезаном стању, и тек доцније хлађењем првобитне хаотичне, уснјане, гасовите масе одвајали су се поједини хемиски елементи из те првобитне индиферентне материје и из разних комбинација њихових постајали разни облици светова и појава на њима, а одвајање хемиских елемената из првобитне материје морало је, као и физичких снага, ићи по извесном реду, а свакојако по оном реду, којим су се и поједине планете одвајале од једног сунца, пошто су доцније доње, унутрашње планете постале из гушће материје сунчеве него горње, спољне које су се прво одвојиле из спољних лакших материја сунчевих. Тако су хемиски елементи као и физичке снаге само поједине форме, које су се редом одвајале од једног јединог општег праелемента. Тако су се и материја и простор првобитно губили у једној бесконачној, хаотичкој првобитној целини, и првобитно су чинили једно јединство, из којег се тек доцније одвајају као материја и као простор.

И пошто се земља као планета потпуно одвојила од сунца, она је првобитно постојала као целина, од које се још нису биле одвојиле поједине снаге, форме и елементи њени. Тек кад је са све већим хлађењем земље настајала све већа супротност између ње и сунца, настало је на њој одвајање појединих форма од једне опште целине. Из првобитног гасовитог стања њеног, које је било мешавина кислорода, водорогена, азота и угљеника, одвојили су се прво ваздух и вода. Тек доцније одваја се континентално од првобитног течног и тек са тим одвајањем ваздуха и воде од првобитног општег стања и одвајањем сувоземног од течног настало је одвајање органског од неорганског и могао је настати органски живот. Све већим губљењем своје сопствене топлоте поједине тачке земљине добијале су разне положаје према сунцу и тиме се почели одвајати поједини климати од једне првобитне опште и једнолике температуре њене, а тиме су се одвојиле и поједине стране њене, и то прво исток од запада од првобитног индиферентног стања, и тим све даљим одвајањем настајале су и све веће и даље разлике појединих континената.

¹⁾ Једна глава из повећег дела.

И цео органски живот одвојио се из једне првобитне основне пра-месе, протоплазме, и тек доцније одваја се виши органски живот жовотиња од биља, а после борбом и прилагођивањем одвајају се поједине биљне и животињске форме од једне опште органске праформе. И све првобитне најниже биљке јесу само целина, од које се још нису одвојили поједини делови и форме: стабло, лишће, гране, цвет, плод и семе; биљка се умножава само одвајањем појединих ћелија: тек с одвајањем цвета од листа и услед тога одвајањем даљих делова настају доцније, више форме биљне.

И у првобитном животу нема органске разлике полова; полови се још нису одвојили од општег живота; мушко и женско нису се одвојили од првобитне целине живота; код најнижих биља и животиња расплођавање бива само одвајањем појединих делова индивидуе, који се развијају до засебних индивидуа. Тек на вишим ступњима органског живота одвајају се полови, мушко и женско, и расплођавање не бива више пропадањем бића које рађа, него заједничким деловањем оба пола, и све веће одвајање мушког од женског карактерише све виши животињски живот као што се и разлика мушког и женског у области хуманог све више развија са све већом цивилизацијом, и то све веће одвајање полова и разликовање њихово услед тога обухвата с телом све више и душу. И то одвајање полова од првобитне опште целине живота и одвајање једног од другог јесте основни биолошки услов свега вишег живота, свега прогреса и цивилизације људске, јер буђењем полних афеката супротност полова прва буди душу и с њом сав прогрес интелигенције; на супротности почива могућност фамилије, која је први осјов свега социјалног живота.

Код нижих, првобитних животиња није још одвојена ни будноћа од спавања; душа ту још није потпуно пробужена те се код њих исцрпи снага брзо и наклањује телесним одмором те им и не треба спавања, док са све вишим животом и време и стање будноће и спавања све се више одвајају и све потребнији постају. Тако се код најнижих форма живота још не одвајају лева и десна, предња и задња страна од једне округле целине, као што ни храна још није одвојена од пића на том ступњу живота. (И човеку је млеко и храна и пиће у првом периоду његова одвојена живота). И код свих животиња, нижих и виших тек доцније одвајају се поједини органи за поједине разне функције од првобитне целине живе масе, а после се од нижих органа одвајају поједини виши, као лобања од кичме, и поједини чулни органи од једног првобитног општег.

Тако у целој природи што је неко тело прво-

битније и по томе простије, ниже, оно је све више целина, све мање су му делови одвојени један од другог и ако их има сваки му је део све више целина за себе; тек потпуно одвајање појединих делова и форма од опште целине отвара сав виши живот и сав даљи прогрес.

2.) И човек првобитно није одвојен од целине природног живота, он је био једна целина са светом, те за њега тада још нема света; први период живота човечанства јесте потпуно потонуће у природу, он је живео и животом природе као и дете у утроби животом матере своје, и догод је човек у том свом првом физичком стању живео само животом осећаја, док је чулни свет само пасивно у себе примао, докле је он био једна целина са светом, не разликујући себе од света и свет од себе. Тек са посматрањем човек све више одваја себе од света, све му се више појављује један спољни свет, свет одвојен, засебан од њега, све више човек престаје бити једно с тим светом. И док биље и животиње остају увек у стању рељефа на великој архитектоници природе, докле се човек одваја од зграде света као статуа, која све више добија унутрашњег, свог одвојеног живота од света, све више самосталности у кретању, и одвајајући се све више од природе и животиња, ослобођавајући се од општег спољњег притиска и пострека, коме је увек потчињен живот биља и животиња, човек све више ствара један одвојен, унутрашњи слободан свет, област хуманог, крчећи све више одвојен, засебан пут кроз општи живот. И та супротност човека и природе постала је главни осјов свега људског прогреса ума, свести и све цивилизације. Тако и историја човека у првим мрачним временима живота његова није још одвојена од земљишта; историја човека тада је још једно с историјом земље; тек доцније прогресом историја човека све се више одваја од земљишта; буђењем свести, излазећи на светлост, човек све више одваја и ослобођава свој историски живот од општег живота. И не само што се човек прогресом све више ослобођава од владе простора, све мање зависи од климе и локалности, него прогресом ума и историског разумевања човек се све више ослобођава и од времена, од притиска историје.

3.) На најнижим ступњима животињског живота, у почетку живота душа је потпуно везана с телом, стопљена с телесним животом у једну целину; телесни и душевни живот прелазе један у други и сва унутрашња кретања служе само телесном животу (дисање, варење, лучење); животињски је живот још хаос, из којег се још није одвојила душа као засебна потенца, те ни осе-

ћања ни жеље још нису одвојене од телесних функција и потреба. По томе код животиња, где душа још није одвојена од тела него потонула у телесни живот, душа се јавља само као нагон самоодржања; а пошто животињска душа, упућена само на телесно и неодвојена од њега, није одвојена од општег живота природе, то и живот природе непосредније струји кроз душу животиње, чини с њом једну целину те животиња осећа и слуги многе промене општег стања и живота природе, које је човекова душа, одвојена од природе, и телесног живота, немоћна да осећа и да слуги. И дете прво добија неку свест о спољном свету; после његово тело с удовима ступа у свет; оно себе познаје као извесно телесно биће с извесним именом, познаје се само као извесни објекат одвојен од спољњег света, али још не као ја, и најпосле се и његова душа одваја од телесног живота, оно одваја себе од тела и у свести постаје ја; из првобитног магловитог хаоса живота, у коме душа с телом чини једну целину, издвајају се све више разни правци и стране живота, чулна радња и кретања по сопственој вољи бивају све обилнија и многостранија; живот све више преноси на душу посао задовољавања телесних потреба, душа све више добија свој одвојен унутрашњи смер; све се више одваја од тела и постаје све слободнија од њега и службе њему. Тако процес живота јесте у све већем одвајању душе од тела и прогрес душе од чистог осећања до радње ума јесте у све већем ослобођавању душе од свега спољњег; све већа свест није ништа друго него све оштрије одвајање себе од свега другог, спољњег. И прво и највише фантазија, одвајајући се од телесних чулних функција и постајући све слободнија од њих, помаже и осталој души да се ослобођава од тела и владе његове. Тако све даљим прогресом душа човекова све више постаје целина за себе, све више засебна област, одвојена и самостална од области живота, док животињска душа остаје само један део опште душе, зависна од живота и не дижући се никад до одвојења, самосталне целине. Тако у истој мери у колико се човек одвајао од природе и ослобођавао од њеног притиска и владе, у толико се и душа његова одвајала од тела и ослобођавала службе голом животу.

Пошто је тако на првом ступњу свом душа сва у служби живота, неодвојена од тела, то је нагон живота, нагон самоодржања првобитна хаотичка целина од које се доцније, прогресом душе, одвајају њене поједине форме и елементи. Пошто инстинкт још није одвојен од општег живота, то се индивидуална душа још није одвојила од њега као

самостална засебна моћ, него је потпуно у служби општег живота и сасвим предана притиску природе; инстинкт је воља прошлости, воља целог рода; индивидуална воља тек се доцније одваја од њега, по томе инстинкт познаје само једну једину могућност, један једини мотив — одржање живота, те животиња нема да бира један између разних могућних путева и мотива; она се увек покорава једном једином мотиву и иде једним јединим путем — путем живота по томе код животиње још није одвојено *треба* од *мора*; све што она ради и како ради она то и тако мора да ради, док је код човека на *треба*, одвојено од *мора*, основано све етичко и хумано. Тек доцније се индивидуална воља полако одваја и ослобођава од воље рода, од инстинкта настајањем све више могућности и мотива и њиховим узајамним деловањем и борбом.

И чула првобитно нису одвојена од инстинкта; првобитна функција њихова јесте служба инстинкту, животу, као што нижа чула, мирис и укус, чувају живот бранећи да ништа не уђе у канал храњења што би могло бити штетно за опстанак живота и опажајући непријатеља и пљачку, тако и виша чула вид и слух првобитно нису одвојена од инстинкта него само служе животу опажајући пљачку или непријатеља. И док се првобитна нижа чула, такнуће, укус и мирис више мање никад не одвајају од инстинкта, докле виша чула одвајајући се поступно од инстинкта и ослобођавајући се тиме од службе животу, добијају све виши значај службе интелигенцији. А одвајање вида и слуха од инстинкта омогућено је тим што боје и тонови узбуђују финије осећаје него што су надражаји на органе нижих чула који својом јачином делују на процесе за које је везан опстанак живота; надражаји светлости и звука много слабије делују на тело од надражаја спољних на органе нижих чула те вид и слух, ослобођени више од спољњег притиска него нижа чула, лакше се одвајају од живота и ослобођавају до више службе интелигенцији.

Као и воља и чула тако се и осећање тек доцније поступно одваја од инстинкта и добија слободнија кретања. Тако је инстинкт првобитна хаотичка целина у којој су помешани и нераздрвојени сви елементи душе, који се доцније поступно одвајају од њега и један од другог.

4.) Тек пошто се осећање одвојило од живота, одвајају се поступно од њега друге форме душе, које су првобитно с осећањем чиниле једну нераздрвојну целину. У почетку сва се сензација састоји само из задовољства и бола, који су првобитно спојени с објектом, који их изазива, у једну целину, те је у задовољству и болу првобитно и само биће

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ствари; доцније се одвајају задовољство и бол од онога што их изазива, и од осећања се одваја опажање. И лепо, добро и истина налазе се првобитно нераздвојени у тамној области осећања и тек се поступно одвајају од њега; као лепо и добро тако и сазнање потиче из примитивног разликовања пријатног од непријатног, те је и почетак сваког сазнања само осећање. Па и воља се тек доцније све више одваја од осећања као и свест која је условљена способношћу осећања, као што је и осетљивост у опште условљења одвајањем од земље. Тако је осећање заједнички корен свега душевнога живота, заједничка целина од које се поступно одвајају опажање, мишљење, свест.

И сва чула одвајају се поступно од једног првобитног пра-чула, које је у општему и неодређеном осећању живота, осећању целог стања организма и коме је орган кожа. Пинање је заједнички општи основ, од којег се одвајају остала четири специјална чула и једно од другог, као што на нижим ступњима животињског живота, нарочито у водених животиња укус и мирис још нису одвојени један од другог, него оба чине једну нераздвојну целину.

Тек доцније настаје одвајање и ослобођавање доцнијих виших елемената душе од везаности за основније, општије. Првобитно свет духа није одвојен од чулног света ствари; изрази за спољне појаве исти су и за духовна стања и радње, И прво фантазија, и у томе јој је битни карактер, одваја је и одвезује од чулне стварности, пошто, слободна и одрешена од ње, ствара слике независно од ње, слике којима не одговарају чулне ствари и тиме помаже и мишљење да се одвоји од ствари, да се ослободи од везаности за чулну стварност. Првобитно се мисли самим стварима, непосредним сликама њиховим. Првобитно мишљење и ствари, мишљење и биће, чине једну нераздвојну целину; тек поступно најопштије форме мишљења и израза одвајале су се од непосредне везе са стварима, постајале све независније од њих и по томе све апстракције, и тек с тим одвајањем мишљења од ствари настаје могућност субјективности, кад дух одваја себе од посматраног предмета и кад себе самог ставља себи као објекат. До тога високог, позног ступња душе диже се само човек. Животиње се никад не одвајају од природе те се никад и не дижу до ступња субјективности. Тако првобитно и мишљење и говор нису одвојени једно од другог; свако мишљење било је уједно и жив разговор.

Пошто првобитно човек није одвојен од природе, душа није одвојена од општег живота, пошто

се човек још није дигао до субјекта, то се на том ступњу егоизам још није одвојио од опште душе; тада има само инстикта самодржања, а то још није егоизам; по томе код животиња и код детета у првом периоду живота егоизам се још не издваја из опште целине душе, него тек доцније на вишем ступњу, пошто егоизам претпоставља рефлексију, рачун, разум, чега може бити тек онда, кад индивидуа одвоји себе, своје ја, од свега спољњег и себи самој постане центар око којег се све друго, спољашње, више мање окреће, смер, коме је све друго, спољње средство. И онако исто као што су се од првобитног прачула одвојила поступно друга специјална чула, тако је и егоизам, одвојен од опште душе, пра-емоција, од које се доцније одвајају остале специјалне емоције; љубав према себи и мржња према свему противноме себи јесу заједнички корен из којег се издвајају све остале доцније, више, финије, форме љубави и мржње: од мржње презирање, од љубави поштовање, од бриге и бола жалост, од жалости туга итд.

Са одвајањем свести од несвети све се више одваја дух од душе; област духа постаје све независнија од душе и њеног живота, од чулне стварности, од осећања и од воље.

5.). И први основ свега прогреса духа јесте одвајање појединога из првобитне опште целине.

У свом првобитном физичком стању, живећи само чулним, пасивним животом, само осећајући, човек је једна, неодвојена целина са спољним светом и по томе не разликује себе од природе ни природу од себе; природа и човек јесу једно; отуда првобитни појам да су осећаји, које неки спољни предмет у човеку узбуђује, непосредно особине самог тог предмета; отуд субјективно тада још није одвојено од објективног света; нити се одваја човек од земље и њеног живота ни земља од неба са његовим боговима; отуд се првобитно не одваја ни људско и божанско од животињског; отуд првобитни ум не дижући се до појма извесног сталног реда у појавима не може појимати и неред, и по томе још не одваја природно од неприродног. Тек доцније кад човек престане само осећати, кад се од осећања одвоји слободно посматрање, одваја се и дух од спољњег света, отвара се унутрашњи свет према спољњем свету, према природи; све дотле човек је, не одвајајући се од природе, гледао себе у природи и њу оживљавао и одушевљавао својим сликама и мислима; кад је посматрањем одвојио себе од природе и увидео да су све те слике и мисли само производи његова духа, тада је он почео појимати природу као нешто туђе себи, нешто одвојено од себе, непознато, и тада настаје одвајање субјектив-

ног, унутрашњег од спољњег, објективног, човек стаје као субјекат према природи као објекту. Тако првобитно мишљење није одвојено од објекта, од бића, од ствари; престава је још једна целина с објектом, од којег се она тек доцније одваја; тако је и грчка философија до Сократа била непосредно потонуће мишљења у спољни, природни објекат и чинило је с њим једну целину; тек софисте почињу одвајати мишљење, субјективно од објективног, спољњег, и дижу дух човека као одвојено, самостално од света објективног; тако је субјективност један од најдоцнијих резултата прогреса духа.

Пошто је акцијом духа свога човек се одвојио од природе, прва реакција духа на природу, према тежини њених спољних утисака, била је стварање језика. Ослобођавајући се те теретне масе спољних утисака и налазећи се према шареној множини појава и ствари у спољњем свету, дух је почео означавати ствари дајући им имена и тако се почео умети налазити међу њима и испољавајући се говором, говор је постао дело ослобођавања, олакшавања од спољњег притиска. „Говор ту делује као и излив суза“. И означавајући ствари речима првобитни ум не одваја реч од ствари, име од именованог објекта; у речи је било само биће ствари; реч и ствар чиниле су једну целину. Бајање речима је рудимент тог примитивног појмања. Не одвајајући особину од објекта као боју од обојеног предмета, примитивни дух нема речи за одвојене особине а још мање речи за израз особине у опште, апстрактне речи; све су речи тада саме ствари. По томе првобитно појмање још не одваја снагу и живот од материје и материјалних делова; првобитном уму снага и материја, тело, чине једну целину; у античко доба прво Емпедокло одваја снагу од материје а у модерно доба тек од Декарта настаје одвајање појма снаге од појма материје. И у религији на првом ступњу њеном у фетишизму, она натприродна моћ, дух, коме се одаје култ, још није одвојен од објекта, од појава, од ствари; апстракција на том ступњу духа још није толико снажна да појми дух слободан од чулног објекта и појава. Тек доцније, радњом антропоморфизма, почео је ум поступно одвајати богове од појава у којима се појмало да је њихова радња; дуси и богови првобитно, у фетишизму, појмани су као идентични с објектом и појавом; тек доцније у политеизму они су антропоморфно замишљани, да су они унутра у појавама, да су они нешто засебно, самостално, одвојено од појава и објекта; море је прво појмало само као дух као сила па се тек доцније појмано да њим влада дух који је у њему; Зевс чебо и Зевс бог првобитно су били спојени у престави Грка;

тек доцније Зевс је од оца неба постао отац у небу; тек доцније одваја се дух као засебно божанство од предмета који он оживљава и одушевљава и даљим процесом религије бог се све више одваја од света.

Не одвајајући дух, божанство од чулног објекта, првобитно појмање не одваја ни душу од тела; душа с телом чини једну целину. Из тог појма потекло је религиозно поштовање животиња које једу људске лешине; он је један од основа канибализма веровањем да ће се једењем човека примити и његове одличне особине; из њега је потекло веровање у реликвије, пошто душа није одвојена од материјалних делова тела и да сваки део тела и свака ствар с којом је обожавани долазио у додир има по нешто од његове душе; отуд и веровање да душа остаје на свагда онде где јој је и тело погребено. И као што се у процесу религије божанство доцније одваја од чулног појава и једном одвојено од њега прво је замишљано да је у њему, тако и пошто је апстракција одвојила душу од тела, она је, одвојена од тела, прво замишљана као неко материјално биће које станује у телу, као особити, одвојени телесни предмет у телу и тек доцније прогресом ума душа се све више одваја и чисти од свега телесног, материјалног. У грчкој философији одвајане духа од тела настаје тек код Анаксагора а у модерно доба прво Декарт одваја дух од тела, одвајајући психологију од механике и уводећи тиме дуализам и спиритуализам у философију.

Не одвајајући још душу од тела првобитни ум не одваја радњу разума од чулних опажања, не одваја свет духа од чулног света стварности, не одваја унутрашње од спољњег, сопствено од туђег, оно што припада духу од оног што му не припада, мишљење од бића. У грчкој философији то одвајање унутрашњег, духовног, оног што треба да буде из првобитног јединства са спољним, стварним, настаје тек од Сократа, који ствара тиме супротност, расцеп између унутрашњег и спољњег. Тако исто ум тек доцније одваја оно што је промењиво, условљено, релативно, од онога што је стално, непромењиво, безусловљено, апсолутно и то одвајање релативног од апсолутног јесте главна разлика између модерне философије и античке у којој су апсолутно и релативно још чинили једно нераздвајено јединство; тек доцније из целине појма кретања одвајају се појмови простора и времена, као што тек доцније ум одваја појам живог од појма мртвог, који су првобитно неодвојени у свести. И само човек прогресом ума свога одваја оно што треба да буде од онога што мора да буде и на том одвајању основана је не само једна од главних

разлика човека од животиње, него је оно и један од услова етичког, хуманог код човека. Тако исто ум тек доцније одваја појам од одређене поједине преставе (светлост од пламена, сунца, светлих тела). И бројање је првобитно неодвојено од писања и појмова; тек доцније одваја се знак броја од слика које изражавају и преставе од појмова.

Као што се мислена садржина јавља у духу увек прво као једна нераздвојна целина, од које се тек доцније одвајају поједини елементи — субјекат, објекат, предикат и т. д. тако и првобитни дух човеков све ствари које га интересују, интересују га само као целина, као једна слика (дрво, животиња); свака аналитичка радња наступа тек доцније. По томе да би се разумело јединство, целина морају се прво одвајати поједине ствари од опште целине, морају се прво разликовати; одвајање, разликовање јесте први основ свега интелектуалног прогреса, први почетак сваког разумевања. Пошто ми можемо опазити и после разумети неку ствар само тако ако је она одвојена из мношине једновременних, коегзистентних ствари, то теориска анализа ствари наступа тек доцније прогресом ума и на њој је основан сав прогрес наука. Још у првим деценијама овог столећа физичари још нису одвајали кретање од материје, него су све поједине форме кретања (топлота, светлост, електрицитет) важиле као немерљиве материје. Првобитно око не одваја боју од светлости и тек доцније почело је одвајати поједине боје од једне светлости, као што се тек доцније одваја и светлост од топлоте. Ваздух и вода прво су појимани као проста тела, елементи, као целине, и тек доцније хемија одваја поједине састојке из којих су они састављени, као што се и до микроскопа појимало да је људски организам као и животињски једно јединство и тек тада се увидело да је он сложен резултат удружене гомиле елементарних јединица живота ћелија, као што је то Њутн доказао да светлост није проста него да је сложена из разних обојених светлосних зракова, као што су и дух и душа првобитно сматрани као целине и тек доцније одвојени поједини елементи њихови.

6.) Тек кад се човек одвојио од природе, кад је увидео да осим њега има још нешто на свету, кад је опазио свет према себи, тада је могла настати *религија*, тада је могао човек постати религиозан. Животиња, не одвајајући се никад од природе, не диже се никад до религиозности, и пошто се само човек одваја од природе, то је религија одлика само и целог људског рода као што је егоизам основни *свесни* мотор свих људских радњи и настаје тек онда кад дух одваја ја од опште це-

лине тако је религија прва фаза пробуђене свести човекове; међући човека у центар свих ствари и полажући да све што постоји и бива, постоји и бива само ради човека, религија је философија егоизма али егоизма целог људског рода, специје. Тек доцније философија и наука одређују свима стварима њихова права места и вредности, сужавају и границе људске моћи и вредности. Религија је прва веза човекова са стварима; првобитна целина, тип духа, род од којег се доцније одвајају велике индивидуалности историског духа човечанства: уметности, философије, науке; она је првобитни океан из којег су доцније израсли континенти историског живота на којима успевају више форме тог живота. Религија је вера (у добру и злу) моћ природе и њених сила над човеком; философија је вера у моћ људског; по томе је религија главни и највећи елеменат сваке философије и науке; и што се човек осећа слабији према моћи природе тим је и религиознији; пред све већом снагом ума људског и религија се повлачи даље; по томе је религија први ступањ ума људског а са све већим разумевањем ствари и по општем ходу њиховом религија ће бити и последњи ступањ његов.

Митско стање сваке ствари људске јесте оно кад она још није одвојена од религије, кад је још обојена бојом светиње; по томе митско стање људског духа јесте оно првобитно стање кад се од хаотичке целине још нису одвојиле поједине индивидуалне форме историског живота: теорија и практични живот, друштво, философија, уметности, и науке; кад су у том течном стању духа све те ствари пливале у религији као клице.

а.) Свака ствар и свака радња у практичном животу првобитно је носила на себи карактер светиње; светиња је прва боја у којој је човек гледао ствари. Ватра је вештачки произвођена брзо само за радње култа па и само произвођење ње било је радња култа, коју су изводили духовници, којим је божанство или сакривена виша моћ принуђавана да изађе из сакривености. Доцније је акат култа секуларисан и ватра, која је прво служила за сагоревање и кување жртвених дарова примењена је после за обично готовљење јела, а то се види и по томе што је од најранијих времена огњиште куће сматрано за свето место, освећено ватром. И обрађивање земље било је првобитно религиозна радња, која је доцније профанисана. Процес генерације био је првобитно сматран за неку врсту божанске радње, поводом неке тајанствене, натприродне моћи, те је и полни саобраћај код човека сматран као неки акт религиозног култа, пошто се ту открива и изазива божанска снага и по томе је био свети

акат те је на старом истоку полни саобраћај био примљен у религиозни култ пошто је божанско сматрано као моћ произвођења и разаравања живота, те и сва та јавност полног живота на истоку још није проституција, која је тек доцније постала профанисањем тог акта. И као што су од првобитног култа ватре остали остаци у светој ватри у храму и у хришћанској цркви у кадионици, тако су и брак и рађање остали и данас окружени религиозним церемонијама.

б.) Из фамилија и племена и из фамилијарних религија постале су народне религиозне заједнице, народне религије, и пошто је прва веза која је везивала племена у један народ била религиозна веза то је и први основ држава био религиозан; цело античко друштвено уређење почивало је на вери да тако богови хоће те је религија била прво начело из којег је потицао цео друштвени поредак; све су установе биле религиозне, свете. Религија је одређивала право сопствености а не закони; свако имаће било је под заштитом домаћих божанстава, која су га постојано чувала, богови су давали свакој породици њено право на земљу. Усиновљење код старих Грка и Римљана било је прво увођење у свој култ, у породичну веру на тек после добијање осталих земаљских права, а пошто је домаћа религија превазила првенствено од мушког на мушко, у том се реду наслеђивала и сопственост, јер код Грка и Римљана владало је начело да је наслеђе неразделиво од култа те је и закон уклањао од наслеђа све оне којима религија није допуштала продужавати култ — женским и њиховој линији. Пошто је религија одређивала све то су духовници као посредници између богова и народа, носиоци народне религије, била и прва аристократија друштва, први владоци и судије, први учитељи народни, они су први радили философију и науку, станишта духовника биле су прве култивисане тачке земље. Духовник је првобитна целина од које се тек доцније одваја краљ, аристократ, судија, учитељ, философ и научник.

Тако првобитно, у цело античко доба држава и народ нису били одвојени од религије; државе и народи били су религиозне заједнице, религија је била национална и државна религија; религија и народ заједно постају и нестају и пошто држава и народ нису били одвојени од религија те ни светска власт од духовне, то ни код једног античког народа није било сукоба између религије и државе; пошто држава није била одвојена од религије те се није могла ни јавити супротност и непријатељство међу њима. Тек са хришћанством Бог није више Бог само једног народа него Бог

свих људи; народи и државе одвајају се од религије и тако хришћанство одваја и дели оно што је у цело античко доба било нераздвојено; спољни правни и државни живот одваја се од религије, која све више постаје ствар унутрашњег уверења, ствар духа и тек од како се држава, нарочито у новије доба, одвојила од религије и ослободила од њене превласти, она је крчећи пут практичном напретку, напретку животних односа људи, постала је и заштитник науке од религије те су европски народи од тада учинили велике напретке у науци и култури; све поправке у физичким, животним односима, у политичком и социјалном животу народа, овлађивање природним снагама и примена њих као и сва открића омогућена су с једне стране тим што су се држава и живот одвојили од религије те ова више није могла да држи науку у својој служби и да спречава слободно испитивање. Тако се снажењем и све већом зрелашћу дух човеков све више одваја и ослобођава од туторства религије. Осим тога одвајања народа и државе од религије, хришћанство је као први духовни принцип нових историјских народа, донело и први принцип једнакости људи — једнакости пред Богом; оно је омеђило односе између људи, — између оца и сина између супруга и уклонило многе аномалије и диспропорције које су постојале у античким друштвима.

в.) Религија је и први *морал*; као што су цео живот човека одређивала богови тако су религиозни прописи били прве моралне заповести и правила, која су одређивали све понашање човеково; етичка дужност првобитно није одвојена од религиозних спољни храдни култа, морална савест од религиозне савести. Судбина и божја воља јесу први принципи радње човекове и требања; свако добро и свако зло долази од злих и добрих ђудљивих божанстава, које треба молити и захваљивати им. Тек доцније одваја се морал од религије; место да судба човекова долази с поља, од богова, са све већом зрелашћу он је све више у себе самом носи, у свом карактеру; место религиозних прописа човекове радње одређују закони, основани све више на унутрашњој природи човековој, и тим одвајањем етике од религије, етичко код човека све се више чисти од примеса нижих елемената, нарочито од страха и користи с којима је било помешано у служби религији.

г.) У то првобитно митско доба кад је религија као духовни принцип свега владала свим, одређивала и живот и мишљење и осећање, те по томе кад се теорија још није одвојила од праксе и живота, као и морал није ни *право* било одвојено од религије; обичаји, освећени религијом обу-

хватали су сво право као и сав морал. Па и доцније кад су друштва људска дорасла до закона први закони долазили су од богова; Крићани су приписивали своје законе не Миносу по Зевсу, Лакедемонци не Ликургу него Аполону; код Римљана Нуми је диктовала законе Егерија једно од најмоћнијих старо-италијских божанстава; Етрусци су добили законе од Бога Тагета, Мојсије од Јехове. Тако код Грка и Римљана као и у свих оријенталских народа право и закони нису у прво доба били одвојени од религије, него су били саставни делови њени. И првобитно закони нису били писани него су преношени с оца на сина заједно с религијом и формулом молитве; они су били само религиозна традиција, а кад су се почели записивати прво им је место било у светим религиозним књигама између молитава и обреда. Тако су стари закони били зборници обреда, литургијских правила, молитава и у једно и грађанских закона; чланци о праву сопствености и наслеђа били су измешани с чланцима о приношењу жртава и о култу. Пошто тако спољни правни живот још није био одвојен од унутрашњег религиозног живота, то није било ни једног акта у животу који није био везан с религијом; отуда су у првим временима живота свих и античких и модерних народа духовници једине судије, једини зналци закона.

д.) Као и све остало и уметности нису првобитно одвојене од религије и службе њој.

Код свих народа религија је рађала вишу архитектуру и код свих је ова служила прво религији и од религиозне архитектуре одвајају се доцније остале уметности. По томе су и промене у религији доносиле промене и у архитектури. У античко доба храм је био стан бога, а са новим култом у хришћанству дошле су и нове потребе; потреба да се побожни људи скупиљају у цркви донела је више сводове, веће затворене просторе и то је све нарочито од Константина дало архитектури нове форме.

Предмети скулптуре и сликарства били су свуд прво религиозни. Прво су у бронзи, мрамору и на зидовима храмова изрезивана и сликана поједина божанства, и тек доцније ослобођавају се обе уметности од службе религији.

И појезија није првобитно одвојена од религије и култа; појетска инспирација и религиозно откривење тад су још једна целина; први епос прича борбу богова и демона, догађаје из њихових живота; прва песма била је химна, прва лирска појезија изливала се у славу и част богова. И драма је код свих народа првобитно неодвојена од религије, део службе богу, у тежњи да се божанство приближи човеку, те је код свих народа излазила из религи-

озних светковина и престава, из култа појединим божанствима. Проналазак драме приписиван је у Индији божанству Барата те су и глумци у Индији били поштовани и драмске престава биле су увек само део религиозних светковина; и као што је Дионисије био главни носилац духовног развоја целог грчког народа тако су из култа њему и светковина у част њему постале и трагедија и комедија код Грка; театар се тек доцније одвојио од религиозних престава; нарочито код Римљана где драма није органски израсла из целокупног народног живота него је донесена са стране као туђа битка те је по томе одмах и била одвојена од религије; олтара је са свим нестало из оркестра а с њим и хора. И модерна драма хришћанског доба постала је као и античка у божјој служби; драма у прво време и код модерних народа није одвојена од религије и култа те је црква увек удешавана и за свете свечане игре.

ђ.) Од религије као првобитне целине духа људског одвајају се доцније ужи типови духа и то прво *филозофија* па после *науке*; први темељ сваке филозофије јесте религиозан; проблеми религије јесу први проблеми филозофије, као што је Талова филозофија потекла из грчке теогоније по којој су Океанос и Тетис родитељи свих богова а којој је корен у египатској религији, тако су и све античке и класичке филозофије потекле из религије, из критике религиозних тумачења, из сумње у егзистенцу добрих и злих богова и у истинитост религиозних појмова. Сам Плато означава своја учења о богу, о људској души и њеној бесмртности т. ј. о њеном вечитом преземаљском и поземаљском животу, као старо свето учење духовника; а последња форма јединске филозофије, новоплатонизам развио је само даље те теолошке елементе и хришћански црквени оци потпуно су признавали унутрашњу сродност тог платонизма са хришћанством. И у ново доба филозофија у прво време била је сва религиозна; питања религије била су и ту прва питања филозофије и тек доцније од хаотичке сколастичке мешавине класичке метафизике и хришћанских учења одвојила се са Беконем и Декартом чиста филозофија, као што је у цело античко доба тек код Грка, у доцније доба њихова, одвојила се филозофија од религије као што је рудиментарна форма дуализма у филозофији спор злог и доброг божанства, бога светлости и бога мрака, духа и материје, као што је метемпсихоза рудиментарна форма потоњег појма трансмутације, тако је и вера у судбу првобитна религиозна форма појма сталних и непроменљивих закона, тако је и религиозно прорицање пророка и оракуда првобитна манифестација дубоке и основне

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

тежине духа људског, тежине предвиђања које је главни и крајњи смер свега прогреса сваке философије и сваке науке.

Не само што се свака права философија мора од религије одвојити него религија и крчи пут философији, којој је прави пут само онај који јој је показала и утрла религија, од које се она одвојила; философија има само да уздигне до висине разума оно што је религија довела до осећања, до слутње; она има да изнесе на светлост свести оно исто што је религија створила у мраку осећања; философија је религија свести, разума, рационална религија; по томе од форме, ступња, од висине религије зависи и форма и висина философије. У најстаријих мислилаца грчких философија као и религија само је култ природи, дајући особену важност само једном, којем било појаву, они приписују божанску силу свима стварима али само у једном елементу гледају праузрок и извор свега. Вода, ваздух, ватра узимају се наизменце за тај основни елемент те је и грчка философија прошла оне исте ступње које је прошао и религиозни култ природи, ночев од обожавања Геје и Урана и свршив служењем Зевсу; тако философија износи као апстрактне принципе првобитно персонификоване снаге природне. И тек хришћанска религија с вером у једног Бога прокрчила је пута вери у једно човечанство; пошто је један исти Бог створио све људе то су прво и сви људи били једнаки пред Богом као деца његова па је тек доцније наука потврдила то исто доказујући заједничко животињско порекло свих људи и по томе да су сви више мање једнаки и браћа међу собом. Осим тога монотеизам је прокрчио пут философској вери у један једини пра-узрок свих ствари и појава, пошто један исти бог једним умом управља целим светом, то он мора управљати свима стварима подједнако, по једним истим законима. Тако је крајњи смер прогреса свих наука и философија један једини принцип ствари, јединство је крајњи смер свега прогреса ума; тако је монотеизам религиозни ступањ и форма монизма; монизам је даља форма и виши ступањ монотеизма.

е). Тако је основне, елементарне истине увек прво износила религија, а наука их је тек после доказивала; тако је и наука прво у служби религије, оруђе њено и не одвојена од ње; духовници су свуда први учитељи и први имаоци свих знања. У цело античко доба, у Индији, као и код осталих народа астрономију су прво обрађивали духовници; у Халдеји је из култа звезда потекло претказивање будућег по положају небеских тела и од тог култа одвојила се доцније самостална наука астрономија, слободна од свог религиозног основа. Медицина код

свих старих народа била је у храмовима и у рукама духовника где су духовници лечили болести пошто су оне долазиле од богова; од храмова Аскленосу постале су болнице, а његови свештеници постали су лекари, па и код Римљана до Граха медицина је била у рукама свештеника Ескулапових. Пошто је цело живот народа одређивала религија то је и историја народа била само један део историје богова те су у цело античко доба историју народа прво писали духовници, и као и закони тако су и поједина историска дата — промене владалаца и династија, ратови и уговори мира — била измешана с бедешкама о плодним и гладним годинама, о помрачењима и другим појавама у природи, са религиозним прописима и молитвама. Из труђења појединих браманских школа да се разуме Веда, из њихових традиција и дискусија о смислу појединих речи и ставова рано су поникле прве граматичке студије код Инда, а пошто су с граматиком развиле се и синонимика и метрика из занимања с Ведом, то су оне и назване Веданга, гране Веде. Тако се и школа тек доцније одваја у античко доба од храма у хришћанско, од цркве.

И последња грана која се одвојила од првобитног заједничког стабла једног хришћанства одваја и ослобођава индивидуални дух човека од општих прописа религије и култа, протестантизам хоће да сваки за се мисли, испитује, бира и ради, да по свом знању и по својој савести одређује своје радње; као пунолетност хришћанства протестантизам признаје човеку његово лично достојанство и слободу мишљења и тиме је он не само одвојио и ослободио право етичко и хумано у човеку од религије те уздигао човека до висине личности него и ослободив науку од веза ауторитета и религије, омогућио је све велике успехе модерне науке.

Као што су храмови били први станови богова, као што су храмови и цркве били прве болнице, прве школе, прве опсеваторије, прве библиотеке, први театри, као што су духовници били први чувари, гајиоци и расадници свега хуманог, тако су жртвеници, храмови, цркве и манастири била прва зборна места, прва заједничка света места која су везивала људе за поједине крајеве земље, прве јаке духовне везе које су везивале растурене делове племена и народа.

Тако је религија тип, род, од којег су се доцније, одвојиле све индивидуалне манифестације историског духа човечанства, сви ужи типови и варијетети духа и стоји према свима њима као тип према индивидуалностима својим, као архитектура према осталим уметностима, као астрономија према осталим наукама.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Пред Косовом. (Белешчице из доба 1875.—78 године. Забележио *Зар. Р. Поповић*. Одштампано из Годишњице XVII. У Београду. Цена?)

И још смо подугисцима овог патриотског плама, који нас обузимаше кад ову лепу књижицу читасмо. А болни уздах отима нам се из груди, јер смо још — пред Косовом...

Колико вере, колико наде за своје спасење полажу наша браћа из неослобођених крајева на сунце које над њима сја — на *Србију*, наћи ћемо у овој књижици.

— „Знам, хаџија, — одговара Јован Хаџи Стајку — ама ти не рачунаш ту и Србију, Црну Гору и Грчку, па можда и Влашку; а то су, богме, силе! Ако не помажу јавно, оне ће тајно. *Србија је и богата*: она има своју тарапану (ковницу), па сече динаре и може да насече колико хоће. Па има фабрику, у којој се и дању и ноћу, и празником и делником, па чак и о Божићу и Велигдану непрестано лију топови и праве пушке...! Па знаш какви су *Срби јунаци*, какви су мустаћандије, баџани...!“

Колико вере и наде у снагу и моћ Србинову!.

Невесинска пушка је одјекнула, а „за њоме, витешки се поклич зачу.“ И Србија се диже за свету ствар: да стресе ропске ланце и са себе и с браће своје.

„Бејаше то живот необичан, необично мио; живот пун вере у идеале Србинове, пун нада на скоро остварење њихово.“ Тако писац описује доба првог почетка првог српско-турског рата.

„Све се ускомешало... Све упрло своје погледе у Србију, и слатком заносу — одушевљењу — не беше краја. Лепи се снови тада сневаху: Косово беше покајано.. У томе одушевљењу, раздрагана машта ствара и гледа и таке слике, као што се причинило и ономе Лазару Стевановићу, који тврди: да је код „*Побијеног Камена*“ видео кад из града изађе један младић на лепоме, великоме вранцу, огрнут црвеним јанунџетом и ако само по где-која кап кише прокапаваше. И... то не беше нико други до *Књаз Милан*, који је разгледао околинду, ону околинду, коју мисли да освоји.. Он је чуо како су ту у близини деца певала: „Устај, устај Србице!“... Књаз само стао па слуша... слуша... па ободу коња, који не иде као коњ, већ рекао би лети.“

22 јуна 1876 године, у томе месту, у коме је тада писац живео, у Гњилану, наста страша

врева и комешање: „Срб ђаур!“ „Срб ђелди!“¹⁾ „Вај бизе!“²⁾ — нарицаху и Турци и буле.. Страх, који тада Турцима беше овладао, беше неописан. И, као што писац вели, да је тада на *Поповици* само једна труба затрубила, и да је не топ, већ само једна прангија испаљена — Турци би у страховитом бегству напустили Гњилане. Па и у другим местима турске територије, био је не мањи страх. У местима: Скопљу, Куманову, Приштини, Вучитрну, Призрену — владаше страшна паника међу Турцима. Непријатељ је дрхтао и од самога имена: *Србин*.

Ну, Срба не беше. И Турци и Арнаути почеше долазити себи. Стадоше се прикупљати оружани — па границу. Наступао је одсудни час. У тако ровитом стању и једној и другој страни — и Србину и Турчину или Арнаутину, добро је дошао сваки пријатељ, наравно, из противничког табора, да му се на невољи нађе. И, као што писац вели, у такој прилици, он је радо дочекао и као госта примио неког Мехмеда из села Велекинца.“ „Српска кућа у којој је Арнаутин, сигурнија је од напада арнаутског.“

— Ама, шта је ово, Мехмед-ага... шта ће овај Србин? — пита писац свога госта.

— Е, море хоџа, к'сет је такав. Што је суђено тој ће бидне... ич му чаре нема.

Тако је Мехмед-ага, али што ће Србин на царској земљи?

— Чујеш хоџа! Ти си појаја (читао... невао) многе књиге, и, може бити, понешто поарно од мене знаш. Ама знаш ли за Бег-Мијајла. Бег-Мијајла — што је бија пред овога Бег-Милана?

— Чуо сам.

— Е, да ти кажем. Тој Бег-Мијајло чинија голема рица на нашега цара и молија га, молија: Аман, царе, ти татко мој! Ти си ми поклонија овуј башчу.... Србију... и овуј рају, да ја за њу цевал давам пред тебе. Но те молим: кад ја умрем, бидни мукает за моје етимче, Бег Милана; чувај га од душмани и чувај му беглерлак. Цар.... како цар.. само река' Бег Мијајлу. Ич немај гајде!“ —

— Ну, Бег-Милан — како аџамија — неје знаја да избере за паше саглам људи, емен узеја неки, што ги цар никако не кабули.“ За тим се говори о г. Ристићу, како ишао од краља до краља те

1) Србин дође.

2) Јаој нама.

правио сплетке и — „замешаја качамак до колена!“ „И, наставља Мехмед-ага, цар само да мрдне прстом — сви ће се седам краљева испретурати.“

Мехмед-ага пита даље писца: је ли био у Србији? Кад му овај одговори, да јесте, онда Мехмед-ага наставља:

— Чуја сам, да је Србија како нека бапчха... такој арна земља! и како нека китка цвећа... такој убава!

Писац му одговара да је све тако, као што је чуо.

— И много богата, — наставља Мехмед-ага. Кад се иде кроз сокак, па се погледа у пенџери, види се пуно злато..

Још је Мехмед-ага чуо, како у Србији има много кокона ¹⁾. И, раздаган богатством и лепотом Србијиним и лепим младим коконама, он обећава писцу: како ће, кад дође у Србију, да купи једног доброг хата, да напуну капу дукатима и да узме две коконе: једну за себе, другу за писца.

Ну, српска војска стоји на граници. Нека сета завладала је Србима и они се са чуђењем питају: шта је то? — Бој се бије на самој граници.

Ну, они се и даље надају. Неки, који нису ни видели бојног поља, причају: како су видели мртве српске војнике, који су необично крупни, великих бркова као у Краљевића Марка и т. д. О Књазу Милану овако се говорило: висок, крупан... главе необично велике... брци дугачки од аршина, а брада до појаса! Јаши бесног шарца, баш као да је Краљевић Марко... И... кроз два — три дана ето га овамо....

Ну, какав страховит обрт! Виче телал по граду и објављује „Мусломанима, Баурима и Циганима“ радосну вест: да су Турци освојили Гургусовац и Зајечар.

Србе обузима ужас! Каква нада!.. Очајање, изгубљеност!... А Турци весели....

Ну, вера у српско јунаштво још није сасвим изгубљена. Многи *не верују* тим гласовима и веде, да су *намерно* пуштени, не би ли се само плашљиви Арнаути мало окуражили....

У један пут стиже глас: Турци и Алексинац освојили! Забуна још већа... Али нада још живи!..

На страни 25-ој налази се одломак једне турске песме у којој се пева, како су Турци освојили Гургусовац и Алексинац. Ну, и Срби су тај чин, тај рат, оневали: „одговорили су српском песмом“ — која почиње:

„Паде облак на Србију,
Показа се цанум, сјајна звезда —

Сјајна звезда бајраклија,
Па дозивље, цанум, Књаз Милана:
Устај, књаже, устај главо!
Већ је време, књаже, за гињења.“
Хајде, књаже, на Косово,
Да избавиш Србе твоје!..

На страни 25-ој писац нам прича: како су Анадолци, у своје повратку, свратили и у Гњилане, па том приликом свратили и у шкоду код писца, који је тада био учитељ. И какво изненађење: писац, сматрајући Анадолце као дивље и сурове, морао се изненадити, кад је у разговору са њима видео и уверио се, да су то људи далеко школованији, него Турци. И, у разговору о рату, Анадолци му рекоше: „Србија има такву артиљерију, какве нема ни Русија, ни ма која друга држава. И, кад бисмо ми имали српску артиљерију, могли би с целим светом ратовати!“ Ушав у учионицу, где беху ученици, Анадолци замолише писца, да им ученици што год отпевају. „Иже херувими,“ које ученици отпеваше јако им се допало и, један Анадолац, нотама забележи тонове целе песме — и однесе српску херувиму у далеку Азију!..

На страни 30-ој прича се: како је свечано прослављен чин обнародовања Устава, који Султан даде својим држављанима: у граду сви дућани позатварани; цигани дувају у зурле, уши човеку да заглухну; весеље и песма ори се на све стране.. Ну, у самој ствари, и Турци и Срби слабо су се надали каквој добити од тога Устава. Турцима никако није могло да иде у главу: како то Срби и Турци да буду пред законом једнаки и да ђаури иду у војску и ратују заједно с Турцима. „Јок — веде Турци, — наш је цар ђаур!.. Или је ђаур — или је полудео!..“

* * *

Бије се крвав бој између Турака и Руса. И Срби устају на оружје: да с подјармљене браће стресу ропске ланце.

У Гњилану живи неки Суљча буљугбаша старшина жандармерије. Он је Арнаутин. Ну до крајности строг и правичан човек. Њега су се Арнаути страшно бојали, а Срби су га јако поштовали. Он је био бранич сиротиње, бранич жртава од обести арнаутске.

Тај Суљча једне вечери позива писца у кућу неког Јована Петровића, на састанак и разговор. Кад су остали сами, онда ће Суљча рећи писцу:

— Хоџа! Је ли тврда вера да остане тајна ово што ћемо сад говорити?

— Тврда вера!

— Србин ће доћи — наставља Суљча, — и право је да дође. Његово је и било, па ће опет ње-

¹⁾ Леших девојака.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

гово бити... Суђено је тако да буде, и ми се по-
коравамо судбини. Ну хоћу напред реч од тебе:
је ли беса, да ћеш ти нас и ову муслиманску си-
ротину бранити од српских башибозука?

— Беса!

— А ево и моје бесе: да ћу и ја вас бранити,
док ми је главе на раменима.

Српска војска напредује. Пао је Ниш... пало
и Прокупље. Настао тајац. Нема телала да објави
како су Срби заузели Ниш и Прокупље. Извештаји
који стижу са бојног поља све већма кураже Србе.
Турци ћуте.

19 јануара 1878 године око пола ноћи неки
сусед пишчев долази ноћу и пун радости вели пис-
цу: „Устани!... Има нешто!... Можда је Врање
пало!..“

Турци се ужурбали.. Пролазе с фењерима кроз
улице али све тихо. Нападоше на цркву и обијају
врата. Ударци секирини разлежу се по ноћној ти-
шини. Пуцњава... Види се и ватра.. Кроз ноћну
тишину тихо и боно одјекује врисак жена и деце.

Страшна ноћ! Настаје пљачкање... На једној
страни ударају Черкези, а на другој Турци.. Пуцају
пушке.. Пушка: тан!.. а рањени Србин запомаже:
„Аман, помагај!“

Власт напустила град... Турци готово сви по-
бегли... И Срби напуштају своје куће, па беже у
празне турске — куд који може. И писац бежи
и склања се у циганске куће.. Опет врисак, али
сада Цигана и Циганака: Беж' хоца!.. Ето Чер-
кеза!“ Черкези на све стране пљачкају... Писац
јури по улицама, не зна где ће главу да скони...
Сусрет са заптијом Суљчиним јако га је обрадовао.
Заптија га склони у једну турску кућу.. Тамо још
више Срба... Све бледо, престрављено. Жене босе...
деца гола...

Сутра дан, 21 јануара, зове Суљча писца на
договор. Отворили магацине.. наоружали се... и
поставише српску стражу око града и у граду.

Писац извештава команданта српске војске: да
су Турци напустили град, да у граду нема војске
и позове команданта да одмах пошље једно оде-
љење и да заузме град. Писцу одговара (у место
команданта) један потпоручик: да би дошао, али
нема наређења...

22 јануара одбегли Арнаути и Черкези при-
макли се граду на 4—5 километара, да га заузму.
Писац одмах и о томе извештава команданта и моли
га, да пошље помоћ што пре. Капетан Михаило
Барјактаровић одговара да ће доћи.

Настао најсвечанији тренутак. Тренутак, када
је много српско око врлом сузом оквашено. Српска

војска улази у Гњидане. Народ јој излази у сре-
тање: напред Суљча са заптијама, за тим прота
са свештеницима, Хаџи Стајко, Турци који су ос-
тали да се предаду, и други Срби.

„Ах, велики је то дан! вели писац... Вели-
чанствен је то тренутак! Благословен је... јер га
векови доносе!“

Хаџи Стајко у необичној радости, чисто не ве-
рујући очима, не знајући је ли ово сан или јавна,
пита писца:

— Је ли ово истина?

— Истина је хаџија. Ово је српска војска!
Ми смо слободни!.

Старац силно узбуђен у мал' не паде у не-
свест и прошанута речи Симеуна Богопримца: „Сад
ми, Господе, прими душу — радо ћу умрети, јер
моје очи видеше спасење!“

Много је око тада засузило. Ну, то беху сузе
радости, јер наде и идеали Србинови беху већ у
неколико остварени.

И војници бришу сузе. Мртва тишина... И пи-
сац, једва се прибрав, поздрави српску војску. Ру-
ком показа на Косово — да је близу, и рече им
да похитају, да мученицима — потомцима косов-
ских јунака слободу донесу!.. Громки узвици: Жи-
вео Кнез Ослободилац! само одјекиваху, и, њихов
ехо чу се на Косово.....

Мил. М. Ковачевић.

НОВЕ КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

Глас Српске Краљевске Академије II, први
разред 18, Београд. Штампано у Државној Штам-
парији Краљевине Србије, 1896. Садржај: Извори,
тресаве и водопади у источној Србији, од др-а Јов.
Цвијића. — Методе за трансформацију бесконачних
редова у одређене интеграле, од Мих. Петровића.
— Тракториограф и конструкција Лудолфовог броја
„*n*“ и основице „*e*“ природног логаритма, од Љуб.
Клерића.

*Графична статика са основама графичког ра-
чуна*, за ученике Велике Школе, по Карлу Оту, Х.
Ф. Б. Милер — Бреслау, Е. Винклеру и др. Из-
радио Коста Д. Главинић професор Вел. Школе.
Свеска друга. Теорија решеткастих носилаца: прос-
тих, герберових и лучних потпорних и висећих. Са
243 слике у тексту и 5 листова пртежа. У Бе-
ограду, штампано у Штампарији Краљевине Србије
1896. Цена 6 дин.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Пандекте или *данашње римско право*. Удбеник од Л. Арнтна Ритера од Арнесберга, по смрти пишчевој приређивали Др. Л. Пфаф и Др. Ф. Хофман, професори права у Бечу. С тринаестог, прегледаног и умноженог издања, превео Др. Драгиша Т. Мијушковић професор права на Вел. Школи. Књига четврта и пета — Породично и наследно право. Београд издање и штампа Краљ. Срп. Држ. Штампарије, 1896. Цена 8 динара.

Државни календар Краљевине Србије, за 1897 годину. У Београду, издање и штампа Државне Штампарије Краљевине Србије. Цена 3,50 динара.

Годишњица Николе Чушића, књига XVI (XXXIX издање задужбинио). У Београду, штампано у Државној Штампарии 1896. Стр. XII и 338 (са 7 листова пртежа). Цена 2 дин.

Nastavni vijesnik, časopis za srednje škole, na sviet izdaju Dr. A. Musić и O. Kučera. Knjiga V. Sveska 1, 2 и 3.

Българска Збирка, списаније за књијнина и обществени знањия. Ред. Стеф. С. Бобчевъ. Св. 1, 2 и 3.

Vienac, zabavni i poučni list, ured. Bartol Juhof. Zagreb. Св. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 и 10.

Босанска вила, лист за забаву, поуку и књијевност. Власник и уредник Никола Т. Кашиковић, Сарајлија. Год. ХН. Бр. 1, 2, 3, 4 и 5.

Летопис Матице Српске у Н. Саду, уређеје Милан Савић. Књига 189, свеска прва за 1897. Преглед: Је ли био Мирослав, кнез Хумски, брат или синовац Немањин? Од Ђуре Вукићевића. — Тукидит и његова значајност на пољу историографије. Од Др-а Ђорђа Дера. (Наставак). — Адам Драгосављевић српски књијевник. Од Ђорђа Магарашевића. (Наставак). — Толдијева љубав. Спевао Јован Арањ, превео Змајова. IX, X, XI и XII песма. (Свршетак). — Уметност: Урош Предић и наше црквено сликарство. Од М. С-ћа. — Књијевност: Лекције из физике. За своје ученике израдио Милан Д. Дукић. Оценио С. М. Најобичније грешке у настави и васпитању школском. Написао Ј. Милодраговић. Приказ М. Нешковића. — Матица Срп-

ска. Изводи из записника Књијевног Одељења и Одбора 1895 и 1896 године.

Наставник, лист професорског Друштва; књ. VIII. св. I за Јануар. Уредник: Лука Лазаревић проф. I беогр. гимн. Садржина: Прилог за решење проблема трисекције, написао Петар Живковић. — О настави из Јестаственице, Физике и Хемије у француским школама, написао А. Станојевић. — Ботаника за више разреде гимнасија, израдио Ђ. Козарац; реферат Богд. Ј. Јанковића. — Лекције из Минералогии, саставили Драг. К. Антић и Ник. М. Ракић; реферат Свет. П. Стевановића. — Ученик по начертателна геометрија, саставио Анинъ Шоурскъ; реферат К. Стојановића. — Новине из наставе и науке. — Рад у школи и за школу. — Професорско Друштво. — Лични гласови. — Ковчежић. Прилог: Кристалографска настава у IV р. од Др-а Валдемара Веге-а, прев. П. С. Павловић.

Изишла је и 2. св. за Фебруар.

Учитель, педагошко-књијевни лист, орган Учитељског удружења, година XVI (почиње годину са школском) изишле су до сад св. 1, 2, 3, 4 и 5, с одабраном и разноврсном садржином. Уредник Н. М. Чолаковић учитељ у Београду.

Нови васпитач, орган за педагошку књијевност, власник Мита Нешковић, год. X св. 1 и 2. Садржај: Георгиије Бранковић српски патријарх. — Педагошка дјела и идеје К. Д. Ушинскога. — Приправа за српску синтаксу. — Анкета ради састава вероучних књига за срп. правосл. децу у карл. митрополији. — Дечије игре. — Поуке из разних знаности. — Врло мало о почетку рачунања у основ. школи. — Школе у Америци. — Народно васпитање из Горње Крајине. — Шта пишу педагошки листови. — Књијевни преглед Н. Васпитача.

Домаћица, орган Женског Друштва и његових подружина, уредник Душ. Л. Ђокић. Год. XX. Бр. 1. за Јануар. Садржај: Нова година. — Божић оца Леона. — У ноћи. — Један валцер. — Не доводи нас у искушење. — При ружичастом сјају. — Народно здравље. — Афоризми.

Изашао је и бр. 2, за Фебруар.

ПРОСВЕТНИ КОВЧЕЖИЋ

Нешто из живота пок. Д-ра Јосифа Панчића

(поводом питања о екскурсијама)

Наша је Вел. Школа дала око седамдесетих година особите ђаке, дала је: једнога Нешића, Жујовића, Д-ра Докића, Клериха, Лозанића, Д-ра Владана Борђевића, Д-ра Радмила Лазаревића и друге; имала је Омладину, која је издавала „Лицејку“, а по том „Побратимство“ и т. д. То ће јасно бити, кад се има на уму да им је био наставник један Д-р Јосиф Панчић.

Тих година, готово непрестано, био је он и ректор В. Школе, и својим ауторитетом много је учинио за В. Школу. А да је од свих био високо цењен, види се и из овога, што је Панчић много пута био биран за ректора В. Школе, а ђаци су га готово сви обожавали. Само су неколицина, из неразумевања, говорили да је конзервативан, а то с тога, што је ђацима чешће давао патриотску поуку: „Млада браћо! Сад, док сте у школи, *грабите* да што више *научите*, па ћете *тада* бити за све *саособнији*, па и за политику.“ Ова поука не само с патриотског него је и с педагошког и психолошког гледишта оправдана. Познато је, да ће лакше доцније напредовати онај, који је *оставио добар корен своје знању у младости*.

Панчић је преко мере волео свој посао и радио, служећи и тиме за углед својим ученицима. Готово редовно је био у свом кабинету, с фесом на глави, скоро до 12 у вече. Свакад би имао да по нешто од биљака сређује, одређује и класификује, или иначе нешто ради. А колико је водио рачуна о *своје драгоценом времену*, види се и из овога. Кад је био кнежев посланик на Народној Скупштини у Крагујевцу и њен потпредседник, дошао би само онда, кад би његово присуство имало вредности. Зато се при прозиву посланика у Скупштини по неки пут кад се прозивало његово име чуо узвик: „Ено га, оде уз поток у биље!“

Био је нежне и племените душе. Једном му није већина ђака дошла на час, те га није могао ни држати. Другог часа упитао је ђаке, што проишли пут нису дошли на час. „Гледали смо, како су стрељали неке робијаше, што су били убили једнога војника (што их чувао) па побегли,“ одговорили ђаци. „За Бога, како можете то да гледате!

То су *варварска уживања*; ја то до данас нисам могао посматрати“, одговори Панчић.

Панчић је својим многобројним списима поставио чврст основ свима јестаственичким наукама у нас. Њим се *одушевљавају и крепе на рад сви млади Срби — природњаци, где год их има*. Може се рећи, да је Панчић Србин, који је *украш Српству*, јер се њим оно може подичити пред целим образованим светом и пред целим потомством. Србија до скоро беше у многим погледу, нарочито природњачком, „terra incognita (земља непозната)“, и Д-р Ј. Панчић беше тај, који не само своје народу но и целом образованом свету показа огромно природно благо Србије и својим радом, готово више но ико од Срба, показа, да су њени синови кадри, да и у науци буду велики. И да то Панчић постигне, *поред његовог великог дара и готово беспримерног рада и труда, највише су му помогле екскурзије*, којима је прошао више пута не само скоро сваки кутић наше уже Отаџбине, Србије, по готово и све Српске Земље.

За нас и за наше данашње прилике највећа је важност екскурсија *с патриотског гледишта*. Вап сваке је сумње, да ће се код ђака помоћу екскурсија у велико повећати патриотизам. *А Србији и Српству данас су добродошли и уиравно преко потребни људи, којм Отаџбину воле и љубе више свега*. А како ће је љубити, кад је не познају?! А помоћу екскурзија ђаци упознају не само своју земљу каква је она, у чему јој лежи снага, у чему слабост, него и какви су људи, с којима имају да раде на побољшању не само Србије но и целог Српства.

Нико није значај екскурсија *делом и речју* ни приближно онако показао као Д-р Панчић, и за дуго ће његове екскурсије по Србији и српским земљама остати *јединствене* у своје роду.

Панчић је био коштан телом, али сувоњав; сам је причао својим ђацима, да је у младости био тако болестан, да је мислио да има суху болест, али се после са здрављем опоравио тако, да је не само доживео 74 годину, него је био веома крепак и издржљив при путовању: све је правио крупне кораке, и тиме својом издржљивошћу, као што прича Матавуља, осрамотио Црногорце, који су најпре за њега казали: „*Зар овај да изађе на Ловћен? Та он ће*

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

на по пута части“! Ма да је био сувољав и слаб с поља, Панчић је с ђацима у екскурсијама *све упоредо ишао па и напред*. С ђацима је правио и повеће екскурсије, а око Београда врло често носећи обично свидену качкету. При томе је могао приметити хитријега међу ђацима, па би таквога често шаљао: *„Иди до тог и тог места и на оном брду наћи кеш ту и ту биљку и донеси ми је.“*

При екскурсијама је особито чувао здравље својих ученика. Једнога беше једном, око „Белих Вода“ до Београда, ухватила јака грозница, да је једва дошао до оближње механе, где Панчић наручи доста шећера и рума, па све то метну у чашу с водом, па даде ђаку да испије, те се овај одмах од тога загреја и окрепи, а по том га узе Панчић поред себе у каруце и доведе у Београд.

На одморцима приликом екскурсије, својим говорима и поукама управо би ђаке „опијао“, нарочито ако би то било где на Конаонику или Ивановој Ливади. Прво би помињао ђацима штогод или из живота свога или из живота знатнијих природњака. Тако причао је, како су, док је био доктор у Крагујевцу (од 1847 до 1853 г.), основали ловачко друштво, па су свакоме оном члану, који би убио какву зверку, опалили 25. Па јесте ли и Ви који пут добили 25, питаху у шали ђаци. *„Та дабогме да јесам, то је била за члана почаст, само истина шпартанска почаст“* одговори Панчић.

Од страних научара највише је помињао: Француза Кивија, славног природњака у почетку овога века (родио се 1769 год.) и основача Упоредне Анатомије (који је, после Линеа, имао највећег утицаја на Зоологију); за тим Талијана Спаланцанија, који се особито занимао мозгом код птица, и многе друге; али је нарочито истицао Хумболта: *„То је ретка појава у човечанству, — редак човек, који се својим великим путовањима по свету, за шта је имао неограничен кредит од Пруске, и која су одиста по његовој смрти и исплатила његов врло велики дуг, и изналасцима по свима гранама природних наука, високо узнео; он је први почео тачније одређивати линије изотерме; класификовао земљину флору по простирању биљака према географској ширини (по зонама) и висини од морске површине (по регионима); пронашао сѐ у Русији, и много друго; и чак био судија у спору око полуострва Аљаске и Алеутских острва (у Америци између Русије и Сједињ. С. А. Држава, и по Геологији пресудио, да то припада Сибиру, дакле Русији, које је ова после, 1867 г., продала С. С. А. Државама.“*

Ово помињање славних природњака важно је с две стране: прво што изгледа, да су они имали

великог подстицаја на самога Панчића у његову школовању и раду, а друго што се и из тога види, како је Панчић био одличан васпитач ђака. И у васпитавању служио се *очигледношћу*, износио ђацима *идеале*, а не *идеје*, јер су идеје апстрактне, а идеали нешто конкретно.

У екскурсијама би Панчић нашао zgodnu прилику, да се изрази, *да сва народна лецења нису ништа друго до стара медицина, од које је народ много што шта традицијама запамтио*. Тада би напомињао, како је и на велике тешкоће наилазио, приликом тачнијег испитивања некога човека из народа о њему. *Нарочито, вели, нису му хтели сељаци ништа казивати, кад би их питао што о минералима*. Он је то тумачио тиме, што се све боје поновног вађења минерала кулуком, као што су вели по традицији морали то чинити.

Познато је, како се о *народној терминологији* Панчић у својој самтној посланици Академији Наука и Уметности изјаснио; али о томе је он више пута још и својим ђацима говорио, од прилике овако:

— Е, за то и то ево вам ови термини — *научни* — који су утврђени у науци и тачни, и који важе код свију народа; а што се тиче *народних*, ја вам и њих спомињем, *али се ипак све бојим, да ми ће ови значити оно, што се хоће у науци; све се бојим, да народ под њима нешто друго не подразумева*.

* * *

На послетку Панчић не само да је умео заинтересовати стране научаре за Србију, — и изградити им код своје владе сваку нужну помоћ при испитивању, кад би дошли у Србију, па и пратити их при томе, или сам или с ђацима, и набављати неке само српске пужиће, неке друго, — него је на особити начин умео за своју ствар заинтересовати и људе из свога народа. Мој стриц Иван Марковић, садашњи царинар у Љубовији, док је био и на Дешчанском Кладенцу и на Рашкој, био је особито на руци пок. Панчићу у његову раду. 1891 године неки сељаци у Кушићима на Јавору причаху ми с неким поносом, како су пратили Панчића по Јавору. Г. Вића Поповић, свештеник из Жељевице (сада је у Чачку) вели, како му још и сад стоје неке непослане а спаковане пресоване травуљине из времена, када је пок. Панчићу шаљао змије (две), друге животиње и разне биљке и т. д. А нарочито је он чешиће свраћао у Кремну (ср. златиборски), до пона г. Захарије Захарића, и његова брата *Мића*, који је био од отреситијих сељака, што је и Панчићу показао својим мишљењем о постанку брда. *„Шта велиш брат — Мићо, како су*

постале ове ваше уживке планине?“ ушта га једном Панчић. Мићо се мало замисли, па ће рећи:

— Кад је Бог први пут створио земљу, ова је била равна као погача. За тим је хтео Бог да је покрије небом, кад оно земља већа. Он онда узме један велики обруч, да њим мало стегне земљу, и од тога на њој искоче брда. Шта велиш, знам ли добро? заврши Мићо.

Панчић се само насмени овој не баш незанимљивој алегорији.

— Е, свака ти вреди, господине и за свашта ћу ти дати за право, и за све ми се допадаш; али само да змије нису шкољиве и да их не треба убијати, е, то ти не могу одобрити, као ни ђенералу Заки, да Вук није издао на Косову,“ причао би Мића у даљем разговору.

* * *

Ове су забелешке испотпуне. Извесно многобројни Панчићеви ученици имаће много које чега да додаду, а *можда* нешто од овога и да исправе.

Ма да се у „Наставнику“ у св. за новем. тек. год., стр. 422., вели: Слава великом покојнику „али он је био научник, а педагог тек *узгред*“; ја ипак велам, да Панчић истина није био теоријски педагог, али да је и *као наставник* и као научар могао с пуним разлогом рећи: *ја сам своју дужност испунио*. У томе је *служио* и својим савременицима (нарочито својим ђацима), а *служиће* и потомству, као особити углед.

Чачак

М. М. Томић

ОСНОВНА НАСТАВА У БЕРНСКОМ КАНТОНУ

Судећи по новинама, код нас се, у последње време, почела обраћати јака пажња питањима народног образовања: с тога, држим, да неће бити без интереса, ако се осврнемо и погледамо: како стоји с народним образовањем у Швајцарској. Да у овој државици народно образовање стоји врло високо; да на њега Швајцарци троше много више него ли ма који други народ; да је неписмен човек међу швајцарским грађанима права реткост: — то су познате ствари, и према томе, нама није од потребе скупљати статистичке податке и одређивати *висину* народног образовања у Швајцарској. За нас је много интереснија *организација* самога рада на народном образовању. Али, ко је год поле познат са сложенешћу политичког уређења земаља у Швајцарском савезу, лако ће појмити, да је у једном чланку немогућно дати општи преглед организације

народног образовања у Швајцарској. Према томе, ми ћемо бити принуђени да се зауставимо само на једном кантону и то на таквом који у културном погледу стоји на средини међу осталим кантонима.

То је бернски кантон. Швајцарска *нација*, састоји се, из пет етнографских раса, које говоре на пет језика: немачком, француском, талијанском, латинском и романском (ова два последња, то су стари дијалекти, који су се очували у планинским крајевима; њиме не говори велики део становништва).

Ми подвлачимо реч „нација“, јер знамо, да је ту реч код нас тешко друкчије појмити, него у етнографском смислу. Истина, они осим назива „нација“, употребљавају још и речи: „народи“, или „народности“, али ипак не у етнографском, него у политичком смислу, у смислу укупности грађана једнога кантона; тако на прилику Цирих и Ури, чине две народности, и ако становништво њихово говори искључиво немачки, — Граубинден се сматра као једна народност, и ако становништво тога краја говори на три језика. Тако и савезни устав помиње „народности“ (Völkerschaften) 22 државна кантона. У бернском кантону становништво говори на два језика: француском и немачком који се сматрају као службени у кантону.

На дан 6 маја прошле године предао је Велики Савет бернскога кантона становништву на гласање „Закон о основној настави“ (Gesetz über Primaunterricht in kanton Bern). Закон је објављен у облику брошуре, која има 32 стр. обичне 8° и у којој је потанко разређен предлог о народном образовању, састављен из 109 чланова. Брошури је приложена и посланица (Botschaft) у којој Велики Савет излаже мотиве, које је имао на уму, при изради тога законскога пројекта, и позива „драге суграђане“ („liebe Mitbürger“) да закон изгласају.

По том предлогу, држава (кантон) одређује минимум образовања, које младеж мора добавити у народним школама т. ј. свака општина може увести образовање на ширим основама и учинити га обавезним за сву децу у чему ће јој држава помагати, али испод одређеног програма школа се не сме спуштати. Општина је са свим самостална у уређивању и управљању школама; држава само задржава право врховног надзора, које је законом тачно одређено. Општине саме бирају учитеље; кандидати морају имати законом прописане квалификације. Учитељски зборови (Schulsynode) састављени су из депутата, које не бирају учитељи већ народ. Настава је бесплатна и обавезна за сву децу оба пола; изузетак чине деца која походе другу какву школу више категорије или какву при-

ватну школу, која је по програму равна народним школама; народне школе примају децу свих вероисповести; према томе у њима влада слобода вере и савести.

Школе, у главном, издржавају општине. Свака општина обично чини засебну просветну јединицу а у случају потребе могу и више општина, ради издржавања школа, састављати тако звану „школску општину“ (Schulgemeinde) у том случају о школама се старају изборне школске комисије. Свака општина (Schulkreis) мора имати зграду за гимнастику и игре.

Просветна Управа (кантонско министарство) може наредити општинама да зграде и остала наставна средства замене новима, ако она не би одговарала хигијенским и педагошким захтевима. Планове увек предходно одобрава просветна управа. Општине су дужне давати сваком учитељу осем плате, још и „достојан“ квартир, за тим огрев или у натури или у новцу и најпосле 18 ара земље угодне за обраду, на уживање. „Деца сиротних родитеља“ добивају бесплатно школске потребе. За покриће школских трошкова, у свакој општини постоји „школски фонд“, који се оснива и одржава с помоћу разних извора.

У школама се уче заједно деца оба пола, али општине могу у договору с просветном управом оснивати и засебне разреде за дечаке а засебне за девојчице. У једном разреду не може бити више од 60-торо деце различних година или 70-торо истих година. У нижим разредима предају обично женске. Минимални је програм овакав: библијска историја, „матерњи“ језик, аритметика, основи геометрије и књиговодство, важније партије из јестаственице, биографија и историја бернске републике (кантона) и Швајцарског Савеза, а ако је могућно и општа историја, певање, цртање, гимнастичка вежбања за мушку децу и ручни рад за женску децу. Али, свака општина може учинити обавезним гимнастику и за женску децу и ручни рад за мушку децу. Под речју „матерњи језик“ разуме се француски или немачки, онај који се говори у дотичној општини, али ваља додати, да се у немачким школама предаје увек и француски језик и обротно.

Плату учитељима издаје и општина и држава (кантон). Општине су дужне давати најмање 450 франака годишње а где је плата већа од тога минимума, тамо се не сме смањивати; држава даје, у току првих пет година службе, од своје стране 500 франака; а за тим се та сума повишава тако, да учитељ после 10 година службе, добива од државе 800 франака. Према томе, минимална плата учитељима народних школа у бернском кантону

варира између 950—1250 франака; у ствари она обично превазилази минимум, јер општине обично више плаћају.

После смрти учитељеве општина издаје његовој породици плату за три месеца. По истеку 30 година службе учитељ добива — у ствари доста незнатну — пензију.

Сиротније општине добивају од државе помоћ за оснивање школа. Ако ма која општина жели да уведе бесплатно раздавање школских потреба, држава увек покрива један део расхода.

Општине су дужне одржавати бар по једну бесплатну народну библиотеку. А покрај свега осталога, држава (кантон) издаје сваке године на уређење школских и народних библиотека — 15000 франака.

Избор учитеља врши се овако: кад се у празни учитељско место у каквој школи, онда се то у службеном листу публикује и у једно се изложе све дужности учитељеве и услови, које општина прима на себе; ту публикација има силу уговора. Кандидати у току извесног времена, после горње публикације, подnose своја документа општинској школској комисији, која учитеља бира без икаквога учешћа власти. Учитељ се бира на шест година; а ако се деси да његово шесто на три месеца пре истека рока, — не буде оглашено за упражњено, онда се сматра да је пређашњи учитељ изабрат понова с истим условима. Школска комисија може захтевати, да кандидати на учитељска места, држе пробна предавања у присуству педагога, кога буде одредила школска управа. У школској комисији учитељ има „саветујући глас“. Комисију бирају сами грађани; у њу може бити изабран и сваки пунолетан грађанин, који није у сродству с учитељем.

Похођење школе обавезно је за децу, почевши од шесте године; у случају кад је дете болесно или недовољно развијено, комисија му може продужити рок ступања у школу за једну годину. Обавезна настава траје девет година; али општине ако нађу за потребно могу тај рок скратити на 8 година. За нередовно похођење школе, одговарају дечији родитељи или стараоци. За то постоји новчана казна 3 франка или затвор од 2—20 дана, који се изриче по одобрењу т. ј. пресуди судској. Осем ових нижих школа, општине, ако је то могућно, оснивају више народне школе — *erweiterte Oberschule* и *Fortbildungsschule*); општине их могу прогласити за обавезне а држава (кантон) прима један део трошкова на себе. — Приватне школе допуштене су само под условом, да не буду ни у ком погледу изостаде иза народних школа.

Деца, која уче код куће, могу се такође позвати на испите у народну школу, да им образовање не би остало ниже од минимума, које је закон прописао за народне школе.

Виши надзор над народним школама припада кантонском Министарству Просвете, у којем постоје школски инспектори, које поставља влада и који у техничком и педагошком погледу воде надзор над школама. Само, над учитељима, они немају никакве власти.

То су у главном принципи тога новог закона, која је у сваком погледу далеко напреднији од онога старог из г. 1870. Нови је закон повећао утицај општина на школе а смањно им расходе, захваљу-

јући кантоналним сунсидијама. Али је било знатне опозиције, која је тражила да општине буду још самосталније, него што су по овом закону. Установна „школских команди“ (Schulvögte), како у народу називају школске инспекторе, није допала сељацима и у опште конзервативним елементима. А терање родитеља у затвор за нетачно похођење школе од стране њихове деце, дочекано је с највећом опозицијом. Ну, инак, при гласању, пројекат је примљен са $\frac{2}{3}$ гласова. Кад се год гласа *en bloc*, за какав опширан и разрађен законски пројекат, онда увек претежу не појединости, него општи принципи. А тако је било и овом приликом.

по Н. В.

Г. Ј.

СИТНИЈЕ БЕЛЕШКЕ

Академија Наука. — Српска Краљевска Академија Наука имала је 5 Фебруара о. г. своју седницу, на којој је изабрала: за редовног академика г. *Андру Николића* министра просвете и црквених послова, за дописне чланове: г. *Др-а Светолика Радовановића* државног геолога, г. *Др-а Мих. Петровића* професора Математике на Вел. Школи, г. *Т. Флоринскога* професора Кијевскога универзитета, г. *Т. Маретића* професора универзитета у Загребу, г. *Д. Шишманова* професора Велике Школе у Софији и г. *Милана Решегара* доцента на бечком универзитету. За секретаре изабрани су: г. г. *Ст. Вошковић*, *М. Валтровић*, *С. Лозанић* и *П. Борђевић*.

Наши заступници у Ст. Србији и Македонији. — За консуле у Ст. Србији и Македонији постављени су: у Солуну г. *Димитрије Боди*, у Приштини г. *Милојко Веселиновић*, у Скопљу (за вицеконсула) г. *Бранислав Нушић* и у Витољу г. *Сима Аврамовић*.

Митрополит Призренски. — Први српски митрополит у Отоманској Империји Његово Високопреосвештенство господин *Дионисије* налази се у Пљевљима у повољном здрављу, али у највећем послу. И црква и школа наших једноплеменика су у нареду и почетку, и много треба да се доведу у ред и крену напред. Његово Високопреосвештенство труди се свима силама да и једно и друго уреди што боље, на срећу свога народа.

Ми му желимо истрајности, дуга века и успеха!

Митрополитско питање у Скопљу. — Питање о избору митрополита Скопљанскога још није решено. Срби се надају праведној одлуци: да на то место буде постављен *Србин*, пошто су у тој епархији Срби, према Грцима, у огромној већини. Али патријаршија једнако оклева да задовољи српски народ. Сад новине доносе, да још и власти турске узимају на одговор оне Србе, који су ово тражили! —

Слава. — Красни књижевни и патриотски лист „Слава“, која је излазила у Нишу, морала је престати, како веде издавачи, „са немара читалачке публике“.

Оставка патријарха Антима VII. — „Цариградски Гласник“, лист српски, који излази у Цариграду, доноси ову занимљиву белешку о оставци Њ. С. патријарха г. Антима: „Ми смо у прошлом (4) броју јавили, да се између Њ. С. г. Антима VII и Св. Синода десио сукоб с тога, што је Патријарх наредио митрополитима Ираклијском и Анхијалском да иду на своје епархије, пошто су они као стари митрополити изабрани по милости његовој. Ови, у место да послушају вишу заповест, успротивили су се и сакунили и друге синодале, своје једномисленике, на послали заједничко писмо Патријарху да тргне своју наредбу. Пошто ни једна ни друга страна није хтела поустити, синодали су тужили написмено Патријарха министру правде и вероисповести; а Патријарх је тужио синодале такође министарству, и, на позив, ишао је у двор да да објашњења о целој ствари. Од стране министарства Зивер-Беј, начелник за вероисповести, чинио је у име министра велике напоре да их измири; али узаман; Патријарх је најпосле попустио за Анхијалског, али за Ираклијског није хтео, но је упорно тражио, да овај иде на јепархију. Зивер-Беј преговарао је такође и са синодалима, али су и они такође остали при своме, да Патријарх тргне своје наредбе. Прекрчује се скупио у своју седницу Св. Синод заједно с мешовитим саветом; овоме скупу председавао је Јефески митрополит, као најстарији међу свима, а патријарх се био повукао у своју личну канцеларију. Пошто су прочитана акта и преписка, донето је решење, да се изашље један одбор г. Антиму, који ће га позвати да да оставку. Одбор се представио Патријарху и он је одговорио, да ће дати одговор после 24 часа... Јучерањој пуној седници Св. Синода и мешовитог савета Њ. С. Антим VII послао је своју оставку, изјавивши истом да је сав рад Синода и мешовитог савета незаконито изведен. Скуп је примио оставку и одмах приступио избору заступника; избор је пао на г. Константина Јефеског митрополита, члана Синода.....“

Ручни рад. — Индустриска страна данашњег времена осваја све више, и народи се журе, да учине све што треба те да у томе не изостану. За то и омладину своју из рана хоће да навикавају на рад и промишљеност у њему. Јер, без рада и напретка у послу нема напретка у опште. Отуда је и Ручни Рад по школама. Он се све више данас заводи по свима школама. Празне, сухопарне и неразумљиве теорије све више губе важност; а силази се на практично земљиште. Јер савршенство човеково и спрема за живот не стоји само у томе, да се развија цин телом, да стварамо главе које ће дубоко да мисле, и племенита срца, која ће да желе добро, него и да развијамо руке, које ће највише послужити и нама и Отаџбини у мучној свакидањој борби за живот.

За то нам је мило, што се и у нас почела више поклањати пажња овој ствари.

Ми у овоме листу доносимо рад једнога човека, који је у нас данас најпознатији с овим предметом и практички и теориски. Рад ће се овај и оштампати, те да послужи радницима на овоме пољу као упуство. Уз ово израђене су у Државној Штампарији и слике, које имају да послуже ученицима као прегледи. Ми ћемо и њих довести у овоме листу, као прилог, те да се на тај начин ствар још више обзнани и позна. Јер је тек „знано — вољено“.

С тога нарочито скрћемо пажњу својих читалаца на ово.

Мило нам је што можемо јавити, да се од почетка ове године *Ручни Рад* увео и у Учитељску Школу у Алексинцу, и да је господин министар просвете одобрио 500 динара на набавку потребнога алата, а предаје га г. Ср. Адић професор.

Светосавска Вечерња Школа. — За Српчиће ван Краљевине постоји у Београду школа, коју издржава и о њој води бригу Друштво Св. Саве. А за то што се ученици њени преко дана баве другим својим пословима, предавања се држе у вече. Отуда јој и горње име. А да би школа још више имала добротичински карактер, у њу се примају и они младићи из Краљевине, којима је време прошло за редовно школовање или не могу дању да уче због својих послова, којима се издржавају, а неки уче и занат. Она је ове године навршила већ десет година, од свога постања, и о прослави светосавској прославила је уједно и своју десетогодишњицу. Том приликом били су изложени и ученички радови, међу којима је било одвећ лепих; а сви казују велику марљивост ученичку.

Ово је доиста школа особите врсте. Она броји сада годишње на близу три стотине ђака.

Завод за глухо-неме у Београду. — У Београду је на Три Јерарха отворен завод за глухо-неме, и израђена су правила само за I разред, а биће их осам. Завод је отворен у присуству Његовога Величанства Краља и одабране публике. Директор завода је г. *Коста Николић* професор, који је пре петнаест година био послан као државни питомац за ову струку. Ученика за сада има око двадесет.

Ми желимо свака напретка овоме уточишту невољника.

Боже, помози! — Главни орган странке права у Хрватској пише овако:

„Срби и Хрвати препиремо се чија је Босна, а у истини и једни и други смо у својој кући парије, средство којим се поигравају несродни нам елементи, који преко нас и наших глава од народних тих земаља праве етапу ширеву

својих интереса. Нијемци и Мађари дијеле власт у нашој дједовини, у којој док Хрват не смије Хрватом да се назове, дотле се Србин жали на споне, којима је сапето његово народно-крвено право. Наши усрећитељи знају с нама и лавирати, те нијетећ раздор у рођеној браћи — по признатих узорих — сада неколико месеци попуштају Хрвату, да на то зарези Србин, сад опет Србину, да успамти мржња Хрватова. А од свега тога нам уз зазор и срамоту расте народна несрећа и невоља; ми у мјесто један другому на ближе, један од другог све даље! А туђинци веселе се, као народној груди растеравају кућане, све уз најиздашнију помоћ рођене дјеце. Ни вјера ни име нису кадри избрисати онога, што дадоше крв и језик, и ако су три имена, која сва три једнако су света, једнако и благословена, Хрват, Словенац и Србин рођена су браћа, макар шта говорили аустријски Хофрати, мађарски служници и — домаћи изроди. Нога за вратом Словенаца једнако тишти Хрвата и Србина, нож наперен у прса Србинова, отвориће крв Словенаца и Хрвата, а вивисекција Хрвата резаће је меса Словенчева и Србинова“.

Овове не треба коментара.

Једна америчка свечаност. — У једној покрајини америчкој одавно је било нестало шума. Сва су брда била оголела, и предео готово опустео. Народу се препоручивало, да чува шуме и сади их, па све зајед. На послетку дођу на мисао, да на овоме пораде преко школа. Стану да проповедају о важности шума и уведу један дан у години у који ће да се саде шуме. Ово показа необичне резултате. Кроз неколико деценија земља се опет покрије својим биљним накитом и у њој се опет појави исти живот као и пре. И, још више. Шуме сада не беху онако растурене, без плана и избора, него по извесним правилима и потреби. Благостање народно се поврати, и сада су Америчани увели тај дан као *школску свечаност*. Доиста ретка свечаност!

Да ли не би било време и у нас каквој овакој свечаности?.....

Поплаве. — Као и у Србији тако су и у Старој Србији биле ове јесени и зиме силне поплаве. За то из свих места поред већих река, нарочито поред Ибра, Лаба, Ситнице, Вардара и Скадра, позивају у помоћ, на скупљање добровољних прилога. Време би било, да се наш народ озбиљно размисли о шумама, овоме највећем природном благу, чије сатирање највише припомаже поплавама, а чије подизање и богатство опет најпоузданије бране од поплава. У овоме би требало да предначе: власти, свештенство и школа. Јер, ко хоће да подигне палату, он удара — камен по камен.

Лек од куге. — Да у Индији одавно бесни куга (чума) и да прети опасност да и овамо дође, то сви знају, као и то, да се за ову страшну заразу до сад није знао лек. Сада јављају новине, да је француским лекарима пошло за руком, да уштрцавањем серума лече и кугу, као и беснило и дифтерију. Од 60 случајева, лечених овако, веле, да је умрло само 3, и то њиховом непажњом и кривцом.

Предавање учитељима. — Г. В. Станојевић професор Велике Школе држао је једно јавно предавање учитељима града Београда у дворници В. Школе о *електрици*тету, а затим их је одвео у радионицу за осветљење Београда, те им

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

и практички показао све. Учитељи и учитељице одазвали су се у веома лепоме броју.

Тридесетогодишњица. — Јануара 12 (24) о. г. прослављена је у Пешти тридесетогодишњица књижевнога рада познатог књижевника и писца многих дечијих књижица г. *Стеве В. Поповића*. Тога дана Коло Младих Срба имало је у 11¹/₂ часова свечану седницу, у коју је доведен и слављеник. На тој седници говорио је проф. Иван Поповић о књижевноме раду Чика Стеве В. Поповића од 1867—1897.

Помен Љуби Ненадовићу. — На Петњу је 24 Јануара држан помен лок. Љуби Ненадовићу и за ту прилику спевао је Радоје Црногорац ове стихове:

„На парастосу ево нас твоме,
За теб' Љубо, пјеснику српскоме,
Што си гонио са Српства таму,
Заждио свјјеће у светом храму.

Пред Петром светим овдје нас ево,
Гдје „Два Анђела“ Божја си сијен'о:
Што један носи круну Душана,
А други сабљу бега Ивана. — — —“

Аманет. — У Хрватској су ту скоро осуђена на смрт и погубљена три зликовца. На последњем часу један је од њих управо поглед на целата и пожеleo му, да и он у скоро овако прође. А један је, са сузама, оставио оваки аманет: „*Чувајте ми децу и учите их, да и они не прођу као њихов несрећни отац!*“...

Какве разлике између њих двојице, и кака племенита аманета од зликовца!

Настава у Србији. — У почетку ове године у Србији је било: 91.648 ученика основних школа; 1.130 учитеља и 815 учитељица, свега 1.945, у 1.075 школа; 10 целих гимнасија, 4 прогимнасије, 5 нижих гимнасија, 2 приватне гимнасије, 2 више женске школе, 1 учитељска, 1 богословија и 1 Велика Школа. Наставника је било (заједно с хонорарнима): у гимнасијама 294, реалкама 39, вишим женским школама 67, Учитељској Школи 17, Богословији 17; свега у средњим школама 434 наставника. На Великој Школи било је 48.

Број ученица у В. Ж. Школи у Београду. — У Вишој Женској Школи у Београду има ове године равно 800 ученица. По разредима деле се овако:

у I разреду у три одељења	168	ученица,
» II » » » »	148	»
» III » » четири »	152	»
» IV » » два »	93	»
» V » » три »	148	»
» VI » » два »	91	»

Према овоме ово је за сад бројно највећи завод васпитни у Србији.

Фондови за потпомагање сиротних ученица виших женских школа. — У обе наше више женске школе постоји фонд за помагање сиротним ученицама. У београдској он је износио на крају пр. год. 3.604 динара. Овој суми ваља још додати овогодишњи светосавски дар Њ. В. Краља

Милана у 500 динара у злату, и једно завештање од 120 динара. Цела сума онда износи 4.224 динара. Ово је сталан фонд. Од овога се троши само интерес. А издано је у овој школи од 14 Јануара 1896 до данас преко 3000 динара, добивених: од интереса на капиталу, од два концерта и улога чланова: редовних, помажућих и добротвора.

У крагујевачкој у почетку 1896 г. било је готовине 1499,60 динара, а прихода у току године: од интереса, од забаве, улога и прилога о Св. Сави 969,55. Свега 2469,15 динара. Од овога утрошено је 408,05 динара. Остало је дакле у готовини 2.061 динар. Од овога не сме се трошити и чини сталан фонд 1.126,00 динара. Кад се ово одбије од горње суме, онда остаје да се још може утрошити 934,30 динара.

Свечани скуп. — Српска Краљевска Академија Наука имала је свој свечани скуп на дан Прогласа Краљевине 22 ок. м. у 3 часа по подне. На томе скупу председник Академије г. *М. Ђ. Милићевић* поздравио је другове академике и госте кратким говором, у којему је у кратко изнео постање, потребу и рад Академије до сад, побројао све што је она до сад штампала, и објавио новоизабране чланове Академије, (које ми доносимо у другој белешци). За тим је секретар Академије г. *Ј. Жујовић* прочитао извештај о годишњем раду свих делова Академије, г. *М. Валтровић* о Народном Музеју, а г. *И. Борђевић* извештај одређених контролора за преглед рачуна академских, и овим је седница завршена.

Секретари појединих Академија за идућу годину су: за науке природне г. *С. Лозанић*, филозошке г. *И. Борђевић*, историјске г. *Бошковић* и за уметности г. *М. Валтровић*.

Земљотрес. — Земљотрес у Врању био је одвећ силан, и починио је гдне штете. По процени она износи на милион динара! И у Гњилану, у Ст. Србији, био је земљотрес 3, у 11¹/₂ сахата после подне (по турском), а у Скопљу 4 пр. месеца.

Солун. — У Солуну постоји велика бугарска гимнасија. До IV разреда она је једнолика, а од IV она се дели у три правца: реални, класични и педагошки (за сирему учитеља). Тако сваке године свршавају матуранти сва три правца. Дабогме, да све трошкове подноси бугарска влада.

Међу наставницима има и Бугара, из Бугарске, међу којима је и директор, и рођених Македонаца. Они први наваљивали су, да сви говоре бугарски и да то и од ученика траже и на часовима и ван часова. II годинама су ови други следовали овоме захтеву своје браће просветилаца. Сад јављају из Солуна, да је око тога у заводу настала свађа и неред, са којег је и гимнасија била затворена. Наставници Македонци говорили су, да они нису Бугари, и желели су, да се у гимнасији говори македонским наречјем, које је много ближе српскоме него бугарскоме језику.

Одликован. — Његово Високопреосвештенство Рашкопризренски Митрополит Господин Дионисије добио је од Његовога Величанства Султана орден Османлије III степена.

Занимљива напомена — Педагошки и књижевни лист „Учитељски Товариш“ који излази у Љубљани, донео ову

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

занимљиву напомену својим сарадницима у „12 заповести“:

1. Износи много мисли, а мало речи.
2. Не чини дуге уводе.
3. Пази на облик и језик.
4. Не употребљуј туђе речи без невоље.
5. Дај раду више занимљивости и сласти.
6. Упоредно с главом нека говори и срце.
7. Држи се само ствари, а личне ствари остави на страну.
8. Бој се само Бога.
9. Не употребљавај лист ради чисто своје личне користи.
10. Ради све тачно, смисљено и савесно.
11. Друга страна нека буде празна.
12. Не љути се, ако у првом броју не видиш свој рад штампан. —

„Просветни Гласник“ за прошле године. По наређењу господина министра просвете и привених послова повезани су сви комплети „Просветнога Гласника“ за све прошле године и продаваће се по 10 динара.

Ово је олакшица онима, који би желели набавити овај лист за коју од минуваних година, јер га добивају за трећину јединице од првонитне цене. Нарочито је ово zgodно за нове школске књижице, које би желеле да се попуне оним што је до сад изишло. Исто тако zgodно је за старе, којима би не достајале поједине године.

Чист ваздух. — „Народно здравље“ лист Срп. Лекарског Друштва у једноме чланку „Чист ваздух по собама за спавање“ вели ово: . . . „Соба за спавање, у којој су само двоје троје провели ноћ при затвореним прозорима, пуна је у јутру угљене киселине, — и још се чуде многи људи што им је у јутру глава „буновна“, а не помишљају да је то услед спавања у необновљеном ваздуху.

Замислимо једну собу у којој станује једна цела породица, у којој ради, спава, понекад и кува, а зими због хладноће и уштеде а лети због жеге и мува, — никад се прозори не отварају. Не само што услед тога долазе многе болести, него што услед тога и жене нижега сталежа брзо вену, а после два три порођаја изгледају већ као бабе, бледе су и мршаве. Мужеви су им преко дана колико толико на ваздуху, а оне су са малим прекидима и дању и ноћу у једној атмосфери, која је потмули отров. Ово неколико речи већ је довољно да бар покажу колико опасности има за живот и здравље у непромаћивим становима, а највише је опасности за децу, која су обично, боравећи дуго по тим становима, скрофулозна, туберкулозна итд. За то треба отварати прозоре више пута дневно на било то лети или зими. Не допуштајте да из ваших криза ниче параштај који ће да вене и гине пред вашим очима, него му дајте бар довољно ваздуха, ако немате чега другог да му дате облаато. Загледајте у бледа и увела лица ваше деце, на се сетите да од вас, који негујете децу, зависем хоће ли им живот бити мио и драг, или ће им он бити досада и невоља . . .“

ОДГОВОР

на „исправку г. С. Лозанића.“

На питање *Главног Просветног Савета*, може ли се Хемија за средње школе од госп. С. Лозанића употребити као уџбеник у средњим школама, пошто сам одговорио да *може*, усудио сам се да изнесем и неке махне, које сам у тој Хемији нашао. То је дало повода г. Лозанићу да напише исправку*), која се састоји из 36 тачака.

*) *Просветни Гласник* 1897. стр. 55.

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК 1897.

Да пређемо одмах на поједине тачке поменуте исправке.*

1. Да ли у Хемији за средње школе треба онако, како је г. Лозанић учинио, општи део сасвим одвојити од специјалног, о томе питању могу владати разна мишљења. Али, да је „погрешно“ другачије радити по само онако како је изложено у Хемији г. Лозанића, такво мишљење већемо паћи ни код једног хемичара, који је о том питању имао прилике озбиљније да размисли.

Истина је да сам пре једно 15 година предавао Хемију у гимназији по Хемији г. Лозанића, али и то је истина да сам се уверио како је много теже увести ученике у Хемију путем кога се г. Лозанић придржава, по оним другим путем, који је по моме мишљењу лакши и кога сам се доцније још од пре 14 година, предавајући Хемију у Војној Академији а за тим и на Великој Школи, увек придржавао.

На основи стеченога искуства говорио сам дакле о томе на који се начин ученици могу увести лакше у Хемију. Да ту нема ни помена о каквој погрешци имамо доказа и у томе, што се данас бољи уџбеници и за више школе израђују према онакој подели, која се с поделом у Хемији г. Лозанића не слаже. За пример навешћу *Рикстеров* уџбеник Анорганске Хемије, који се данас као један од најбољих уџбеника сматра. У томе уџбенику тек после водоника и елемената групе халогена говори се о односима по којима се елементи по тежини међу собом једине, о стехиометријским законима, теорији атома и т. д. О валенцији елемената и хемијској структури говори се тек пошто су сви металоиди и њихова једињења с водоником и халогенама описана. А о периодском систему тек на крају групе металоида и њихових једињења. Према томе и *Рикстеров* Хемија била би по мишљењу г. Лозанића „крња“, „погрешна“, „саката“ само за то, што у тој Хемији општи део није одвојен сасвим од специјалног и што се с таквом поделом г. Лозанић не слаже.

2. О хемијским променама вели г. Лозанић да је пре онога примера о електролизи воде навео „више примера из живота. Ти примери из живота, на које се г. Лозанић позива, ови су: сагоревање дрвета, печење креча и сједињавање гвожђа са сумпором. Код таквих „примера из живота“ и примера о електролизи воде имао сам дакле довољно основа да приметим, како би боље било „у почетку хемијским променама тела узети простије примере и примере из обичнога живота.“

Нисам мислио да „погубљујем“ наше гимназијске професоре*, кад сам приметно за онај експеримент у сл. 1. како може бити опасан. Зар г. Лозанић мисли да његова Хемија не сме доћи у руке и неком који није у експериментисању довољно спреман и који би се у раду строго његове књиге придржавао. Или шта би било кад би и, пр који од ученика узео сам да онај експеримент у сл. 1. изведе? С обзиром на такве евентуалности сматрао сам за дужност да учиним примедбу на онај експеримент у сл. 1.

3. На моју примедбу да „оним апаратом у сл. 4. не може наставник показати својим ученицима како се, кад водоник гори, ствара вода у *оној мери*, као што се то из оне слике види“, на ту моју примедбу одговара госп. Лозанић да сам „смео с ума“ како се изван суд „не може при том огледу до 100° загрејати“. То није истина. Пре свега зар неки суд треба до 100° да се загреје, па тек онда да се спречи кондензовање воде? Загрејао се онај суд до 100° или не, без кондензационих апарата не може се никако показати да се сагоревањем водоника ствара вода у *оној мери*, како нам то сл. 4. показује. О томе су се већ без сумње уверили и г. г. наставници Хемије у средњим школама, који год су покушавали онај експеримент да изведу онако као што је у

књизи представљено. И према томе моја напомена која се на тај експеримент односи са свим је оправдана.

4. Није истина оно што тврди г. Лозанић, да је с обзиром на хемијска једињења у његовом делу и где било говора о „механичким смешама.“ О томе лако је уверити се. У осталом г. Лозанић требао је одмах и да нам покаже на коме се месту у његовом делу говори о механичким смешама, како понова не би морали тражити нешто, што нисмо могли наћи.

5. „Пре него што је било говора о квалитативном и квантитативном саставу једињења, излаже се, како је „састав једињења сталан“, а требало би да је обратно.“ Ту вели г. Лозанић „нема никаквог скока“. Међу тим држим да није тешко оценити, шта је за ученике лакше, да ли да им се прво каже о квалитативном и квантитативном саставу једињења у опште, па тек онда о томе, како је састав једињења сталан, или обратно, т. ј. онако како је у књизи г. Лозанића. Мени се чини, да је онај први начин природнији и лакши од овога, кога се г. Лозанић придржавао и који је дао повода примедби у моме реферату.

6. Истина да није лако упознати ученике са стехиометријским законима, и у толико пре треба бирати онај други пут, који је много лакши од онога, кога се г. Лозанић придржава.

7. Г. Лозанић тврди, да је „непромишљено“ тражити да се о валенцији говори тек после теорије атома. Не разумем, како може г. Лозанић у овом случају да говори чак и о некој непромишљености, кад се врло добро зна, шта се данас под валенцијом елемената разуме. У теорији атома владала је, као што је познато, прво електро-хемијска теорија, која је за тим замењена претпоставком о валенцији атома појединих елемената. Према томе данашњи појам о валенцији поникао је из атомске теорије, и с тога валенција заузима обично место после теорије атома. Нема дакле ту ништа „непромишљено“. Непромишљено је оно категоричко тражење гсп. Лозанића да се о валенцији мора говорити пре атомске теорије.

8. Исто то важи и за хемијске знаке, формуле и једначине, о којима г. Лозанић говори пре атомске теорије.

9. И без „кинетичке теорије гасова“ може се ученицима објаснити Авогадров закон много боље, но што је то гсп. Лозанић учинио. Према томе нисам тражио ништа „сувише“, тражећи да се један од наважнијих закона у Хемији, јасније ученицима представи.

10. Не може се рећи да је „неупутно“ и да би „изазвало забуну“ „говорити деци о променљивости металног и металног карактера елемената.“ Ако се пропусти, те се и то не помене, онда оно остало што се о томе казало, разуме се да није тачно, а школска књига не би требало да има и таквих махна.

11. Исто то важи и за металну сјајност.

12. и 13. Г. Лозанић усваја у главном моје напомене, које у тим два тачкама помиње.

14. Ако г. Лозанић заиста мисли да ученици само из оне поделе елемената могу већ сазнати шта су то алкални метали, онда би и ја могао усвојити ону његову исправку у тач. 14. Али како се то не може постићи, то је онда и исправка г. Лозанића у тач. 14. неоснована.

15. Г. Лозанић тврди: „да се платина тони у обичном водоничном пламену.“ То није истина. У обичном водоничном пламену зна се како водоник сагорева. „Гасни стуб, који извесном брзином из узанога отвора струји сагорева само на површини, јер само ту има приступа кисеоник атмосфер-

скога ваздух, који је за то сагоревање потребан.“ У таквом „обичном пламену водоника“ платина се не тони.

16. Како водоник „гори на ваздуху са пламеном“ и т. д. О томе нисам ни чинио какву примедбу, већ само о томе, како се „објашњава“ „зашто пуца смеша водоника и кисеоника кад се упали“, јер то је објашњење у књизи г. Лозанића непотпуно.

17. Не налазим, да би „деца била сувише оштерећена“, ако би им се у главном објаснило зашто органске боје избеде од хлора. Код хлора не би требало пропустити, а да се не помене, како хлор може да послужи и за оксидационе процесе и за те процесе врло је леп пример дејство хлора на органске боје. Кад се на тај начин објасни како се мисли о томе зашто органске боје избеде од хлора, држим, да се тим „деца“ не би „сувише“ оштеретила, већ на против лакше би упамтила једну врло важну хемијску особину хлора.

18. Исто тако не слажем се са г. Лозанићем, да се једињења халогена с металима, и ако су праве соли, ипак у „гимназијском уџбенику“ сматрају као једињења, која налице на соли.“ Мишљења сам, да је неоправдано та једињења, само за то, што се о њима у једном гимназијском уџбенику говори. Сматрати их друкчије но што су она у ствари.

19. Кад се већ говори и о томе да амонијак растворен у води гради амонијум-хидрат, кад се дакле погрешно унесе у гимназијски уџбеник и такве недоказане ствари, онда не би далеко била и претпоставка, да је хипотетичан амонијум-хидрат н. пр. гасовито тело, које се лако не кондензује и да се можда с тога амонијак на ваздуху не пуши? Али такве претпоставке не би требало уносити у уџбеник за средње школе, нити је то потребно, па да се ипак лако избегне нетачно тумачење, као што је оно у књизи г. Лозанића, да се хлороводонична киселина на ваздуху за то дими, што се у води „јако раствара.“

20. На моју примедбу: зашто није објашњено дејство флуороводоничне киселине на стакло, и кад се то није могло учинити код флуороводоничне киселине, зашто је то пропуштено код силицијума, на ту моју примедбу место да одговори како је то случајно пропуштено, г. Лозанић овако одговара: „Зашто флуороводонична киселина нагриза стакло није казано с тога, што није било говора о силицијум-флуориду, без кога се тај хемизам не може показати.“ Међу тим на стр. 65. г. Лозанићева дела налазио једначином објашњено, да се силицијум-диоксид раствара у флуороводоничној киселини, „јер гради флуорид.“ Том приликом могло се дакле лако објаснити зашто флуороводонична киселина нагриза стакло, те би се на тај начин боље упамтио и сам хемизам о растварању силицијум-диоксида у флуороводоничној киселини. Из овога се види, да је и та моја примедба умесна била.

21. Налазим да није правилно да се у једном уџбенику за средње школе помиње само име неке теорије, као што је теорија Флогистона, а да се том приликом бар са неколико речи не каже, каква је та теорија. По себи се разуме да се у таким приликама г. г. наставници Хемије а и ученици могу помоћи каким већим хемијским делом. Али то се не практикује у уџбеницима за средње школе, и у овом случају могло се лако избећи оно тражење објашњења у неком већем хемијском делу.

22. У моме реферату нема нигде ни помена о томе, да ли се „може показати смањење кисеоникове запремине, кад прелази у озон.“ О томе нисам имао прилике ни да говорим. Није истина да се деци не би „могло говорити о најважнијој особини“ озоновој: „да јако оксидише“ пре теориј-

ској изучавања озона. На против лакше је почетницима у Хемји прво показати како озон снажно оксидише и тек онда теоријом тај хемизам објашњавати.

23. Није истина да сам тражио да се наведе хемизам о бељењу органских боја сумпор-диоксидом, већ сам приметио само, да у делу г. Лозанића нема ни помена о хемјским особинама сумпор-диоксида.

24. 25. и 26. Правило је да се у удбенике не уносе неанализана једињења и претпоставке, које нису довољно доказане, као н. пр. да је аргон алотропска модификација азота, или да се у воденом раствору амонијака налази амонијум-хидрат, или да се говори о недоказаној конституцији силицијумових киселина. И за то сам само и учинио оне примедбе о аргону, амонијум-хидрату и силицијумовим киселинама.

27. Не могу да се сложим с мишљењем г. Лозанића, да се у једном удбенику хемизам царске воде може представити ма каквом једначином, тек само да се покаже како се у царској води развија хлор. У таквом случају онда би најбоље било и не служити се једначином, већ просто описати процес без једначине.

28. Моју напомену о фосфору усваја г. Лозанић.

29. На примедбу у моме реферату о томе, како је извесна особина фосфор-водоника погрешно представљена, одговара госп. Лозанић, да је то учињено с тога, што течан фосфор-водоник „није унесен у дело.“ Према томе изгледа као да је у извесним приликама допуштено, да се особине неког једињења могу и погрешно представити? Али како то није допуштено, онда је и моја напомена о фосфор-водонику са свим умесна.

30. Г. Лозанић вели „да у гимназиском удбенику“ поред уобичајене старе формуле сичана „не треба ни помињати формулу $As_4 O_6$.“ Међу тим одређивањем гасне густине сичана, као што је познато, доказано је да је формула сичана $As_4 O_6$ а не $As_2 O_3$. С тога сам и напомену да поред оне уобичајене формуле, која није тачна, требало би „написати и праву формулу сичана“, која ни најмање не смета да се објасни и све оно, што би г. Лозанић желео старом формулом да покаже.

31. „О распореду елемената по фамилијама“ вели госп. Лозанић „могло би се дуго говорити, па да се опет не дође до споразума.“ У овом случају допушта дакле г. Лозанић разна гледишта и не налази да су моје „замерке“ неосноване и „неистините.“ Према томе код ове тачке не могао се за сада задржавати.

32. „Кад се баци угаљ у ложоницу слабе промаје“ вели г. Лозанић „прво ће се димити, јер му се сагоревају сви продукти суве дестилације. Пошто је ово распадање довршено, дима више нема, али у димњачким гасовима има доста угљен-моноксида. То непотпуно сагоревање горива своди добро удешени димњак на минимум, али га не може са свим отклонити.“ Не верујем да г. Лозанић заиста мисли, да је на тај начин доказао, да угљен-моноксид постаје онако, као што је то у његовом делу изложено, т. ј. да угљен-моноксид постаје по овој једначини:

Овим примером са ложоницом то није заиста доказао, јер се зна, да кад угаљ сагорева прво постаје угљен-диоксид, који тек на вишој температури, дејством угљена, прелази у угљен-моноксид. „Опитом је доказано, да кад се сув ваздух сироведе преко загрејаног угља на температури од 400—700°,

ствара се готово искључиво угљен-диоксид. Преко те температуре количина угљен-моноксида расте и од 1000° па на више постаје готово искључиво само угљен-моноксид. Из искуства такође знамо, да кад температура у пећи није врло висока (није преко 1000°), онда угљен сагорева без пламена, а на јакој топлоти види се пламен, т. ј. на нижој температури ствара се угљен-диоксид, гас који није запаљив, и тек на вишој температури дејством угљен-диоксида на угљен постаје угљен-моноксид, гас, који је запаљив и који се плаветним пламеном сагорева.“

Према томе са свим је умесна моја примедба, да угљен-моноксид не постаје онако као што је у Хемји г. Лозанића из $C + O$ већ из $CO_2 + C$.

33. „Органска једињења“ вели г. Лозанић „систематичу разни аутори разно.“ То и ми знамо, али, да исти аутор исти систем једном сматра да није ни за ученике Велике Школе (пошто је тај систем „згоднији за ученике који су већ упућени у Хемји“), а други пут да тај исти систем, који по равнијем мишљењу г. Лозанића није ни за ученике Велике Школе сад уноси у удбеник за средње школе, да је таво разоновање о усвајању једнога или другог система погрешно — о томе нема сумње.

34. Нисам се чудио већ сам био само толико слободан да приметим, како је „уобичајена подела органских једињења простија од оне, која је у књизи г. Лозанића. Да она простија подела органских једињења није моја нити пак да она „не обухвата сва органска једињења“, као што то г. Лозанић тврди, о томе лако је свакоме уверити се из ма кога новијег страног дела Органске Хемје, у коме је та подела примењена.

35. Није истина да „жалим“, што г. Лозанић није „о индигу ализарину, нафталину и антрацену више казао“ и што им није „конституцију изнео“, већ сам напомену само да је у ред непроцењених једињења госп. Лозанић погрешно уврстио и свестрано проучена уједињења, као што су: индиго и ализарин, и да се не види, према госп. Лозанићевој подели, „којој врсти угљено-водоничних једињења нафталин и антрацен припадају“. И у овом случају г. Лозанић не говори о мојој примедби, већ о некој другој, коју ја нисам учинио.

36. Исто тако није истина да се у моме реферату помиње шта је „довољно“ да ученици средњих школа о угљеним хидратима науче. То питање, које госп. Лозанић сад износи, нема никакве везе с поделом, о којој сам говорио. Подела угљених хидрата у Хемји госп. Лозанића није савремена.

Г. Лозанић на послетку замера, што у моме реферату нема ни једне добре речи о делу једнога човека, који је предавао ту науку четврт века“ и т. д. За „Хемју за средње школе“ од г. Лозанића истина казао сам само то, да може да се прими као удбеник у средњим школама, јер боље за сада нема. Али, као што видим, то није било довољно. Нуђно је било нарочито још да истакнем како је ово дело г. Лозанића иначе добро и како је госп. Лозанић нема сумње у стању и много боље дело да изradi, а да ово с тога није тако добро, што је на брзу руку рађено и т. д. Али о свему томе мене Просветни Савет није ни питао.

26 фебруара 1897 год.

Београд.

Д-р Марко Т. Лeko.

ЧИТАОЦИМА

Овом свеском ја се праштам с читаоцима, молећи их да ми опросте, што сам, у тежњи да учиним правду писцима, чије сам радове затакао започете и недовршене, и мимо своју вољу учинио, да *Просветни Гласник* није имао оне пуноће и разноврсности, коју сам му и сам желео, и која би и по њих била од веће привлачности и сласти од веће добити душевне.

Ј. Миодраговић

САВА БЈЕЛАНОВИЋ

У Далматинском Приморју срушио се један грм, који је заклањао сав тамошњи српски народ.

Не тако.

У Далматинском Приморју пао је један цин, који је и васкрсао тамошњи српски живаљ. Јер он беше пропао.

Умр'о је највећи Србин, родољуб и борац за народна права потлаченога му српскога племена тамо: Сава Бјелановић.

Бог да му душу прости!

*

Сава се родио у селу Ђеврскама у Горњој Далмацији 1850 године. Основну школу учио је у месту рођења, али не на матерњем лепом српском језику него на туђем. По свршетку гимнасије у Задру отишао је у Беч и свршио правни факултет. По повратку отуда Сава није тражио државне службе, него се прими мучна новинарска, књижевна и политичка посла, е да би како год пробудио успавану свест српскога народа тамо, који беше готово изгубљен. Он покрене „Српски Лист“ и стане српски да пише и проповеда. Препона је било пуно, пут трновит, али је Сава газио по њему и поступно савлађивао једну по једну сметњу. Сава је био и на саборима посланик и заштитник народа свога. Кад бу забранише „Српски Лист“, он покрене „Српски Глас“, који је уређивао до смрти.

Родољуби као што беше Сава ретки су и скупи и у народа, који није потиснут туђинштином. А онде, где је он погажен и где је близу савршене пронасти, ту су они још скупљи.

Сава умире у најбољим годинама, у 46 години живота свога, када би најбоље могао послужити племену своме. Али суха болест, коју је навукао силним напрезањем, однела га је пре времена. За то га и жали одвећ сав Српски Народ.

Бог да те прости, врни Србине и добри човече! Вечан ти помен у роду, који си толико волео и за њ и душу своју положио!....

Кажњених ђака затвором како по један пут тако и више пута највише је било у црноречком округу, а најмање у Београду.

Пада у очи, што је најмањи проценат кажњених ђака у ослобођеним крајевима, а највећи у окрузима: црноречком и пожаревачком.

Сад да видимо још по колико процената од казна у опште пада на коју врсту казне.

Тако, износио је проценат кажњених

ЗАТВОРОМ

У ШКОЛАМА	ЈЕДАН ПУТ	ВИШЕ ПУТА	ДРУГОМ КАЗНОМ
мушким	26-73	19-13	54-14
женским	15-39	4-82	79-79
градским	22-22	16-71	61-07
сеоским	27-54	18-44	54-02
у опште	25-71	17-84	56-45

Кажњених затвором било је више у мушким школама, него у женским; више у градским, него у сеоским.

Другом казном, као блажом, више је кажњено ученица, него ученика; више градске деце, него сеоске.

У опште нешто више од половине кажњаваних ђака кажњено је другом казном, а друга половина је кажњена затвором.

Како стоје проценти ових казна у појединим окрузима можемо видети из овога прегледа.

О К Р У З И DÉPARTEMENTS	Од сто кажњених ђака долази на кажњене — Sur cent élèves punis étaient punis de		
	затвором — reclusion		другом казном — d'autre punition
	један пут — une fois	више пута — plusieurs fois	
Ваљевски — Valyévo	23-87	21-54	54-59
Врањски — Vragne	25-45	14-06	60-49
Крагујевачки — Kragouïevatz.	22-66	12-75	64-59
Крајински — Kraïna	23-28	18-61	58-11
Крушевачки — Kroushévatz	21-59	17-78	60-63
Моравски — Morava	25-88	17-91	56-21
Пиротски — Pirote	25-92	15-76	58-32
Подрињски — Podrigné	28-82	18-54	52-64

СТАТИСТИКА НАСТАВЕ

О К Р У З И DÉPARTEMENTS	Од сто кажњених ђака долази на кажњене — Sur cent élèves punis étaient punis de		
	затвором — reclusion		другом казном — d'autre punition
	један пут — une fois	више пута — plusieurs fois	
Подунавски — Podounavlyé	26-10	21-47	52-43
Пожаревачки — Pojarévatz	28-19	17-99	53-82
Руднички — Roudnik	26-15	18-99	54-86
Тимочки — Timok	22-41	14-80	62-79
Топлички — Toplitza	33-02	20-99	45-99
Ужички — Oujitze	28-56	15-65	55-79
Црноречки — Tzrna Réka	25-88	22-94	51-18
Град Београд — Ville de Belgrade	31-83	14-21	53-96
Град Ниш — Ville de Niche	11-72	8-48	79-80
Свега — Total	25-71	17-84	56-45

Да разгледамо податке о ђачком похађању школе.

У 1891.—1892. школској години било је ђака, који су походили школе

	МУШКЕ	ЖЕНСКЕ	У ОПШТЕ
похвално	8.530	1.282	9.812
марљиво	40.586	5.610	46.196
прилично	5.330	432	5.762
немарљиво	2.279	228	2.507
Свега	56.725	7.552	64.276

Од сто ђака походили су школе

	МУШКЕ	ЖЕНСКЕ	У ОПШТЕ
похвално	15-04	16-98	15-27
марљиво	71-55	74-28	71-87
прилично	9-40	5-72	8-96
немарљиво	4-01	3-02	3-90
Свега	100-00	100-00	100-00

При међусобном поређењу налазимо, да је на сто ученика долазило ученица, које су походиле школу

похвално	113
марљиво	104
прилично	61
немарљиво	75

Из овога поређења види се, да је било боље похођење женских школа, него мушких.

Да разгледамо похођење школа градских и сеоских посебице.

Тако, било је ђака који су походили школе

	ГРАДСКЕ	СЕОСКЕ
похвално	4.535	5.277
марљиво	17.297	28.899
прилично	1.903	3.859
немарљиво	700	1.807
Свега	24.435	39.842

Од сто ђака походило је школе

	ГРАДСКЕ	СЕОСКЕ
похвално	18:56	13:24
марљиво	70:78	72:53
прилично	7:79	9:69
немарљиво	2:87	4:54
Свега	100:00	100:00

Ако поредимо градске ђаке са сеоским, наћи ћемо, да је на сто градских долазило сеоских, који су походили школу

похвално	71
марљиво	102
прилично	124
немарљиво	158

Да саставимо у једну групу све ђаке, који су походили школу похвално и марљиво, а у другу да узмемо оне који су походили школу прилично и немарљиво, па ћемо наћи, да је на сто првих долазило ових других у школама

женским	9:6
градским	11:9
мушким	15:5
сеоским	16:6
У опште	14:8

Из ових процената види се, да је било боље похођење градских школа, него сеоских.

Како је било похођење школе у појединим окрузима имамо податке у овоме прегледу, и то за све основне школе у опште, мушке и женске, градске и сеоске.

ОБРУЗИ DÉPARTEMENTS	Број ђака, који су походили школу — Nombre d'élèves qui ont fréquenté l'école			
	похвално louablement	марљиво assidument	прилично passablement	немарљиво négligemment
Ваљевски — Valjevo . . .	502	2.065	308	57
Врањски — Vragne . . .	489	2.174	300	109
Крагујевачки — Kragujevatz . . .	662	3.980	423	145
Крајински — Krayna . . .	437	2.358	326	116
Крушевачки — Krouchévatz . . .	560	3.389	345	133
Моравски — Morava . . .	655	3.645	513	259
Пиротски — Pirote . . .	637	2.848	577	238
Подрински — Podrigné . . .	732	3.679	357	129
Подунавски — Podounavlyé . . .	758	5.100	648	346
Пожаревачки — Pojarévatz . . .	1.216	4.601	411	244
Руднички — Roudnik . . .	480	2.780	410	254
Тимочки — Timok . . .	422	1.078	93	44
Топлички — Toplitza . . .	362	1.046	177	89
Ужички — Oujitze . . .	504	2.428	332	130
Црноречки — Tzrna Réka . . .	354	1.614	200	69
Град Београд — Ville de Belgrade	640	2.104	290	108
Град Ниш — Ville de Niche . . .	402	1.177	52	37
Свега — Total	9.812	46.196	5.762	2.507
Процент — Pour cent				
Ваљевски — Valjevo . . .	17:13	70:43	10:50	1:94
Врањски — Vragne . . .	15:92	70:77	9:77	3:54
Крагујевачки — Kragujevatz . . .	14:36	73:32	9:18	3:14
Крајински — Krayna . . .	13:50	72:85	10:07	3:58
Крушевачки — Krouchévatz . . .	12:65	76:55	7:79	3:01
Моравски — Morava . . .	12:91	71:87	10:11	5:11
Пиротски — Pirote . . .	15:54	69:46	9:19	5:81
Подрински — Podrigné . . .	14:95	75:13	7:29	2:63
Подунавски — Podounavlyé . . .	11:06	74:43	9:46	5:05
Пожаревачки — Pojarévatz . . .	18:79	71:09	6:35	3:77
Руднички — Roudnik . . .	12:23	70:85	10:45	6:47
Тимочки — Timok . . .	25:78	65:83	5:68	2:69
Топлички — Toplitza . . .	21:62	62:49	10:57	5:32
Ужички — Oujitze . . .	14:85	71:54	9:78	3:83
Црноречки — Tzrna Réka . . .	15:62	72:52	8:82	3:04
Град Београд — Ville de Belgrade	20:37	66:96	9:23	3:44
Град Ниш — Ville de Niche . . .	24:10	70:56	3:12	2:22
Свега — Total	15:27	71:87	8:96	3:90

Процент ђака, који су похвално походили школу, био је највећи у тимочком округу, а најмањи у подунавском.

Марљивих ђака било је највише у крушевачком округу, а најмање у топличком.

Ђака, који су прилично походили школу, било је највише у топличком округу, а најмање у Нишу и тимочком округу.

Немарљивих ђака било је највише у рудничком округу, а најмање у ваљевском.

Кад поделимо ђаке у две групе, па у прву узмемо оне, који су походили школу

ПОХАЂАЊЕ ШКОЛЕ — FREQUENTATION DE L'ÉCOLE

ПРОЦЕНАТ БАКА, КОЈИ СУ ПОХОДИЛИ ШКОЛУ

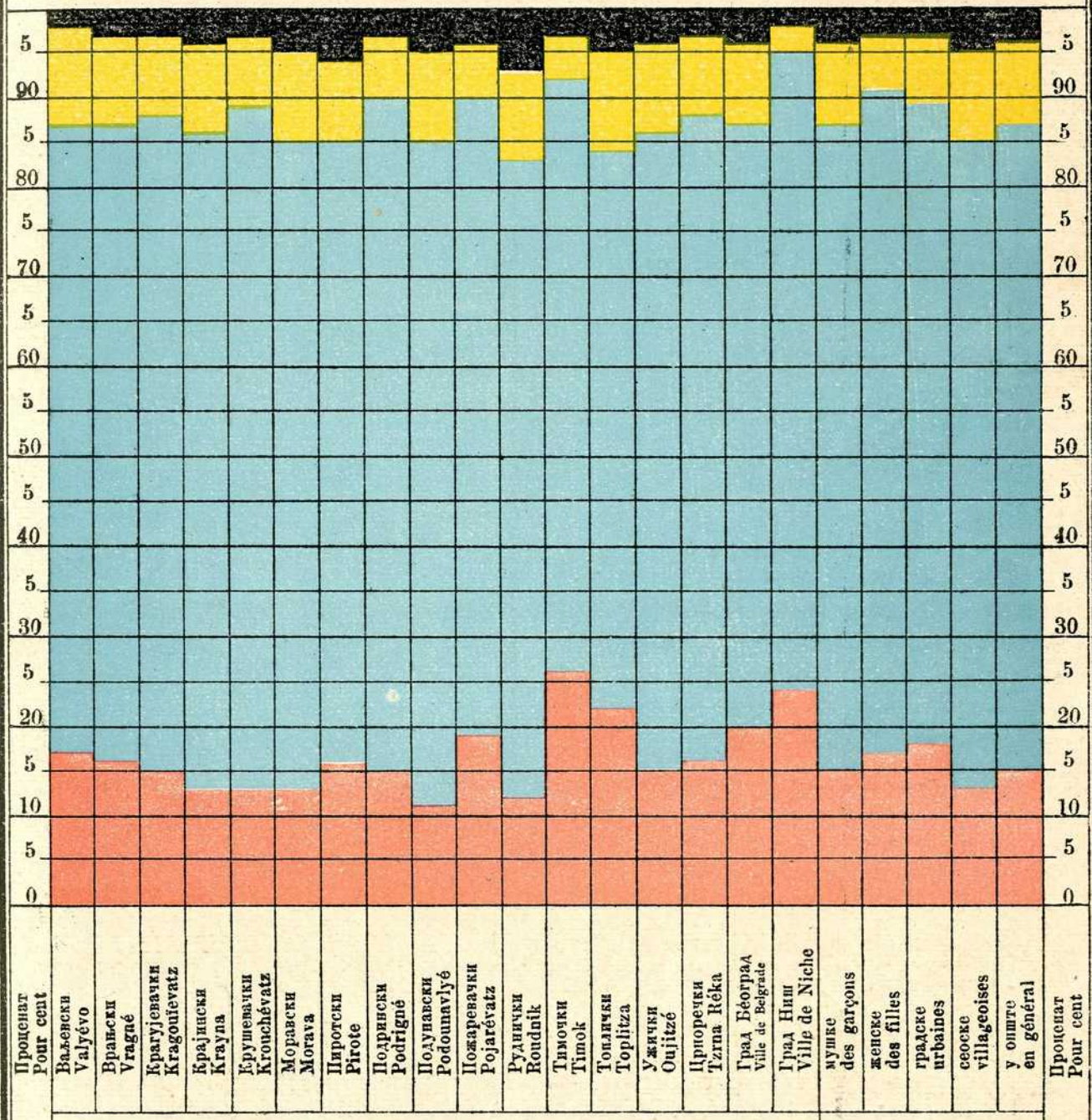
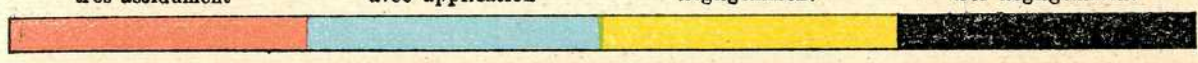
POUR CENT DES ÉLÈVES QUI ONT FREQUENTÉ L'ÉCOLE

врло марљиво
très assidument

марљиво
avec application

немарљиво
négligemment

врло немарљиво
très négligemment

Округ — Département de

Школе — Ecoles

WWW.UNILIB.BS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

похвално и марљиво, а у другу остале ђаке, налазимо, да је на сто првих долазило ових других у округу :

рудничком	20.4
топличком	18.9
моравском	18.0
широтском	17.5
подунавском	17.0
крајинском	15.8
ужичком	15.8
врањском	15.4
у Београду	14.5
ваљевском	14.2
крагујевачком	14.1
цриоречком	13.5
крушевачком	12.1
пожаревачком	11.3
подринском	11.0
тимочком	9.1
у Нишу	5.6

Као што се види, приличних и немарљивих ђака било је највише у рудничком округу, а најмање у Нишу и тимочком округу.

Сад ћемо разгледати још како је било похођење школе према просечном броју изостанака.

Просечни број изостанака износио је код ђака школа

мушких	27.66
женских	23.66

Односна размера између школа мушких и женских била је као 100:86.

По градовима и селима просечни број изостанака износио је, и то: код ђака школа

градских	24.34
сеоских	28.85
у опште	27.24

Односна размера између градских и сеоских школа износила је као 100:149.

Према томе, ученици су имали за 14 процената више изостанака него ученице, а сеоски ђаци за 19 процената више од градских.

У овом прегледу имамо просечни број изостанака за сваки округ на по се.

ОКРУЗИ DÉPARTEMENTS	Просечни број изостанака једнога ђака у школама Nombre moyen d'absences d'un élève dans les écoles				
	МУШКИМ des garçons	ЖЕНСКИМ des filles	ГРАДСКИМ urbaines	СЕОСКИМ villageoises	У ОПШТЕ en général
Ваљевски — Valyévo	31.62	13.77	16.73	34.67	29.74
Врањски — Vragne	30.96	33.53	30.60	31.99	31.22
Крагујевачки — Kragouievatz	28.94	21.83	23.27	30.40	28.23
Крајински — Krayna	35.59	26.00	32.02	35.41	34.28
Крушевачки — Kroushévatz	27.35	21.49	24.47	28.61	27.01
Моравски — Morava	36.48	24.41	26.14	41.27	35.05
Пиротски — Pirote	20.78	33.16	27.39	19.26	22.09
Подрински — Podrigne	27.06	22.88	26.91	26.52	26.69
Подунавски — Podounavlyé	26.82	27.29	24.92	27.13	26.84
Пожаревачки — Pojarévatz	26.46	25.06	22.11	27.71	26.23
Руднички — Roudnik	17.06	21.24	15.09	18.12	17.36
Тимочки — Timok	23.37	20.03	20.58	24.08	22.94
Топлички — Toplitza	30.44	39.56	28.16	33.13	31.27
Ужички — Oujitze	31.29	23.49	30.10	30.69	30.45
Цриоречки — Tzrna Réka	33.03	20.15	23.49	33.73	31.36
Град Београд — Ville de Belgrade	16.27	22.07	18.83	—	18.83
Град Ниш — Ville de Niche	21.55	21.30	21.45	—	13.55
Свега — Total	27.66	23.66	24.34	28.85	27.24

Из овога прегледа види се, да је код мушких школа било највише изостанака у моравском округу, а најмање у Београду. Разлика износи 20.

Код женских школа био је највећи број изостанака у топличком округу, а најмањи у ваљевском. Разлика је 26.

По градовима највише је било изостанака у крајинском округу, а најмање у рудничком. Разлика износи 17.

По селима највећи је број изостанака био код школа у моравском, а најмањи у рудничком. Разлика је између та два округа за 23.

Баца свих школа у опште имали су највише изостанака у моравском округу, а најмање у Београду. Разлика износи 21:50.

Најзад, да видимо колико је било ђака из места где је школа, а колико из других места.

Тако, било је ђака

У ШКОЛАМА			
ИЗ МЕСТА	МУШКИМ	ЖЕНСКИМ	У ОПШТЕ
где је школа	40.256	7.480	47.736
удаљених од школе	15.798	58	15.856
Свега	56.054	7.538	63.592

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Према томе износио је проценат ђака који су били

из места	У ШКОЛАМА		
	МУШКИМ	ЖЕНСКИМ	У ОПШТЕ
где је школа	71·82	99·23	75·07
удаљених од школе	28·18	0·77	24·93

Као што се види из ових процената, у мушким школама било је много мање ђака из места где је школа, него у женским школама. Односна размера између мушких и женских школа била је за ђаке, који су били из места

где је школа	као 100 : 138
удаљених од школе	» 100 : 3

На сто ђака, који су били из места где је школа, долазило је из удаљених места, у школама

мушким	39·2
женским	0·8
у опште	33·2

По градовима и селима било је ђака

из места	У ШКОЛАМА	
	ГРАДСКИМ	СЕОСКИМ
где је школа	20·973	26·763
удаљених од школе	2·890	12·966
Свега	23·863	39·729

У проценту било је ђака

из места	У ШКОЛАМА	
	ГРАДСКИМ	СЕОСКИМ
где је школа	87·89	67·36
удаљених од школе	12·11	32·64

Односна размера између градских и сеоских школа била је за ђаке из места

где је школа	као 100 : 77
удаљених од школе	» 100 : 270

На сто ђака, који су били из места где је школа, долазило је из удаљених места, у школама

градским	13·8
сеоским	48·5

У овој табlici имамо ове податке о ђацима посебице у сваком округу.

ОКРУЗИ DÉPARTEMENTS	Број Nombre		Процент Pour cent	
	ђака из места — d'élèves qui étaient			
	где је школа du lieu où est l'école	удаљених од школе des lieux éloignés de l'école	где је школа du lieu où est l'école	удаљених од школе des lieux éloignés de l'école
Ваљевски — Valyévo	1.732	1.201	59·05	40·95
Врањски — Vragne	2.255	576	79·51	20·49
Крагујевачки — Kragouievatz	4.069	1.141	78·10	21·90
Крајински — Krauna	3.015	316	90·51	9·49
Крушевачки — Krouchévatz	2.521	1.997	55·80	44·20
Моравски — Morava	3.725	1.347	73·44	26·56
Пиротски — Pirote	2.051	1.050	66·14	33·86
Подрински — Podrigné	3.299	1.599	67·35	32·65
Подунавски — Podounavlyé	6.204	840	88·08	11·92
Пољаревачки — Pojarévatz	5.697	893	86·45	13·55
Руднички — Roudnik	2.003	1.937	50·83	49·17
Тимочки — Timok	1.164	501	69·91	30·09
Топлички — Toplitza	1.185	645	64·75	35·25
Ужички — Oujitze	1.708	1.686	50·32	49·68
Црноречки — Tzrna Réka	2.449	116	95·48	4·52
Град Београд — Ville de Belgrade	3.017	5	99·83	0·17
Град Ниш — Ville de Niche	1.662	6	99·64	0·36
Свега — Total	47·736	15·856	75·07	24·93

У рудничком и ужичком округу готово су подједнаки проценти ђака, који су из места где је школа, и оних, који су удаљени од школе.

У свима осталим окрузима већи је проценат ђака из места где је школа, него удаљених од школе. У овом погледу на првом месту стоје окрузи: црноречки и крајински, после Београда и Ниша, а за тим окрузи: подунавски и пољаревачки.

При поређењу броја ђака, који су били из места где је школа, с бројем ђака удаљених од школе, налазимо, да је на сто првих долазило ових других, у округу:

црноречком	4·7
крајинском	10·5
подунавском	13·5
пољаревачком	15·7
врањском	25·3
крагујевачком	28·0
моравском	36·2
тимочком	43·0
подринском	48·5
пиротском	51·2
топличком	54·4
ваљевском	69·3

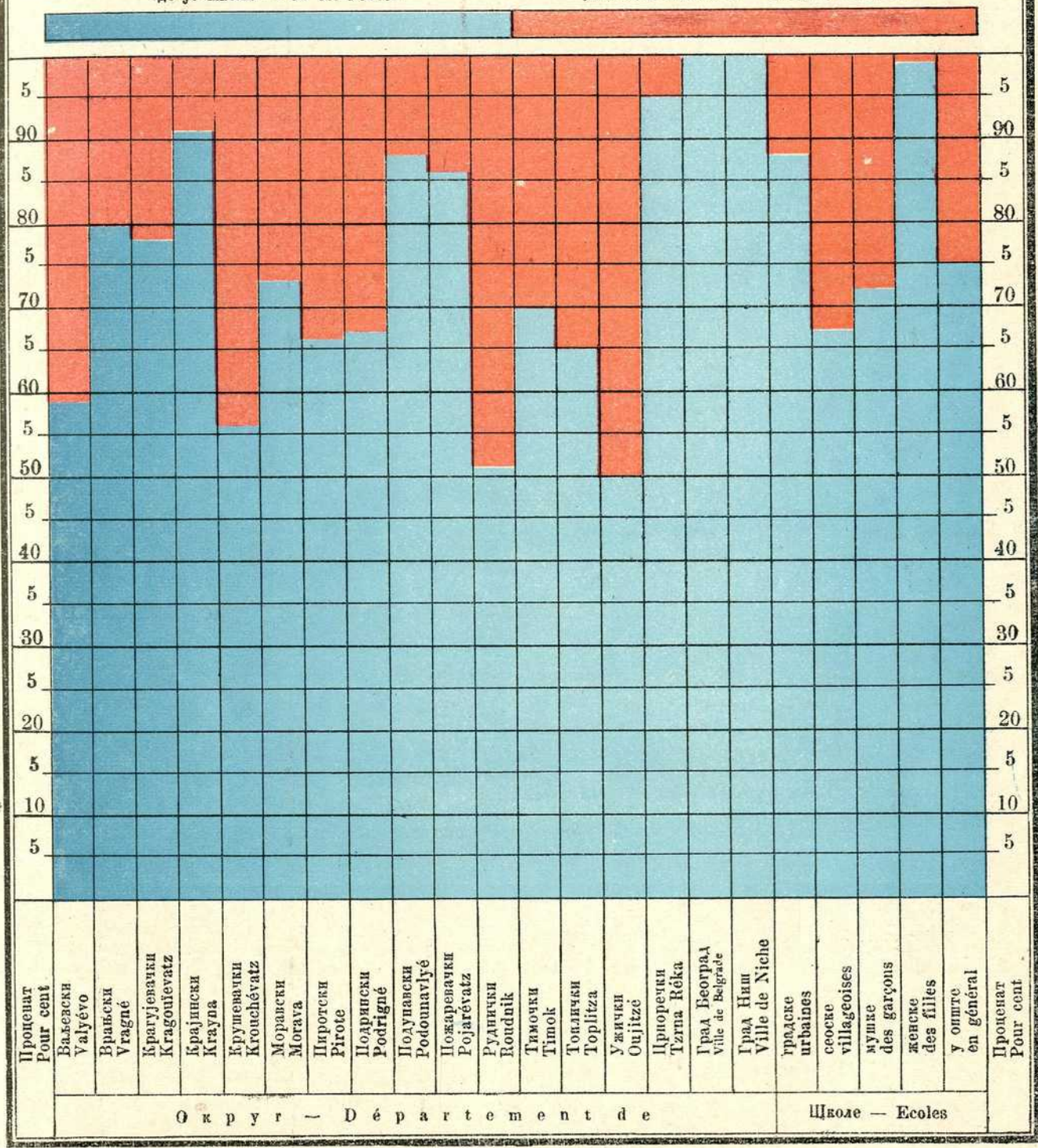
ЂАЦИ ОСНОВНИХ ШКОЛА ПО МЕСТУ СТАНОВАЊА

ÉLÈVES DES ÉCOLES PRIMAIRES PAR LE LIEU D'HABITATION

ПРОЦЕНАТ ЂАКА ИЗ МЕСТА — POUR CENT D'ÉLÈVES DU LIEU

где је школа — ou est l'école

удаљених од школе — éloigné de l'école

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

крушевачком	79·2
рудничком	96·7
ужичком	98·7
у Београду	0·2
у Нишу	0·4
у опште	33·2

У црногорском округу било је најмање ђака, који су долазили школи из других места, а у ужичком округу највише — двадесет и један пут више него у црногорском округу.

Као што се види, у планинским окрузима било је више ђака, који нису из места где је школа.

Поредили смо број школа и наставника са стањем пре десет година, а сад ћемо поредити и број ђака, да бисмо знали колики је био прираштај у времену од 1882. до 1892. године.

У свима основним школама било је ђака

НА КРАЈУ ГОДИНЕ	МУШКИМ	ЖЕНСКИМ	У ОПШТЕ
1881.—1882.	27.582	4.528	32.110
1891.—1892.	56.118	7.537	63.655

Укупни прираштај ђака био је у школама

мушким	28.536
женским	3.009
у опште	31.545

У проценту износио је годишњи прираштај ђака у школама

мушким	10·35
женским	6·65
у опште	9·82

Ранијих година овај прираштај износио је процената у школама

У ПЕРИОДУ ОД	МУШКИМ	ЖЕНСКИМ	У ОПШТЕ
1855.—1865.	3·98	19·36	5·08
1865.—1875.	6·08	4·52	5·87
1875.—1885.	7·63	10·12	7·95

Као што се види, прираштај ђака у мушким школама био је највећи у периоду од 1882.—1892. год. У женским школама највећи је прираштај био у периоду од 1855.—1865., за тим од 1875.—1885. године. У опште највећи је прираштај ђака био у периоду од 1882.—1892. године.

Просечно долазило је ђака на једну школу

У ГОДИНИ	МУШКУ	ЖЕНСКУ	У ОПШТЕ
1881.—1882.	49·70	74·23	52·13
1891.—1892.	75·93	114·20	79·08

Из овога се види, да је сразмерно прираштај ђака био већи од прираштаја школа.

Да поредимо број ђака с бројем наставника, па ћемо наћи, да је на једног наставника долазило просечно ђака у школама

У ГОДИНИ	МУШКИМ	ЖЕНСКИМ	У ОПШТЕ
1881.—1882.	36·92	35·10	36·66
1891.—1892.	42·90	40·97	42·66

Није велика разлика у овом погледу ни у ранијим периодима.

Тако, на једног наставника долазило је просечно ђака у школама

У ГОДИНИ	МУШКИМ	ЖЕНСКИМ	У ОПШТЕ
1854.—1855.	30·7	57·7	31·8
1864.—1865.	35·6	45·2	36·7
1874.—1875.	34·6	36·9	34·8
1884.—1885.	45·6	40·4	44·8

На сто ђака, које је обучавао један наставник у мушким школама, долазило је у женским школама, године

1881.—1882.	95 ученица
1891.—1892.	95 »

У ранијим периодима проценат овај износио је, и то: године

1855.	188 ученица
1865.	124 »
1875.	107 »
1885.	89 »

Кад број ученика поредимо с мушким становништвом, а број ученица са женским становништвом, налазимо, да је од 1.000 становника било у основним школама

ГОДИНЕ	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
1882.	28·3	4·9	16·9¹⁾
1892.	49·0	8·8	29·4

Ако узмемо, да је од 1000 мушких становника било у основним школама сто уче-

¹⁾ Према попису од 1884. године.

ника, онда ћемо наћи, да је од равнога броја женских становника било у основним школама

године	ученици
1882.	173
1892.	180

Прираштај је ученица релативно био много већи од прираштаја ученика.

4. Издаци на издржавање основних школа — Dépenses pour l'entretien des écoles primaires

На издржавање основних школа троше и држава и општине. Држава даје плату наставницима, а општине им дају стан и огрев, и за школу стан, огрев и остало што је потребно.

Где наставник не може имати у школској згради стан и огрев, добија од општине накнаду у новцу.

По градовима даје се обично накнада за стан и огрев. Количина те накнаде зависи од општине и цене становима и огреву у дотичном месту.

У 1892. рачунској години издано је на плату и селидбене трошкове наставницима основних школа укупно 1,574.694·07 дин.

Издаци на селидбене трошкове различни су. Количина тих издатака зависи од количине наставничких премештаја. Издаци се негда пењу и до 7.000 динара. Селидбени трошкови и не исплаћују се сви из државне благајнице у оној години у којој су учињени, већ многи прелазе у другу годину. То бива за то, што се исплата врши тек пошто се поднесе уредан рачун с потребним уверењима од дотичних власти о растојању места, из кога се креће наставник, и места, у које се премешта.

Ми не ћемо погрешити ако за 1892. годину узмемо да је на селидбене трошкове издано наставницима основних школа 6.000 динара.

Остатак је издан на плату. На овај начин добивени издатак на плату и ако не ће

бити тачан по окрузима, јер је било у неком округу више премештаја, дакле и издатка на селидбене трошкове, а у другом мање, ну у *опште* биће врло близу тачности.

Према овоме, у 1892. години издано је на издржавање свију основних школа

из државне благајнице	1,568.694·07 динара
» општинских благајница	1,018.433·96
у опште	2,587.128·03 динара

	у проценту
из државне благајнице	60·64
» општинских благајница	39·36
у опште	100·00

Из овога прегледа видећемо колико је у коме округу издано на плату наставницима основних школа.

У 1892. години издано је свега на плату наставника
En 1892. on a déboursé d'appointements aux instituteurs et institutrices

ОКРУЗИ DÉPARTEMENTS	динара — francs
Ваљевски — Valyévo	71.386·28
Врањски — Vragne	66.406·03
Крагујевачки — Kragouievatz	124.092·48
Крајински — Krayna	83.309·18
Крушевачки — Kroushévatz	114.364·91
Моравски — Morava	132.822·17
Пиротски — Pirote	66.066·78
Подрински — Podrigné	128.826·26
Подунавски — Podounavlyé	171.978·92
Пољаревачки — Pojarévatz	167.441·04
Руднички — Roudnik	90.570·93
Тимочки — Timok	41.891·00
Топлички — Toplitza	42.302·52
Ужички — Oujitze	75.522·41
Црворечки — Tzrna Réka	56.865·73
Град Београд — Ville de Belgrade	91.656·74
Град Ниш — Ville de Niche	43.753·74
Свега — Total	1,568.694·07

Кад поредимо овај издатак с бројем наставника, наћи ћемо, да је просечно при-
мао годишње један наставник у школама

ОКРУГА	ДИНАРА
црворечког	939·41
пиротског	943·81
крајинског	957·58
рудничког	995·29
тимочког	997·40
пољаревачког	1.002·88
топличког	1.007·20
подунавског	1.017·63
врањског	1.037·50
моравског	1.045·84
крагујевачког	1.060·08
крушевачког	1.068·83
ужичког	1.078·89

ОКРУГА	ДИНАРА
ваљевског	1.081·61
подринског	1.171·15
у Нишу	1.286·87
» Београду	1.328·36
Свега	1.051·40

Просечна годишња плата била је највећа у граду Београду, а најмања у црно-речком округу.

Односна размера у овом погледу између највеће и најмање плате била је као 100 : 70·72.

Ако изоставимо Београд и Ниш, имаћемо највећу просечну плату у подринском округу.

Односна размера између подринског и црно-речког округа била је као 100 : 80·21.

У окрузима: крагујевачком, крушевачком, ужичком, ваљевском и подринском наставници су имали већу плату од средње плате, а у осталим окрузима имали су мање.

Из овога прегледа видећемо колики су општински издаци на издржавање основних школа.

У 1892. години издале су општине на издржавање школа En 1892. les communes ont déboursé pour l'entretien des écoles	
и то nommément	у опште en général
	динара — francs
На кирију за школску зграду — Loyer pour l'école	164.875·40
На оправку школа — Réparation des écoles	
На стан и огрев наставника — Loyer et chauffage pour les instituteurs	336.674·83
На плату школских послужитеља — Gage aux domestiques	213.297·71
На огрев за школу — Chauffage pour l'école	148.513·56
На учила — Objets d'étude	64.596·12
На школски намештај — Ameublement	
На књиге и друге потребе сиромашним ученицима — Livres et autres besoins des pauvres élèves	36.333·95
На остале потребе — Autres dépenses	54.142·39
Свега — Total	1.018.433·96

Као што се види, највећи део општинских издатака пада на накнаду за стан и огрев наставника и за тим на плату послужитеља.

Колико износе ови издаци у сваком округу посебице, можемо видети из овога прегледа.

У 1892. години издале су општине на издржавање својих школа — En 1892. les communes ont déboursé pour l'entretien des écoles	
ОКРУЗИ — DÉPARTEMENTS	динара — francs
Ваљевски — Valyéno	49.850·39
Врањски — Vagné	38.866·55
Крагујевачки — Kragouievatz	74.526·60
Крајински — Крајна	42.891·90
Крушевачки — Krouchévatz	69.691·04
Моравски — Morava	77.421·98
Пиротски — Pirote	45.269·17
Подрински — Podrigné	62.375·90
Подунавски — Podounavlyé	102.337·36
Пољаревачки — Pojarévatz	104.856·38
Руднички — Roudnik	55.192·07
Тимочки — Timok	27.237·00
Топлички — Toplitza	24.037·14
Ужички — Oujitzé	41.265·10
Црно-речки — Tzrna Réka	26.288·38
Град Београд — Ville de Belgrade	134.900·00
Град Ниш — Ville de Niche	41.427·00
Свега — Total	1.018.433·96

Кад овај издатак поделимо с бројем школа,* налазимо, да долази просечно динара на једну школу у округу

црно-речком	691·80
крајинском	703·15
топличком	924·51
подринском	959·63
рудничком	1.022·07
пиротском	1.028·84
подунавском	1.033·71
пољаревачком	1.103·75
тимочки	1.134·87
крагујевачком	1.182·95
ужичком	1.213·68
ваљевском	1.278·22
моравском	1.312·24
врањском	1.380·92
крушевачком	1.482·79
граду Београду	7.493·33
» Нишу	10.356·75
Свега	1.276·23

Просечни општински издатак на издржавање једне школе, осим Београда и Ниша, био је највећи у крушевачком округу, а најмањи у црно-речком. Односна размера у овом погледу између првог и другог округа била је као 100 : 46·7

Сад ћемо разгледати целокупни издатак на издржавање основних школа у сваком округу посебице.

* Делимо на 798 школа, за колико имамо података о општинским издацима.

ОКРУЗИ DÉPARTEMENTS	На издржавање свих основних школа издано је у 1892. години Pour l'entretien des toutes les écoles primaires étaient déboursés en 1892.			Процент издатка Pour cent des dépenses	
	од државе par l'état	од општина par les communes	у опште en général	државног de l'état	општинског des communes
	динара — francs				
Ваљевски — Valévo	71.386-23	49.850-39	121.236-62	58-88	41-12
Врањски — Vragne	66.406-03	38.866-55	105.272-58	63-08	36-92
Крагујевачки — Kragouievatz	124.029-48	74.526-60	198.556-08	62-46	37-54
Крајински — Krayna	83.309-18	42.891-90	126.201-08	66-01	33-99
Крушевачки — Krouchévatz	114.364-91	69.691-04	184.055-95	62-14	37-86
Моравски — Morava	132.822-17	77.421-98	210.244-15	63-18	36-82
Пиротски — Pirote	66.066-78	45.269-17	111.335-95	59-34	40-66
Подрински — Podrigné	128.826-26	62.375-90	191.202-16	67-38	32-62
Подунавски — Podounavlyé	171.978-92	102.337-36	274.316-28	62-69	37-31
Пожаревачки — Pojarévatz	167.441-04	104.856-38	272.297-42	61-49	38-51
Руднички — Roudnik	90.570-93	55.192-07	145.763-00	62-14	37-86
Тимочки — Timok	41.891-00	27.237-00	69.128-00	60-60	39-40
Топлички — Topltiza	42.302-52	24.037-14	66.339-66	63-77	36-23
Ужички — Oujitze	75.522-41	41.265-10	116.787-51	64-57	35-43
Црноречки — Tzrna Réka	56.365-73	26.288-38	82.654-11	68-19	31-81
Град Београд — Ville de Belgrade	91.656-74	134.900-00	226.556-74	40-46	59-54
Град Ниш — Ville de Niche	43.753-74	41.427-00	85.180-74	51-37	48-63
Свега — Total	1.568.694-07	1.018.433-96	2.587.128-03	60-64	39-36

Као што се види, државни издатак је већи од општинскога за 21-28 процената.

Ако не узмемо у рачун Београд и Ниш, наћи ћемо, да је издатак из државне благајнице био највећи у црноречком округу, а најмањи у ваљевском. И обратно, општински издатак био је највећи у ваљевском округу, а најмањи у црноречком.

У свима окрузима и у Нишу био је већи државни издатак од општинскога, а једино у Београду био је већи општински издатак.

Да поделимо целокупни издатак, и државни и општински, с бројем школа,* па ћемо наћи, да је био просечни издатак на једну школу

у округу	динара
крајинском	2.035-50
црноречком	2.175-11
пиротском	2.530-36
топличком	2.551-52
рудничком	2.699-31
подунавском	2.743-16
пожаревачком	2.778-54
тимочком	2.880-33
подринском	2.897-00
ваљевском	3.108-63
крагујевачком	3.151-68

* Овде рачунамо с 805 школа, колико је фактично било и на колико је трошено из државне благајнице.

у округу	динара
ужичком	3.336-79
моравском	3.563-46
врањском	3.759-73
крушевачком	3.922-47
граду Београду	12.586-47
» Нишу	21.295-18
у опште	3.213-82

У пиротском округу био је најмањи издатак на издржавање једне основне школе, а у крушевачком највећи, не узимајући у рачун Ниш и Београд.

У овом ћемо прегледу видети колико је у коме округу посебице падало на једнога ђака, који је остао у школи до краја године, од целокупнога издатка на издржавање основних школа.

ОКРУЗИ DÉPARTEMENTS	Од целокупног издатка на издржавање основних школа долазило је на једног ђака просечно De toutes les dépenses pour l'entretien des écoles primaires, venaient en moyenne sur un élève
динара — francs	
Црноречки — Tzrna Réka	33-14
Ужички — Oujitze	34-45

О К Р У З И DÉPARTEMENTS	Од целокупног издатка на издржавање основних школа долазило је на једног ђака просечно
	De toutes les dépenses pour l'entretien des écoles primaires, venaient en moyenne sur un élève
	динара — francs
Пиротски — Pirote	36·43
Врањски — Vragne	36·77
Руднички — Roudnik	37·05
Топлички — Toplitza	37·06
Подунавски — Podounavlyé	37·64
Крајински — Krayna	37·84
Крагујевачки — Kragouievatz	38·11
Подрински — Podrigné	38·94
Крушевачки — Krouchévatz	40·81
Ваљевски — Valyévo	41·18
Моравски — Morava	41·30
Тимочки — Timok	41·69
Пожаревачки — Pojarévatz	42·24
Град Ниш — Ville de Niche	51·07
Град Београд — Ville de Belgrade	76·13
У опште — En général	40·69

Као што се види из овога прегледа, школовање једнога ђака по окрузима стаје највише у пожаревачком округу, а најмање у црноречком.

У опште, школовање једнога ђака стаје највише у Београду, а најмање у црноречком округу.

Кад целокупни издатак на издржавање основних школа поредимо с бројем становништва по окрузима, налазимо, да је од тога издатка падало на једнога становника

У ОКРУГУ	ДИНАРА
топличком	0·55
врањском	0·70
тимочком	0·75
ужичком	0·85
пиротском	0·92
рудничком	0·96
ваљевском	1·06
подринском	1·08
црноречком	1·19
крушевачком	1·23
моравском	1·31
подунавском	1·33
пожаревачком	1·33
крајинском	1·38
крагујевачком	1·41
граду Београду	4·18
» Нишу	4·29
у опште	1·20

По окрузима највећи је проценат овога издатка долазио на становнике у крагујевачком округу, а најмањи у топличком.

У опште био је највећи проценат овога издатка у Нишу, а најмањи у топличком округу.

Од просечнога издатка у 1·20 динара већи је издатак у Нишу, Београду и окрузима: крушевачком, моравском, подунавском, пожаревачком, крајинском и крагујевачком, а мањи у свима осталим окрузима.

Да поредимо овај издатак с издатком који је био пре десет година. Ну како за 1882. годину немамо података о општинским издацима на издржавање основних школа, то ћемо поредити само издатак из државне благајнице. Тако, издано је из државне благајнице на издржавање основних школа

ГОДИНЕ	ДИНАРА
1882	819.258·43
1892	1.568.694·07

Дакле, за ових десет година порастао је издатак из државне благајнице за 749.435·64 динара, а годишње увећавао се са 74.943·56 динара или 9·15 процената.

Укупни издатак, државни и општински, да сравнимо с таквим издатком у 1880. и 1885. години.

Тако, долазило је просечно динара на 1

У ГОДИНИ	ШКОЛУ	ЂАКА	СТАНОВНИКА
1880	1·786	37·50	0·67
1885	2·919	39·55	0·85
1892	3·214	40·69	1·20

Издатак у периоду од 1880. до 1892. године увећао се, а на школу и становника готово удвојио.

Односна размера у издатку између 1880. и 1892. год. била је

на школу	као 100 : 179·96
» ђака	» 100 : 108·51
» становника	» 100 : 179·10

5. Завршетак — Fin

На завршетку да бацимо поглед на све податке укупно о некима од најважнијих

момената из статистике наставе, које смо посебице разгледали, кад је била реч о дотичним школама, и да те податке поредимо с подацима из ранијих година.

И овде ћемо говорити о свима јавним школама у Краљевини Србији, осим Војне Академије, Трговачке Школе и Ратарске Школе.

Тако, било је на крају школске године

	1892.	1882.
школа	837	647
професора и учитеља	1.321	903
учитељица	619	267
Свега наставника	1.940	1.170
ученика	60.049	33.382
ученица	10.651	6.272
Свега ђака	70.700	39.654

Укупни прираштај у овом периоду од десет година износио је код

школа	190
професора и учитеља	418
учитељица	352
наставника	770
ученика	26.667
ученица	4.379
ђака	31.046

Према овоме годишњи прираштај у овом периоду износио је процената код

школа	2.94
професора и учитеља	4.63
учитељица	13.18
наставника	6.58
ученика	7.99
ученица	6.98
ђака	7.83

Кад број новоотворених школа поредимо с бројем приновљених наставника, налазимо, да је на сто нових школа, које су отворене у периоду од 1882. до 1892. године, долазило 405 нових наставника.

Ако поредимо број нових наставника с увећаним бројем ђака, наћи ћемо, да је на сто нових наставника долазило 4032 нова ђака.

Кад број школа поредимо с површином и бројем становника, налазимо, да је једна школа долазила на

у години	км ²	СТАНОВНИКА
1882	75.1	2.939 ¹⁾
1892	58.1	2.583 ²⁾

¹⁾ Према попису од 1884. године.
²⁾ Према попису од 1890. године.

Ако поредимо број ђака, који су били на крају школске године, с бројем становника, наћи ћемо, да је походило све школе у Краљевини Србији од тисуће становника

	1892 г.	1882 г.
мушких	54.1	34.4
женских	10.1	6.8
у опште	32.7	20.9

Односна размера између релативног броја ученика и ученица била је у години

1882.	као 100:19.8
1892.	100:18.7

Колико је из општинских благајница издано на издржавање школа у 1882. години немамо података. За то ћемо поредити само издатак из државне благајнице.

Тако, на издржавање свих школа у опште, осим Војне Академије, Трговачке Школе и Ратарске Школе, издано је из државне благајнице у години

1882.	1.779.914.40 динара
1892.	2.916.832.34 „

Издатак из државне благајнице увећавао се годишње 113.691.79 динара или 6.39 процената.

Ради поређења и издатка из општинских благајница, ми ћемо узети 1885. годину.

На све школе у опште издано је из државне благајнице и из општинских благајница у години

1885.	2.667.246.34 динара
1892.	3.935.266.30 „

Издатак се увећао у периоду од 1885. до 1892. године са 1,268.019.96 динара укупно; годишње 181.145.70 динара или 6.79 процената.

Поредимо ли тај издатак с бројем ђака, који су остали у школи до краја године, и с бројем становника, онда излази, да је од истога долазило просечно динара на једнога

у години	ЂАКА	СТАНОВНИКА
1885.	57.16	1.37
1892.	55.66	1.82

Односна размера између 1885. и 1892. године била је

за ђаке	као 100: 97
за становнике	» 100:133

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕДИ — TABLEAUX

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

I

СТАТИСТИКА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ ЗА 1891.—1892. ШКОЛСКУ ГОДИНУ

STATISTIQUE DE LA GRANDE ÉCOLE (UNIVERSITÉ) POUR L'ANNÉE SCOLAIRE 1891.—1892.

NOMBRE DES ÉTUDIANTS

који су имали — agés de										Рођених у Nés en				Рођених у Србији по Nés en Serbie dans les		Број благодетељанаца-Nombre des étudiants recevant la bourse	Благодетељање примали су La bourse ont reçu				
18	19	20	21	22	23	24	25	преко 25- au dessus de 25	Свега- Total	Србији-Serbie	Црној Гори- Monténégro	Аустрији- Autriche	Другој држави- D'autre pays	Градовима- Villes	Селима- Villages		Свега- Total	Сви Tous	Један- Un		
г о д и н а — а н с																за целу годину pour toute l'an- année scolaire	за један месец pour un mois			Од 100 свршених учесника било је благодетељанаца Sur 100 étudiants ayant fini les études il y avait des boursiers	
—	1	1	1	3	—	—	—	—	6	5	—	1	—	4	1		5	1	300.00		300.00
—	4	6	4	2	1	1	1	1	20	17	1	1	—	11	6	17	5	1.500.00	300.00	30.00	27.78
—	—	5	4	7	3	4	2	—	25	22	—	1	2	12	10	22	6	2.160.00	360.00	36.00	27.27
—	—	—	—	6	4	6	1	5	22	20	—	1	1	9	11	20	2	720.00	360.00	36.00	8.69
—	5	12	9	18	8	11	4	6	73	64	1	4	4	36	28	64	14	4.680.00	334.28	38.43	21.54
—	1	—	2	1	—	—	1	—	5	4	—	—	1	3	1	4	—	—	—	—	—
—	4	5	4	3	4	2	3	2	27	22	—	1	4	12	10	22	1	300.00	300.00	30.00	3.13
—	—	—	2	5	4	1	—	1	13	11	—	—	2	6	5	11	2	720.00	360.00	36.00	15.39
—	—	—	3	2	3	2	4	2	16	13	—	1	2	7	6	13	4	1.440.00	360.00	36.00	23.53
—	5	5	11	11	11	5	8	5	61	50	—	2	9	28	22	50	7	2.460.00	351.43	35.14	10.77
—	2	1	3	4	—	—	1	—	11	9	—	1	1	7	2	9	1	300.00	300.00	30.00	25.00
—	8	11	8	5	5	3	4	3	47	39	1	2	5	23	16	39	6	1.800.00	300.00	30.00	12.00
—	—	5	6	12	7	5	2	1	38	33	—	1	4	18	15	33	8	2.880.00	360.00	36.00	22.86
—	—	—	3	8	7	8	5	7	38	33	—	2	3	16	17	33	6	2.160.00	360.00	36.00	15.00
—	10	17	20	29	19	16	12	11	134	114	1	6	13	64	50	114	21	7.140.00	340.00	34.00	16.15
—	4	—	2	1	1	1	—	—	9	8	—	—	1	8	—	8	1	360.00	360.00	36.00	12.50
—	2	2	1	—	1	2	—	—	9	6	—	1	2	3	3	6	1	360.00	360.00	36.00	12.50
—	—	—	5	—	2	—	1	1	9	8	—	—	1	7	1	8	1	420.00	420.00	42.00	25.00
—	—	—	—	3	—	—	1	—	4	3	—	—	1	1	2	3	1	420.00	420.00	42.00	25.00
—	6	2	8	4	4	3	2	2	31	25	—	1	5	19	6	25	4	1.560.00	390.00	39.00	16.67
1	1	4	3	8	3	5	1	5	31	30	—	—	1	21	9	30	—	—	—	—	—
—	7	21	22	17	13	11	5	2	98	87	3	5	3	56	31	87	12	3.600.00	300.00	30.00	12.37
—	1	8	16	16	14	9	7	3	74	66	3	—	5	45	21	66	8	2.880.00	360.00	36.00	11.27
—	—	—	4	18	16	13	10	12	73	66	2	3	2	43	20	66	11	3.960.00	360.00	36.00	15.49
1	9	33	45	59	46	38	23	22	276	249	8	8	11	168	81	249	31	10.440.00	336.77	33.68	12.83
1	7	5	8	13	4	6	2	5	51	47	—	1	3	36	11	47	2	660.00	330.00	33.00	5.13
—	17	34	31	22	19	16	9	6	154	132	4	8	10	82	50	132	19	5.760.00	303.15	30.31	14.19
—	1	13	27	28	23	14	10	5	121	107	3	1	10	70	37	107	17	6.180.00	363.54	36.35	15.45
—	—	—	7	29	23	21	16	19	115	102	2	5	6	63	39	102	18	6.540.00	363.33	36.33	15.65
1	25	52	73	92	69	57	37	35	441	388	9	15	29	251	137	388	56	19.140.00	341.78	34.18	14.08

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А